

2030

श्री जैन सत्य प्रकाश

श्रीकैलाससागरसुरि ज्ञानमन्दिर
श्रीमहावीर जैन आराधना
कला, माधो-नगर, १०

वर्ष ३

अंक १

कृमांक २५

तं श्री-शाह, यीम-नलाल गोडणदारा

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय-दर्शन

१ श्री अरिष्टनेमि-स्तोत्र	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी	: १
२ दिगंबरानी उत्पत्ति	: आचार्य महाराज श्रीमत् सागरानंदसूरिजी	: २
३ प्रभुश्री महावीरनुं तत्त्वज्ञान	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलक्ष्मिसूरिजी	: ६
४ समीक्षाभ्रमाविष्करण	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी	: १०
५ दिगम्बर शास्त्र कैसे बने	: मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: १३
६ श्री इस्तिनापुरी तीर्थ	: मुनिराज श्री न्यायविजयजी	: १६
७ स्तंभतीर्थनो प्राचीन ज्ञानलंडार	: श्रीयुत भोहनदास दीपयंद चौकशी	: २०
८ उवसग्गडर स्तोत्र	: श्रीयुत साराबाई भण्डार नवाण	: २२
९ महाकवि धनपाल	: मुनिराज श्री सुशीलविजयजी	: २५
१० नैनोनो अडिंसावाह	: मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: २८
११ पंडित इन्द्रचन्द्रजी से	: मुनिराज श्री ज्ञानविजयजी	: ३२
१२ तीर्थंकर नामकर्म	: आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी	: ३८
१३ तारापुर मन्दिर का शिलालेख	: श्रीयुत नंदलालजी लोढा	: ४४
१४ संपादकीय वक्तव्य		
(१) त्रीणुं वर्ष		: ४६
(२) पांचमना भदले पंढरभी तारीण		: ५०
(३) " गौतममुद्र " पुस्तक संबंधी भुलासो		: ५०
(४) श्रीमान् युनीदास वर्धमान शाहनुं " राजहत्या "		: ५४
१५ सभाचार :		: ६०

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

श्री जैन सत्य प्रकाश

॥ १० ॥ श्री जैन सत्य प्रकाश का निरूपण करने के लिये बालसूत्र जैन दर्शन मूलक तो पुराणों से ही सत्य का प्रमाण प्राप्त होता है। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं बदलता। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं झुकाता। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं धोखा देता। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं धोखा खाता। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं धोखा देता। सत्य का अर्थ है जो कभी नहीं धोखा खाता।

मांडवगढ के तारापुर मंदिर का शिलालेख.

(देखो पृष्ठ ४४-४८)

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे संमीलिय सव्वमाहुसंमइयं ।
पत्तं मासियमेयं, भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥ १ ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

पुस्तक ३

: कर्मांक २५ :

अंक १

विक्रम संवत् १९६३ :

वीर संवत् २४१३

: सन १९३७

श्रावण शुक्ला नवमी

रविवार

आगस्ट १५

श्री अरिष्टनेमि-स्तोत्रम्

कर्ता-आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी

[आर्षावृत्तम्]

सयलसुरासुरपूइय-पयपोम्मं विस्सविस्स भव्वहियं ॥
संसुद्धसीलकलियं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ १ ॥
कयपुण्णकम्मसंतिं, पसंतमुहपंकयं पगिट्ठमयं ॥
दिव्वप्पयावसोहं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ २ ॥
संखंक्रियभव्वतणुं, भवसायरतारगं च भवतिणं ॥
कुंदुंज्जलजसकित्तिं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ ३ ॥
विण्णायाहिलभावं, भावड्ढुणरामराविहियभत्तिं ॥
णिम्मलगुणगणसालिं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ ४ ॥
विक्खायामलधम्मं, धम्मिजणाणंददाणणिउणवरं ॥
हिययाणंदयचरियं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ ५ ॥
दंदावहारदक्खं, दक्खविहाणत्थुयाइसयरिद्धिं ॥
भव्वंबुयवोहरविं, वंदे तमरिट्ठणेमिपहुं ॥ ६ ॥
जे णेमिजिणं णिच्चं, परिपूएंति प्पमोयभरभरिया ॥
पुण्णाणुबंधि पुण्णं, बंधंति णरा महापुण्णा ॥ ७ ॥
सिरिणेमिणाजवणं, सत्तियभावणिणयं च संघगिहे ॥
केवलमंगलमाला, देइ तओ तं कुणह भव्वा ! ॥ ८ ॥

(ગતાંકથી ચાલુ)

સર્વજ્ઞના પ્રકાર અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ :

જૈન શાસ્ત્રને જાણનારા મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકે તેમ છે કે જૈનોમાં કેવલીમહારાજ દરેક ઉત્સર્પિષ્ણી અવસર્પિષ્ણીના કાલમાં અસંખ્યાતા થાય છે, અને તે સર્વે અષ્ટ કર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધદશાને પામવાવાળા હોય છે. અને સિદ્ધદશા પામનાર જીવને જન્મ, મરણ, વૃદ્ધત્વ, ક્ષુદ્રા કે તૃષ્ણા વગેરે દેહસંબંધમાં થનારા અને ભવમાં જ જેની હયાતી હોય તેવા પ્રકારો હોતા નથી. એટલે ટુંકાણુમાં કહીએ તો — ક્ષુધા, તૃષ્ણા, રાગ, દ્વેષ, જન્મ, વૃદ્ધત્વ, મરણ, આશ્ચર્ય, પીડા, રોગ, ખેદ, શોક, અભિમાન, મોહ, ભય, નિદ્રા, ચિંતા, પરસેવો એ પ્રમાણે દિગંબરોએ માનેલા આ અઠાર દોષો સિદ્ધપણુમાં ન હોય એમાં કોઈ પણ જાતનો મતભેદ થઈ શકે તેમજ નથી. અને આ જ કારણથી જીવેતામ્બરોના ગ્રંથોમાં કેટલાક કુલકો એવાં રચાએલાં છે કે જેમાં આ ક્ષુધા તૃષ્ણા વગેરેનો અભાવ દેવપણુને અંગે જણાવવામાં આવેલો છે. પણ જૈનો એ પ્રકારના સર્વજ્ઞ માને છે; એક કાયાથી રહિત સર્વજ્ઞ જેઓને સિદ્ધ ભગવાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને બીજા કાયાને ધારણકરવાવાળા સર્વજ્ઞો કે જેઓ ભવસ્થકેવલી તરીકે ગણવામાં આવે છે. તેમાં સિદ્ધ પરમાત્માને ક્ષુધા, તૃષ્ણા, જન્મ, મરણ, વૃદ્ધત્વ આદિનો અભાવ હોય અને તેથી તેમને અપુનરાવૃત્તિવાળા એટલે ફેર ભવમાં અવતાર નહિં લેવાવાળા માનવામાં આવે અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો પણ, એ સિદ્ધ ભગવાનનું સ્થાન જે સિદ્ધિશિલા તેમાં સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો ઉપચાર કરીને, સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે ‘અચલં અક્ષયં અપુનરાવૃત્તિ સિદ્ધિગૃહાનામધ્યે ઠાણં સંપન્નાણં-’ એટલે કે સિદ્ધ પરમાત્માને મોક્ષસ્થાનથી ચલાયમાન થવાનું જ નથી.

મરણના અભાવ સાથે અચલત્વ કેને સંભવે ?

કેમકે સંસારી જીવોને જ્યારે મરણદશા આવે છે ત્યારે તેઓને પોતાનું સ્થાન છોડવું પડે છે, પણ સિદ્ધ પરમાત્માઓને મરણદશા કોઈ પણ કાળે છે જ નહિ. સંસારમાં દેહ ધારણ કરીને રહેલા તીર્થંકર, ગણધર કે કેવલી

મહારાજ હોય તો પણ તે સર્વને જીવનનો અંત અનુભવવો પડે છે અને તેથી તેઓને મરણદશા અનુભવવી જ પડે છે. અને તેને માટે જૈન શાસ્ત્રકારો સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત પરિનિવૃત્ત થઈને સર્વ દુઃખના અંત કરનારા એવા કેવલી મહારાજનું મરણ જુદું જણાવીને છદ્મસ્થ મરણ અને કેવલી મરણ એવા બે ભેદો પણ જણાવે છે. એટલે ચોક્કસ થયું કે કોઈ પણ તીર્થંકર, ગણધર કે કેવલી મરણવગરનો હોય જ નહિ. પણ જેઓ અષ્ટ કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધિદશાને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને આયુષ્ય નામનું કર્મ હોતું જ નથી અને તેથી સર્વથા આયુષ્યના ક્ષયરૂપી જે મરણ તે સિદ્ધિદશાને પામેલા મહાપુરુષને હોય જ નહિ, માટે મરણરહિતપણું લક્ષણ તીર્થંકરદેવ, કેવલી મહારાજ કે ગણધર મહારાજમાં ઘટે જ નહિ અને તેથી મરણ કરીને, રહિત દેવ કહેવાય એવું લક્ષણ કરવું તે કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાજબી નથી. પરંતુ મરણરહિતને જ જો દેવ કહેવા હોય તો તે માત્ર સિદ્ધ પરમાત્મારૂપી દેવને જ લક્ષણ લાગુ પડી શકે અને તેને અંગે શાસ્ત્રકારોએ પણ સિદ્ધ પરમાત્માને અચલ તરીકે ગણેલા જ છે.

શું નિગોદાદિને અચલ કહેવાય ?

જૈન શાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસીઓ એ વસ્તુ જરૂર જાણે છે અને માને છે કે એવા અનંતાનંત જીવો નિગોદમાં અવ્યવહાર રાશિ તરીકે રહેલા છે કે જેઓ કોઈ કાલે પણ ત્રસપણું પામ્યા નથી, પામતા નથી અને પામશે પણ નહિ. તે તેવા જીવો કથંચિત્ નિગોદની અપેક્ષાએ અગર અનાદિ વનસ્પતિની અપેક્ષાએ અથવા તે સ્થાવર કે એકેન્દ્રિયપણાની અપેક્ષાએ અચલપણામાં રહેલા ગણી શકાય. પણ તેવા જીવોનું, તે તે અપેક્ષાએ, અચલપણું છતાં પણ તે તે જન્મના આયુષ્યના નાશને લીધે ક્ષય તો રહેલો જ છે. પણ આખા ઐદ રાજલોકમાં તપાસ કરીએ તો આયુષ્યના ક્ષયની અપેક્ષાએ ભવથી ક્ષય પામી મરણને પામવાની દશાને ઝોળંગી જનાર જો કોઈ પણ હોય તો તે કેવલ સિદ્ધ પરમાત્મા જ છે અને તેથી તે સિદ્ધ પરમાત્માને મરણરહિતપણાને લીધે અક્ષય કહી શકાય. તીર્થંકર મહારાજ, કેવલી મહારાજ કે ગણધર મહારાજ જેવા આત્માઓ સર્વ વિવેકી પુરુષોને અત્યંત પૂજ્ય છે એમાં કોઈ ના કહી શકે નહિ, પણ તીર્થંકરપણું કે ગણધરપણું કે ભવસ્થકેવલીપણું એ ચીજો કોઈ દિવસ સર્વદા રહેવાવાળી નથી માટે તે તે જીવોને તે તે અપેક્ષાએ અક્ષયપણું હોય જ નહિ. અક્ષયપણાને ધારણ કરનાર એટલે મરણ જેમાં ન થાય તેવી દશાને ધારણ કરનાર જો કોઈ પણ હોય તો તે કેવલ સિદ્ધ પરમાત્મા જ છે. માટે જન્મ-રહિતપણું કે મરણરહિતપણું જો દેવનું લક્ષણ છે, એમ કહેવામાં આવે તો

ખરેખર, સિદ્ધ મહારાજનો મોટો ભાગ તે લક્ષણવાળો હોવા છતાં ભવસ્થકેવલીનો જખરો ભાગ તો તીર્થંકરપણાવાળો હોવાથી દેવ તરીકે મનાયા છતાં તે લક્ષણથી શૂન્ય જ થાય અને તેથી જન્મમરણરહિતપણાના લક્ષણને અપલક્ષણ જ કહેવું પડે.

લક્ષ્ય દેવમાં દિગમ્બર માન્ય લક્ષણનો અભાવ :

અને તેથી એમ નહિ કહેવું કે સિદ્ધ પરમાત્માઓ અનંતા હોય છે અને તે દરેકને જન્મ-મરણરહિતપણાનું લક્ષણ લાગુ પડી શકે છે, તો પછી આખી અવસાંર્પિણી કે ઉત્સર્પિણીમાં થનારા ચાવીસ તીર્થંકરો કે કેવલી મહારાજ કે ગણધર મહારાજ કે જેઓ ભવસ્થ હોય છે ત્યાંસુધી મરણરહિત કહી શકાય નહિ, પણ છતાં તે માત્ર ગણગ્રીના જ હોય છે તેથી જન્મ-મરણરહિતપણાટૂંપી દેવનું લક્ષણ કરવામાં અડચણ નથી. એમ નહિ કહેવાનું કારણ એ છે કે લક્ષ્ય અને લક્ષણના અધિકારમાં એક પણ જગો પર અલક્ષણમાં લક્ષણ જાય તે અને લક્ષ્યમાં લક્ષણ ન આવે તો તે લક્ષણને દુષ્ટ જ ગણવું પડે. લક્ષ્ય અને લક્ષણના અધિકારમાં બહુ કે અલ્પનો વિચાર કરાય જ નહિ, પણ ત્યાં તો સમવ્યાપક-પણાનો જ વિચાર કરવો પડે અને તે દૃષ્ટિએ દેવ તરીકે મનાયેલા કોઈ પણ જીવમાં જન્મ-મરણરહિતપણું કે મરણરહિતપણું ન હોય તો તે લક્ષણને દૂષિત જ કહેવું પડે અને એવા લક્ષણના કહેનારને અજ્ઞાની જ ગણવો પડે. જે સામાન્ય રીતે, બ્રાહ્મણ ચતુર્વેદી છે એવા વાક્યની માફક, કેવલ દેવનું વિશેષ સ્વરૂપ લઈને તેની અપેક્ષાએ આ કહેવામાં આવ્યું હોય તો પછી એ ક્ષુધા તૃષાદિ અઠારને દેવપણાના દોષ તરીકે કહી શકાય નહિ અને તે અઠાર દોષના અભાવે દેવપણાના લક્ષણ તરીકે કહી શકાય નહિ અને એ અઠારે દોષો સિદ્ધપણામાં ન હોય એમાં દિગમ્બર કે પ્રવેતામ્બરમાં મતભેદ જ નથી.

લક્ષ્ય કુદેવમાં લક્ષણ તરીકે અઠાર દોષનો અભાવ :

અર્થાત્ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિ દોષોના અભાવને દેવપણાનું લક્ષણ જણાવતાં જૈન મતના અંતર્ગત કોઈ મતનો વ્યવરછેદ નથી, કેમકે સમગ્ર જૈનમતવાળાઓ જિનેશ્વર મહારાજને મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિ દોષોએ રહિત માને જ છે અને તેથી સ્થાને સ્થાને એમ કહેવાય છે કે આ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિ અઠાર દોષોનો અભાવ એટલા જ માટે જણાવવામાં આવે છે કે ધીબ્બોએ માનેલા કુદેવમાં એ લક્ષણો અંશે અંશે કે સમુદાયે કે સંપૂર્ણપણે કે વ્યસ્તપણે રહેલા છે. તેથી જ તેઓને કુદેવ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને આ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિને કુદેવના લક્ષણ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને જ્યારે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિ કુદેવનાં લક્ષણો છે તો પછી તે મિથ્યાત્વ

અજ્ઞાનાદિ સુદેવમાં ન જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. અને તેથી મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનાદિકના અભાવે બીજા લોકોએ માનેલા દેવમાં જે કુદેવત્વપણું છે તેનો અહીં અભાવ જણાવીને કુદેવપણાનો વ્યુત્કેદ કરવાનો છે. તેવી રીતે સિદ્ધપણાની પ્રાપ્તિ થયા પછી કોઈ પણ જૈનમતવાળામાં સિદ્ધ મહારાજને જન્મ, મરણ, વૃદ્ધપણું, ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે વસ્તુઓને કોઈ પણ માનવું નથી, કેમકે સમગ્ર જૈનમતવાળા માને જ છે કે જન્મ, મરણાદિક વસ્તુઓ દેહના કારણ તરીકે કે ધર્મ તરીકે જ છે અને સિદ્ધ પરમાત્મદશાને જેઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય કે અંતર, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ એવા એકે પ્રકારના શરીરવાળા હોતા નથી. અને તેથી તેઓને જન્મ મરણાદિક ન હોય એ સ્વાભાવિક જ છે, પરંતુ અન્યમતવાળાઓ સિદ્ધપણાની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય, કર્તારઃ પરમં પદં ।

ગત્વાડડગચ્છન્તિ મૂયોડપિ, મવં તીર્થનિકારતઃ ॥૧૧॥

આવી રીતે ધર્મતીર્થને કરવાવાળા જ્ઞાનીઓ પરંપદે જઈને પણ પોતાના ધર્મના તિરસ્કારથી (તિરસ્કાર અગર બહુમાનથી) ફેર સંસારમાં અવતરે છે. આવું માનનારા હોઈને તે સિદ્ધ મહારાજને સિદ્ધપણું છતાં પણ સંસારમાં આવનારા માની શરીર માટે અગર તેના ધર્મ માટે જન્મ, મરણ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરેમાં દાખલ થવાનું તેઓને માનવું જ પડે છે. તેવા અન્યમતના સિદ્ધોના વ્યવચ્છેદને માટે ક્ષુધારહિત, તૃષ્ણારહિત, જન્મરહિત, મરણરહિત અને વૃદ્ધત્વરહિત વગેરે લક્ષણો અભાવરૂપે લેવામાં આવે તે તે અચુક્ર નહોતું, પણ તે માત્ર સિદ્ધત્વની અપેક્ષાએ જ લક્ષણ કહી શકાય, પણ દેવત્વની અપેક્ષાએ લક્ષણ કહેવું એ કોઈ પ્રકારે વ્યાજબી નથી. માટે દિગંબર ભાઈઓએ સામાન્ય કેવલી અને તીર્થંકર કેવલીઓને આહાર નહિ માનવાના કદાચહને લીધે સિદ્ધપણાને લાયકનું લક્ષણ સામાન્ય દેવપણામાં જે જોડ્યું છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉચિત નથી અને તેથી જ ક્ષુધા-તૃષ્ણારહિતપણું અને જન્મ, મરણ, વૃદ્ધત્વ વગેરેથી રહિતપણું જે દેવપણાના લક્ષણમાં લેવામાં આવ્યું છે તે કોઈ પણ રીતે ઘટી શકે તેમ નથી. પણ દિગંબર ભાઈઓને ઉપકરણ છોડવાને અંગે આવા અન્ય અન્ય અવળા રસ્તાઓમાં જવું પડ્યું છે. આવી રીતે ગુરુઓના સ્વરૂપમાં અને ધર્મના સ્વરૂપમાં પણ તેઓને નગ્નત્વાદિક અને સામાયિક, પૌષ્ઠ આદિના વિપર્યાસ કરવા પડ્યા છે.

ઉપસંહાર :

આ લેખ જો કે ઘણા લાંબો થયો છે તે પણ જરૂરી વસ્તુઓને જણાવ્યા સિવાય છુટકો ન હતો તેથી તેટલી વસ્તુઓ જણાવી છે, અને છતાં (જુઓ પૃષ્ઠ છટ્ટાના નીચે)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી કથિત વીતરાગ દર્શનમાં નવ તત્ત્વનું નિરૂપણ છે અને તે સત્યથી ભરપૂર છે. નવનો અંક ગણિતમાં અભંગ ગણાય છે, કારણ કે નવને બમણા કરીએ તો અઢાર થાય. અઢારના અંકમાં એકડો અને આઠડો છે, તે આઠડા અને એકડાનો સરવાળો કરતાં નવ જ થાય છે. નવને ત્રણગુણા કરતાં સત્તાવીશ થાય, ત્યાં પણ સાત અને એનો સરવાળો કરવાથી નવ ને નવ જ થાય. એવી રીતે નવને ગમે તેટલાએ ગુણીએ તોપણ સરવાળો કરતાં નવના નવ જ કાયમ રહે છે. તેવી જ રીતે દુનિયાનાં જુદા જુદા દર્શનનાં ફેલાવો પામેલાં તત્ત્વોનો ગમે તેટલો વિસ્તાર થવા પામે છતાંયે વિચારના સરવાળે તે તમામ તત્ત્વો નવ તત્ત્વોમાં જ સમાઈ જાય છે. વળી મહાવીર પ્રભુએ કથન કરેલાં નવ તત્ત્વનું સમ્યગ્જ્ઞાન કાયમ રહે ત્યાંસુધી શ્રદ્ધા ભુંસાતી નથી, પરંતુ નવના ગણિતની જેમ પોતાનું સ્થાન કાયમ ભોગવે છે. અને તે શ્રદ્ધા દ્વારાએ આત્મા અવ્યયપદનો ભોક્તા અને છે, અને કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાનદ્વારા જગતના ચરાચર ભાવોને દેખે અને જુએ છે. આવા અપ્રતિપાતિ સ્થાનની પ્રાપ્તિમાં જે તત્ત્વોનું સમ્યગ્જ્ઞાન અસાધારણ કારણ છે તે તત્ત્વોને આપણે જરૂર જાણવાં જોઈએ.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો છે. તેમાં પહેલું તત્ત્વ જીવ છે, તે સાધક તત્ત્વ છે. અને છેલ્લું તત્ત્વ મોક્ષ છે તે સાધ્ય તત્ત્વ છે. જીવ તત્ત્વ સાધક ન હોય તો સાધ્ય તત્ત્વ મોક્ષ હોઈ શકે જ નહીં, માટે સર્વથી પ્રથમ સાધક તત્ત્વનું નામ આવે તે વ્યાજબી છે, કારણ કે પ્રધાનતા સાધકની છે. અને સાધ્ય એટલે ફલરૂપ મોક્ષ છેલ્લું હોય તે પણ ખરાખર છે, કેમકે સાધનરૂપ તમામ ક્રિયાને અંતે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. વચમાં રહેલાં તત્ત્વો સાધનની ક્રાંતિના તથા તે તત્ત્વને રુકાવટ પહેંચ્યાડનાર સાધકની ક્રાંતિનાં છે. સાધનને સમજવાની જેટલી જરૂરીઆત છે તેનાથી સાધકને જાણખવાની જોઈ જરૂરીઆત છે એમ કાઈ

પણ શુરુ અને ધર્મના સ્વરૂપની ખાખતમાં, દિગમ્બરોની ઉપકરણ-ત્યાગને અંગે થયેલી ઉત્પત્તિથી, કેવો કેવો વિપર્યાસ થાય છે તે જણાવવું જરૂરી છે છતાં પણ અત્યારે તેનો વિસ્તાર નહિ કરતાં માત્ર દેવપણાને અંગેની માન્યતાનું અને તેને લીધે થયેલો, પ્રવર્તનમાં વિપર્યાસ જે દિગમ્બરોનો હતો તે જણાવી આ લેખ આટલેથી સંપૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

સમાપ્ત

રીતે ન કહી શકાય. આધકને ઓળખી તેને દૂર કરીને જ સ્વીકૃત સાધન સિદ્ધ સાધ્ય બને છે. અન્યથા સાધનની કિંમત નથી. માટે સાધનથી પણ આધકને ઓળખવાની વધારે જરૂર છે. એ જ કારણથી સાધક અને સાધ્યની વચ્ચે ખીજાં સાત તત્ત્વો ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. સંવર અને નિર્જરા નામનાં એ તત્ત્વો મુક્તિનાં સાધન છે, માટે તે એ તત્ત્વો સાધ્યની સાથે ઉપાદેય છે. આક્રીનાં જ્ઞેય અને હેય છે, પુણ્ય, પાપ અને આશ્રવને જાણ્યા સિવાય તથા અંધનાં સ્થાનો ઓળખ્યા સિવાય સંવર તથા નિર્જરા થઈ શકે નહીં, માટે તે તે તત્ત્વોને જાણવાની અગત્ય છે. જીવનો પ્રતિપક્ષી પદાર્થ અજીવ હોવાથી, જીવ પછી તુરત અજીવ તત્ત્વ મૂક્યું છે. પુણ્ય, પાપ અને આશ્રવની સત્તાએ સંવર હોઈ શકે માટે તે ત્રણ તત્ત્વો પછી સંવર આવે છે. પુણ્ય અને પાપમાં પુણ્યની પ્રિયતા જીવને હોવાથી તે પ્રથમ આવે છે અને પુણ્યના પ્રતિપક્ષી તરીકે પાપ તત્ત્વ છે. અને તે બંનેને ભેગા થઈને જ આશ્રવ થાય છે, એટલે ત્યારપછી આશ્રવ તત્ત્વ આવે છે. નિર્જરા વડે અંધને તોડી મુક્તિ મેળવી શકાય છે, એટલે અંધ પછી મોક્ષ તત્ત્વ છે. આ સિવાય ખીજાં ધણાં કારણો કહી શકાય છે. પરંતુ રચનાક્રમના સિદ્ધાન્તમાન્ય કારણો હોય તે જ વધારે વિશ્વસનીય બની શકે છે.

હવે આપણે પ્રથમ જીવ તત્ત્વ પર વિચાર કરીએ : ૧. સૂક્ષ્મ ૨. બાહર એકેન્દ્રિય, ૩. દ્વીન્દ્રિય, ૪. ત્રીન્દ્રિય, ૫. ચતુરિન્દ્રિય, ૬. અસન્નિ, ૭. સન્નિ પંચેન્દ્રિય; એ સાત ભેદોને પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા એ એ ભેદોથી ગુણતાં જીવના ચૌદ ભેદ થાય છે. જીવતિ દ્રવ્યભાવપ્રાણાન્ ધારણતીતિ જીવઃ” એ વ્યુત્પત્તિથી, પ્રાણોને ધારણ કરનાર જીવ કહેવાય છે. પ્રાણોનાં ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. રસેન્દ્રિય, ૩. દ્રાણેન્દ્રિય, ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૫. શ્રોત્રેન્દ્રિય, ૬. મનોબળ, ૭. વચનબળ, ૮. કાયબળ, ૯. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ૧૦. આયુષ; એમ દશ ભેદો છે.

સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિયને, ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. કાયબળ, ૩. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ૪. આયુષ; એમ ચાર પ્રાણ હોય છે.

મેઘન્દ્રિયમાં ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. રસેન્દ્રિય, ૩. (ભાષા હોવાથી) વચન બળ, ૪. કાયબળ, ૫. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ૬. આયુષ; એમ છ પ્રાણ છે.

તેઘન્દ્રિયમાં ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. રસેન્દ્રિય, ૩. દ્રાણેન્દ્રિય, ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૫. વચનબળ, ૬. કાયબળ, ૭. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ૮. આયુષ; એમ આઠ પ્રાણ હોય છે.

અસન્નિ પંચેન્દ્રિયમાં ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. રસેન્દ્રિય, ૩. દ્રાણેન્દ્રિય, ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૫. શ્રોત્રેન્દ્રિય, ૬. વચનબળ, ૭. કાયબળ, ૮. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ; એમ નવ પ્રાણો છે

સન્નિ પંચેન્દ્રિયમાં ૧. સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨. રસેન્દ્રિય, ૩. દ્રાણેન્દ્રિય, ૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૫. શ્રોત્રેન્દ્રિય, ૬. (મન હોવાથી) મનબળ; ૭. વચનબળ, ૮. કાયબળ, ૯. શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ૧૦. આયુષ; એમ દશ પ્રાણો હોય છે.

જીવ તત્ત્વ દ્રવ્યથી અને ક્ષેત્રથી સાન્ત (અંતવાણું) હોવા છતાંય કાલ અને ભાવથી અન્ત છે. આ વાતનું ભગવતી સૂત્રના ખીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં સ્વયં વીર-વર્ધમાન સ્વામી સ્કંધકથના પ્રશ્નોત્તરમાં નિરૂપણ કરે છે, તે પાઠ નીચે મુજબ છે :—

“ જે વિચ તે સંદયા ! જાવ સઅન્તે જીવે અળન્તે જીવે, તસ્સ વિચળં અચમટ્ટે—एवं खलु जाव दव्वओणं एगे जीवे सअन्ते, खित्तओणं जीवे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपंदसो गाढे अत्थि पुण से अन्ते, कालओणं जीवे न कयावि न आसि जाव निच्चे नत्थि पुण से अन्ते, भावओणं जीवे अणन्ता णाणपज्जवा अणन्ता दंसणपज्जवा अणन्ता चरित्तपज्जवा अणन्ता अगुल्लहुपज्जवा नत्थि पुण से अन्ते, से त्तं दव्वओ जीवे सअन्ते, खेतओ जीवे सअन्ते, कालओ जीवे अणन्ते, भावओ जीवे अणन्ते ”

ઉપયુક્ત પાઠમાં અપેક્ષાવાદની આછી ઝાંખી છે. આ ઉપરથી પ્રભુનો અપેક્ષા-વાદ જ પ્રભુ દર્શના અતિ મહિમાનું કારણ છે, એમ માની લેવાનું નથી. તેમના દર્શનનો ચારિત્રવાદ, શ્રદ્ધાવાદ, જ્ઞાનવાદ જગતના ઈતર દર્શનોનું આખાદ રીતે અતિક્રમણ કરે છે. શ્રદ્ધાને માટે જે સ્વરૂપ પ્રભુદર્શને વિકસાવ્યું છે તેવું સ્વરૂપ બીજાને જોવામાં આવતું નથી. ચારિત્રવાદમાં સામાયિકથી લઈ યથાખ્યાત સુધીનું વર્ણન ભલભલાઓનાં અંતઃકરણોને આકર્ષે એવું છે. સાધુઓના પ્રતિક્રમણને વિશદ બનાવનાર પાક્ષિક સૂત્ર જેવું એક જ સૂત્ર લઈ એ તે તેની જોડ દુનિયામાં નથી. જ્ઞાનના પાંચ પાંચ બેદોની નંદી સૂત્રમાં કરેલી વ્યાખ્યાઓ તે વાંચનારને પ્રભુ ભક્તિમાં લુબ્ધ બનાવે છે. એટલે પ્રભુ મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત કેવળ અપેક્ષાવાદથી જ લોકાત્તરતા ભોગવી રહ્યો છે એમ નથી, પરંતુ તેનું કોઈ પણ વિષયમાં વિવેચન જુઓ તે એમ જ કહેવું પડશે કે વીતરાગના શુદ્ધ દર્શનમાં દરેક વિષયનો સુંદર સ્ટેટ છે.

જીવના ચૌદ બેદ તથા તેનામાં રહેલી જુદી જુદી જાતીને વિષે આપેલી પ્રાણોની અલ્પાધિક સંખ્યાનું સ્વરૂપ અલ્પજ કથિત અન્ય દર્શનને માનવાવાળા અધ્યાવધિ સમજી શક્યા નથી. જીવના સંક્ષેપથી આ ચૌદ બેદ બતાવ્યા છે. આઠી વિસ્તારથી પાંચસો ત્રેસક બેદ પણ થાય છે વળી “ ચેતના લક્ષણો જીવઃ ” એ હીસામે એક બેદ પણ હોઈ શકે છે. ત્રસ સ્થાવરની અપેક્ષાએ બે બેદ; સ્ત્રી વેદ, પુરુષવેદ, અને નાપુંસક વેદની અપેક્ષાએ ત્રણ બેદ; નરકગતિ, તિર્થંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ એ ચાર ગતિના હિસામે ચાર બેદ; એક, બે, ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળાની અપેક્ષાએ પાંચ બેદ; પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાયની અપેક્ષાએ છ બેદ થાય છે. આવી રીતે જુદી જુદી અપેક્ષાઓ લગાડી જિનેન્દ્ર દર્શનમાં જીવોનું સ્વરૂપ જે રીતે આલેખ્યું છે તે રીતે કોઈ પણ ઇતર દર્શનમાં દેખાતું નથી. વીતરાગ દર્શન જીવને નિત્યાનિત્ય માને છે અને તેમ માનવાથી અંધ મુક્તિની વ્યવસ્થા ટકી શકે છે. કેવળ અનિત્ય માનનારના મતે કોઈ પણ પ્રકારની ધર્મકરણી કરવાની જરૂરત રહેતી નથી, કારણકે જે મનુષ્યક્ષણે શુભકર્મ કર્યું તેનો આભોગ દેવક્ષણ લઈ શકે છે, ત્યાં કેવળ ક્ષણવાદીઓના હીસામે મનુષ્યક્ષણકૃત શુભ કર્મનો ભોગ ક્ષણભંગુર હોવાથી મનુષ્યને ન મળ્યો એટલે કરેલા કર્મ નકામાં ગયાં એમ સિદ્ધ થયું. અને જે ક્ષણે શુભ કર્મ કર્યું નથી તેણે ક્ષણ મેળવ્યું એટલે કોઈ પણ શુભ કામ કર્યા સિવાય પણ સાઈ ક્ષણ મળે છે એમ સિદ્ધ થયું. એવી રીતે અશુભ કર્મમાં પણ સમજી શકાય છે. આવી સ્થિતિમાં ધર્મકરણી કરવાની ઇચ્છા કોઈ પણ પ્રકારે થઈ શકે જ નહિ, અને પાપકર્મ કરનાર પાપકર્મથી કોઈ રીતે પાછો હટી શકે નથી, કારણકે વિષય વગેરેની મગ્ન મોતે ઉડાવે

અને દુઃખ એના પછીના અન્ય ક્ષણને મળે. આ હિસાબે પાપ છોડવાનું કોઈને પણ મન ન થાય એ સ્વભાવિક છે. આ રીતનો ક્ષણવાદ માનતાં પાપનો પ્રચાર ધર્મધોકાર ચાલશે, અને ધર્મકરણીનું જડામૂળ જશે, આ મોટી આપત્તિ અદ્વૈતના દર્શનમાં ઉભી થઈ. આવી જ રીતે એકાન્તે નિત્યમાનનારા પણ “અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈક-સ્વભાવો નિત્યઃ” આવા સ્વરૂપનું નિત્ય માને છે, અર્થાત્ જે કદીએ ચ્યુત તથા ઉત્પન્ન નથી થતો અને એક જ સ્વભાવમાં સ્થિત રહે છે તે નિત્ય છે, આવી રીતે નિત્ય માનનારના મતમાં પણ સ્વભાવના ફેરફારનો અસ્વીકાર હોવાથી ધર્મના શુભ ફળનો અને પાપના અશુભ ફળનો સંયોગ માની શકાય તેમ નથી. વળી એક સ્વભાવમાં યા તો અંધ યા તો મોક્ષ એમાંથી એક જ વસ્તુ મનાય, એ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ શકે નહી. આથી સંસાર-બ્રમણ મોક્ષ, સુખ દુઃખના સાધન પુણ્ય, પાપ આદિ કોઈ પણ વસ્તુ આત્મા સાથે સંબંધ ધરાવી શકે નહી. આમ નિત્ય અનિત્ય વાદિઓનું અંડન “ન્યાયખંડખાદમાં” ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ઘણી ખુબીથી કર્યું છે. તેઓશ્રીએ પ્રભુ મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ કરતાં ત્રીજા શ્લોકથી નૈયાયિક દ્વારા ક્ષણિકવાદી ઔદ્ધર્મની અખર લેવી શરૂ કરી છે. આ રહ્યો તે શ્લોક :

નૈરાત્મ્યદૃષ્ટિમિહ સાધનમાહુરેકે, સિદ્ધેઃ પરે પુનરનાવિહ્નમાત્મવોધમ્ ।

તૈસ્તૈર્નયૈહભયપક્ષમમાપિતે વા-ગાઘં નિહન્તિ વિશદવ્યવહારદૃષ્ટ્યા ॥૩॥

મોક્ષ-ઉપાયના વિચારમાં ઔદ્ધોએ મોક્ષ માટે નૈરાત્મ્યદૃષ્ટિ (આત્મા સ્થિર છે, નિત્ય છે અને એક છે, એવા પ્રકારના જ્ઞાનના અભાવ) ને કારણ માન્યું છે. “હું” એવા પ્રકારના વિકલ્પરહિત આલય વિજ્ઞાનની સંતતિને તેઓ આત્મા અને અનુપક્લવ (રાગાદિ ક્લેશ શૂન્ય) ચિત્ત સંતાનને મોક્ષ માને છે, કારણ કે—

ચિત્તમેવ હિ સંસારો, રાગાદિક્લેશવાસિતમ્ ।

તદેવ તૈર્વિનિર્મુક્તં, ભવાન્ત્વિતિ કથયતે ॥

રાગદ્વેષાદિથી વાસિત થયેલ ચિત્ત તે જ સંસાર છે, અને રાગદ્વેષાદિ ક્લેશથી મુક્ત થયેલ ચિત્ત એ જ મોક્ષ છે, એમ ઔદ્ધ શાસ્ત્રનું વચન છે. અધાય જીવો આત્માને સ્થિર માનીને સુખાદિની ઈચ્છા કરે છે, અને મનમાં એમ ચિંતવે છે કે—

સુખી ભવેયં દુઃખી ચ, માભૂવમિતિ તૃષ્ણતઃ ।

યૈવાહમિતિ ધીઃ સૈવ, સહજં સસ્વદર્શનમ્ ॥

હું સુખી થાઉં અને દુઃખી ન થાઉં એવા વૃષ્ટાતુરની “હું” એવી જે ખુદ્ધિ છે, તે જ સહજ સત્ત્વદર્શન છે.

ઉપર પ્રમાણે સુખાદિની ઈચ્છા કરતાં થકા પ્રાણીઓ પોતપોતાના શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિ નિષેધ રૂપ સાધનોને આચરણ કરતાં થકા કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને તેથી જ જન્મમરણાદિકનો અનુભવ કરે છે. પરંતુ “હું” કોઈ ચીજ નથી, સ્થિર નથી, કોઈ પણ પદાર્થ મારો નથી અને જગતની કોઈ વસ્તુ સ્થિર નથી. અધાએ ક્ષણમાં નાશ પામે છે; માટે મિથ્યા છે.” આવા પ્રકારના નિશ્ચયને પામ્યા પછી કોઈ પણ પદાર્થની ઈચ્છા થતી નથી. અને ઈચ્છા નહી થવાથી અધી પ્રવૃત્તિને માંડી વાળે છે અને પ્રવૃત્તિના અભાવથી કર્માશયથી અંધાતો નથી, અને કર્માશયનો નાશ થતાં સુખ દુઃખાદિની સંભાવના પણ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૨માની નીચે]

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए “श्वेताम्बरमतसमीक्षा”मां
आळेखेल प्रश्ननो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलक्ष्मण्यमूरिजी

(क्रमांक २२ थी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

बीजी बाबतमां लेखके सूचव्युं हतुं के—‘बे वार आहार करवो ते सदोषवस्तु छे.’

आना जवाबमां जणाववानुं जे—बे वार आहार सदोष छे एम जो मानता हो तो तमारो, दिगम्बरमान्य एक वार आहार छे ते पण तेना करतां अडधा दोषवाळो खरो के नहि ? नहि एम कहेशो तो कारण बताववुं पडशे. धर्मकार्य प्रयोजन छे एम कहता हो तो ते प्रयोजन तो बे वारमां पण छे, माटे बे वारमां जो दोष तो एक वारमां पण मानवो पडशे, जो एक वारमां दोष नथी तो बे वारमां पण नथी. धर्मकार्य बने स्थलमां लक्ष्य छे. कदाच एम कहेवामां आवे के तो तो तमारा मतमां एक वार अथवा अनेक वार फावे तेटली वार खाओ तेमां काई दोष ज न रह्यो. आना जवाबमां जणाववानुं जे, सामान्यतः मुनिए एक वार वापरवुं. एनाथी निर्वाह चाले छतां पण स्वादादिकने कारणे अनेक वार वापर तो दोषना भागी बने. एक वारथी निर्वाह न चालतो होय अने धर्मकार्य सीदातां होय तो अनेक वार शुद्ध आहार वापरवामां पण दोष नथी.

तोजी बाबतमां लेखके सूचव्युं हतुं के—‘महत्त्वशाली व्यक्तिने अनेक वार आहार वापरवानी शास्त्र छुट आपे छे ते अनुचित छे.’

आना जवाबमां जणाववानुं जे, तमारुं दिगम्बरशास्त्र एक वार आहार वापरवानी छुट आपे छे ते उचित छे के अनुचित छे ? उचित छे एम कहता हो तो शायी ? धर्मकार्य साधवानुं लक्ष्य छे माटे. तो अमारुं शास्त्र पण धर्मकार्यने लक्ष्मीने ज अनेक वारनी छुट आपे छे, नहि के स्वादादिकने माटे. वळी महत्त्वशालीने ज छुट आपे छे तेम नथी, परन्तु जेने जरूरत जणाती होय ते दरेकने आश्रीने. आ वात प्रथम अमो घणा विस्तार पूर्वक बतावी आव्या छीए. आगळ चालतां कल्पसूत्रना पाठने अवलम्बीने दिगम्बर लेखक जणावे छे के—

“श्वेताम्बर, स्थानकवासी सम्प्रदाय की मुनिचर्या एक तो वस्त्र, पात्र, बिछौना आदि सामान रखने के कारण वैसे ही सरल थी; किन्तु कुछ आहार पानी के विषय में कष्ट होता सो यहाँ दूर कर दिया।”

आना जवाबमां जणावानुं जे—श्वेताम्बर मुनिचर्या ए आधुनिक या कोई छद्मस्थनी कल्पेली नथी, परन्तु जगद्गुरु भगवान् महावीरदेवना समयनी अने महावीरादि तीर्थंकरोए वर्णवेली छे. परमात्मा महावीरदेवना कालमां पण वस्त्र अने पात्रनो उपयोग निर्ग्रथ मुनिओ करता हता. आ वात ‘बुद्धचर्या’ जोनार मानवी विना संकोचे कबुल करी शके तेवी छे. तदुपरांत राजग्रही नगरीना परिसरने शोभावना गिरि उपर निर्ग्रथ मुनिओने अने बौद्धने प्रश्नोत्तरो थया हता ए विषय चर्चता बौद्धग्रन्थ जणावे छे के—

“निर्ग्रथो पोताना स्थानमां आसनो नाखीने तापना स्थाने आतापना ले छे.”

वळी आ स्थले ए पण एक वात ध्यानमां लेवा जेवी छे के बुद्ध तथा तेना अनुयायीओ वस्त्र, पात्र राखता हता, तेमज बौद्ध अने निर्ग्रथोने चर्चा पण थयेली छे. हवे जो निर्ग्रथो एकांत वस्त्र, पात्रना अभावने ज माननार होत तो, बुद्ध या बुद्धना अनुयायीने निर्ग्रथ या निर्ग्रथने अंगे बीजानी साथे आ चर्चा जरूर उपाडवी पडत, परन्तु उपाडेल नथी.

श्वेतांबर मुनिचर्यामां वस्त्र, पात्र, आसन वगैरे बतावेलां छे. माटे ज वास्तविक साधुताने तेओ साथी शके छे. अवधिज्ञानादि अतिशय सिवायना माणसने उपकरण सिवाय पांच महाव्रतो पाळवां मुश्केल छे. कारण के तेनी साथे गाढ सम्बन्ध धरावनारी प्रथम तो पांच समिति ज पाळी शकाती नथी. आ बाबत “दिग्गम्बरोनी उत्पत्ति” शीर्षक लेखमां प्रथम आवी गयेल छे, छतां पण ते विषय प्रस्तुतमां विशेष उपयोगी होवाथी अहीं दाखल करवामां आवे छे.

रजोहरण सिवाय ईर्यासमितिनो अभाव—

साधु कोई जगो पर बेठा होय अने शरीर उपर के स्थान आगळ जे कोई कीडी वगैरेनुं आववुं थाय तेनुं, वस्त्र के उपकरण न होय तो, प्रमार्जन न थई शके ते दीवा जेवी वात छे. वळी चोमासाना काळमां शरदीने लीधे मात्रानी अधिक शंका थाय, अने तेवे वस्त्रते जो मात्रानुं पात्र न होय तो अप्कायनी विराधनानो पार रहे नहि, तेमज मात्रु रोकवामां आवे तो आत्मविराधना अने छेवटे वेग न रोकवाथी थती संयमविराधना ए उपकरण अने वस्त्ररहितवाळाने माटे अनिवार्य ज छे. वळी बारे मास रात्रिनी वस्त्र सर्वथा मात्रानी शंका थाय ज नहि के मात्रु करवा जवुं पडे ज नहि एम मानी शकाय नहि. अने जेओ उपकरण के वस्त्ररहित होय तेओने मकानमांथी बहार आववामां ईर्यासमिति साधवानुं बने ज नहि. वळी स्तम्भ वगैरेथी आत्मविराधना न

થાય તે માટે ઉમા ઉમા પ્રમાર્જન થાય તેવી રીતનું પ્રમાર્જન કરવાનું સાધન રાખવું એ જીવદયાની લાગણીવાળાને માટે આવશ્યક હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. વઠ્ઠી રાત્રિની વચ્ચે અંધારા વચ્ચે અંધારાવાળા સ્થાનમાં પગ મેલવા જેટલું પગ પ્રમાર્જન કરવા માટે પગની પરિધિ જેટલું સાધન હોવું જ જોઈએ. તો ઉમા પ્રમાર્જન થાય તેવું અને પગની પરિધિ જેટલું સાધન અને તે પગ જીવોની વિરાધના ન કરે તેવું કોમલ અને જીવો ચોટી પગ ન જાય તેવું મધ્યમ કોમલતાવાળું સાધન હોવું તે ઈર્યાસમિતિ પાઠવાવાળાને માટે આવશ્યક છે. આ ઉપરથી સહેજે સમજાશે કે તેવી સ્થિતિના પ્રમાર્જનના સાધન વિનાનો સાધુ જીવની જયણા તરફ વેદરકાર અને વાસ્તવિક સાધુતાને રહિત છે એમ સુજ્ઞાને સમજવામાં આવે.

મુખવચ્ચિકાના અભાવે ભાષાની સાવધતા—

વઠ્ઠી જેઓ મુખવચ્ચિકા જેવી ભાષાસમિતિ વચ્ચે ઉપયોગી चीज માનનારા નથી તેઓ વાઝકાચરૂપી એકેન્દ્રિયનું રક્ષણ તેમજ ડાંસ, મચ્છર વગેરે ઉડતા જીવો રૂપી ત્રસકાચનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકશે ? (અપૂર્ણ)

(નવમા પૃષ્ઠનું અનુસંધાન)

નાશ થાય છે, તે માટે મોક્ષ પ્રતિ નૈરાત્મ્યદષ્ટિ સાધન છે. આ ઐહિક મત છે. નૈયાયિકાદિ અનાવિલ આત્મજ્ઞાને મોક્ષનું સાધન કહે છે. અર્થાત્ પ્રથમ વેદાદિ વચ્ચેની મારફત આત્માનું શ્રવણ થાય છે. ત્યારબાદ જ્ઞાનાદિ હેતુઓથી સાંભળેલ આત્માનું અનુમતિસ્પ મનન થાય છે. ત્યારપછી તે જ આત્મજ્ઞાનનું વારંવાર દહી કરણાત્મક નિદિધ્યાસન થાય છે. પછી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. એ આત્માના સાક્ષાત્કારનું નામ અનાવિલ છે. એટલે આ જ્ઞાન બળવાન હોવાથી મિથ્યાજ્ઞાન વડે તિરસ્કૃત થતું નથી, કિન્તુ અનાદિથી શરીરની સાથે અભેદ વાસનાથી ઉત્પન્ન અતત્ત્વજ્ઞાન-સ્પ નિર્બળ “ અહં ગૌરઃ ” હું સદેહ હું ઇત્યાદિસ્પ આત્મજ્ઞાન મોક્ષનું સાધન નથી, હું સુખી હું ઇત્યાદિ સ્વસ્પ આત્મજ્ઞાન પણ સાધન નથી, કેમકે આ જ્ઞાન કાદાચિત્ક (કોઈ વખતે થનાર) છે. એટલા માટે બળવાન મિથ્યાજ્ઞાનથી તિરસ્કૃત થઈ શકે છે. એવી રીતે જે બદ્ધ છે તે જ મુક્ત થાય છે માટે સ્થિર આત્મજ્ઞાન મુમુક્ષુઓને આદરણીય છે, અર્થાત્ સાધનસ્પે ગ્રાહ્ય છે.

હે પ્રભુ! આપની વાણી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયના વિચારથી બંને પક્ષમાં ઉદ્ધાસીન છે તો પણ પ્રથમ પક્ષને મોક્ષના પ્રતિ ઉપાયભૂત જે પ્રવૃત્તિ તેનો જે અનુકૂળ વ્યવહાર પક્ષ તે પક્ષને અવલંબન કરીને આઘ પક્ષને હણે છે. જે કે ન્યાયમત ખંડન કરવા લાયક તો છે જ, પરંતુ કાંટાથી કાંટો કાઢવામાં આવે છે તેવી રીતે અથવા સર્પાદિકથી કરડાએલ આંગળીને વિષકંટક દ્વારા વિનાશ કરતાં વિષકંટક દૂષિક થતો નથી, તેવી રીતે અત્યંત કદાપ્રહી ઐહિક મતનું નૈયાયિક મતદ્વારા ખંડન કરાવવું ઉચિત છે તથા ઘણા વ્યવહારોનું નાશક હોવાથી નૈરાત્મ્ય જ્ઞાનના સાધક પર્યાયાર્થિક નયનું ખંડન પ્રથમ કરાવવું તે વ્યાજબી છે. (અપૂર્ણ)

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने ?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमशः)

प्रकरण १४—आ० वीरसेन और आ० जयसेन

मैं सातवे प्रकरण में लिख चुका हूँ कि—दि० आ० भूतवलि वगैरह ने बनाये कर्म प्राप्त और कषाय प्राप्त ही दिगम्बर संघ के आगम हैं । इनको आचार्यीगम मानो, जिनागम मानो या कुछ भी मानो, मगर सब से प्राचीन दिगम्बर शास्त्र ये ही हैं । पश्चात् कालीन दि० आचार्यों ने श्वे०आगमों के सहारे से इन दिगम्बरीय शास्त्रों को टीका एवं व्याख्याओं से अलंकृत किये हैं । उन सभी में आ० वीरसेन और आ० जयसेन का प्रयत्न चिरंजीव बना है । ये दोनों आचार्य गुरु शिष्य हैं । आपका परिचय इस प्रकार है :—

आप दिगम्बरीय सेन संघ के आचार्य हैं । श्रीमान् नाथुरामजी प्रेमी लिखते हैं कि—सेनसंघ से दो शाखाएं चली; प्रथम शाखा में आ० समन्तभद्रसूरि, आ० शिवकोटि और आ० वीरसेन वगैरह हुए । यह कवि हस्तिमल्ल के विक्रान्तकौरवीय नाटक की प्रशस्ति से माना जाता है । दूसरी शाखा में हरिवंश पुराण के निर्माता आ० दूसरे जिनसेन हुए हैं, (शक सं० ७०५) * जिनकी प्रशस्ति हरिवंश पुराण में ही उपलब्ध है ।—विद्वद्रत्नमाला ।

आपके दीदागुरु का नाम मिलता नहीं है । आपके ज्ञानगुरु चित्रकूट निवासी एलाचार्य थे । आपका समय करिवन् विक्रम की नवमी शताब्दी का उत्तरार्ध है, क्यों कि—जयधवला का समाप्तिकाल शक सं० ७५९ यानी विक्रमाब्द ८९५ है ।

* श्रीमान् प्रेमीजी ने विद्वद्रत्नमाला में हरिवंशपुराण का समाप्तिकाल श० सं० ६७५ लिखा है ।

प्रो० ए. एम्० उपाध्ये M. A. लिखते हैं कि—“ वीरसेनकृत धवला टीका जगत्तुंग के राज्य में (७४९ से ८०८) समाप्त हुई है। उसकी प्रशस्ति में समय दिया गया है, किन्तु सोलापुर की प्रति में वे श्लोक बिल्कुल बिगड गये हैं। धवलाटीका में अनेक स्थलों पर वीरसेन ने अकलंक के राजवार्तिक से लम्बे लम्बे चुनिन्दा वाक्य उद्धृत किये हैं। ” वगैरह। —जैनदर्शन, व० ४ अं० ९, पृष्ठ-३८९

श्री० उपाध्ये के मतानुसार धवला की रचना आ० अकलंक के “ राजवार्तिक ” के बाद की है। आ० अकलंक का समय डॉ० सतीशचन्द्र विद्याभूषण आदि के निर्णयानुसार शकाब्द ७५० यानी विक्रमाब्द ८८५ के करिब का है और प्रो० उपाध्ये के मतानुसार वि० सं० ७०० के करिब का है। —(जैनदर्शन, पृ० ३८९)

प्रो० उपाध्ये ने धवला का रचना-समय ७९४ से ८०८ लिखा है, यह गलती है। श्रीमान् जुगलकिशोरजी मुस्तार ने भी धवलग्रंथ की समाप्ति शकाब्द ७३८ में मानी है (स्वा० सं० पृ० १७४)। असल ग्रंथ का दर्शन नसीब न होने के कारण ही वर्षनिर्णय में ऐसा मतभेद हो सकता है।

आ० वीरसेन के पांच शिष्यों के नाम मिले हैं।—(विद्वद्दर्शनमाला, पृ० १६)

१. विनयसेन—इनके शिष्य कुमारसेन से वि० सं० ७५३ में काष्ठासंघ का प्रादुर्भाव हुआ है*। —आ० देवसेनकृत दर्शनसार, गाथा ३९-४०

इनके कहने से आ० जिनसेन ने “ पार्श्वस्युदय ” काव्य बनाया है (पा० श्लो० ७१)

२. जयसेन—इन्होंने जयधवला की अनुपूर्ति की है। आ० जिनसेन ने इनसे श्रुतज्ञान प्राप्त किया है। —(आदिपुराण की उत्थानिका, श्लोक ५८ या ५९)

३. जिनसेन—इन्होंने पार्श्वस्युदय काव्य और आदिपुराण का निर्माण किया। आ० गुणभद्र इन्हें शिष्य है, जिन्होंने उत्तरपुराण वगैरह ग्रन्थ बनाये।

* श्रीमान् प्रेमीजी का मत है कि—आ० देवसेनजी ने, यहां संवत् लिखने में गलती की है। वास्तव में यहां वि० सं० ७५३ के स्थान पर शकाब्द ७५३ होना चाहिए (विद्वद्दर्शनमाला पृ० ३७) या काष्ठासंघ के विघाता विनयसेन के शिष्य से भिन्न कोई दूसरा कुमारसेन होना चाहिये। —जैनग्रन्थ रत्नाकर कार्यालय प्रकाशित दर्शनसार प्रथमावृत्ति प्रस्तावना पृ० ३९-४०

४. दशरथ—आ० गुणभद्र ने इन्हीसे ज्ञान सम्पादन किया है ।

—(उत्तरपुराण, प्रशस्ति, श्लोक—१३) ।

५. श्रीपाल—(१)

—विद्वदरत्नमाला पृ० १६ ।

आ० वीरसेन के पश्चात् पञ्चानुक्रम इस प्रकार है—

आ० वीरसेन, तत्पट्टे आ० पद्मनन्दी, तत्पट्टे आ० वीरसेन शिष्य आ० जिनसेन, तत्पट्टे वृद्ध गुरुभ्राता आ० विनयसेन, तत्पट्टे गुरुभ्राता के शिष्य आ० गुणभद्र ।

—आ० देवसेनकृत दर्शनसार, गाथा—३१, ३२

आ० वीरसेन ने दिगम्बर संघ को “ धवल ग्रंथ ” नामक महान् सिद्धांत ग्रन्थ समर्पित किया है । इसका इतिहास आ० इन्द्रनन्दी आदि के लिखने के अनुसार निम्न प्रकार मिलता है:—

चित्रकुट निवासी एलाचार्य सिद्धांततत्व के ज्ञाता थे । आ० वीरसेन ने उनसे सब सिद्धांत का अध्ययन किया । बाद में ८ निबन्धनादि अधिकार लिखे । बाद में आप मटप्राम (वटप्राम—मान्यखेट) में पधारे । यहां आपने कषाय प्राभृत मूल गा० १८३, गुणधर मुनिकृत विवरण सूत्र श्लो० ५०३ और यतिवृषभ कृत चूर्णि श्लो० ६००० पर आ० बप्पदेव ने किये हुए वार्तिक (व्याख्या प्रज्ञप्ति) श्लो० ६०००० का अध्ययन कर लिया । और कर्म प्राभृत के छठे सत्कर्म खंड के बन्धनादि १८ अधिकार संक्षिप्त कर दिये, माने छठे खंड को छोटा कर दिया या तो सत्कर्म खंड नया बना लिया । और कर्मप्राभृत के ५ प्राचीन और छटा स्वकृत उन छे खंडों पर प्राकृत संस्कृत भाषा में ७२००० श्लोक प्रमाण धवल नामकी टीका बनाई । तत् पश्चात् आपने कषाय प्राभृत की ४ विभक्ति पर २०००० श्लोक प्रमाण जयधवला की रचना की और आपका स्वर्ग गमन हुआ ।

आपके ही शिष्य आ० जयसेन ने कर्म प्राभृत की शेष विभक्तियों का विवरण लिखने का प्रयत्न किया, और कषाय प्राभृत के शेष भाग पर ४०००० श्लोक प्रमाण टीका बनाकर उसे जयधवला के साथ में जोड़ दी । जयधवला की कुल जोड़ ६०००० श्लोक प्रमाण है । इसका दूसरा नाम महाधवला भी कहा जाता है ।

—श्रुतावतार श्लोक १७६ से १८३ । सूखंयो गा० ७०-८८ । स्वामी समन्तभद्र वगैरह । (क्रमशः)

શ્રી હસ્તિનાપુરી તીર્થ

લેખક

મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

આદિ યુગની આ મહાન નગરીનું વર્ણન ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે આલેખાયેલ છે. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરામાં આ નગરી વસી અને ઉત્તરિના શિખરે પહોંચી. સૌથી પ્રથમ આ નગરીનું દર્શન આપણને શ્રી ઋષભદેવપ્રભુજીના પારણા સમયે થાય છે. એ આદિ પૃથ્વીપતિ, આદિ નાથ, આદિ ભિક્ષાચર અને આદિ ધર્મપ્રરૂપક ભગવાન ઋષભદેવજીએ ચાર હજાર રાજ્યો — ભૂમિપતિઓ, રાજકુમારો સાથે દીક્ષા લીધી. ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીએ પોતાના સો પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું. એ પુત્રોનાં નામથી અનેક પ્રાંતોનાં નામ પણ પડ્યાં. તેમાં કુરુક્ષેત્રનો પણ સમાવેશ થઈ ગયો. કુરુપ્રાંતની રાજધાની બન્યું હસ્તિનાપુર.

આદિ યુગની બડભાગી નગરી :

રાજપાટ, ઘરખાર, માતા-પુત્રપરિવાર છોડી નીકળેલા આ પ્રથમ સાધુશેખર અદીનપણે ભૂતલમાં વિચરી રહ્યા હતા. સાથે ચાર હજાર તેજસ્વી આત્મવીરો પણ વિચરતા હતા. થોડા દિવસ તો આમ ચાલ્યું. પણ ક્ષુધા દેવીએ બંધાને સતાવવા માંડ્યા. યુગલીયાની પ્રજા સાધુ શું, ભિક્ષાચર શું, દાન શું; એ કાંઈ ન જાણતી. પ્રભુ હતા મૌન. સાથેના સાધુઓ અવારનવાર જઈ જઈને પૂછે: “ભિક્ષા કેમ લેવાય ?” આખરે પ્રભુના મૌનથી બધા અકળાયા. ભૂખ્યા રહેવાય નહિ અને ઘરે જવાય નહિ. આખરે તેમણે જંગલનાં ફલફૂલ ઉપર રહી તપ કરવાનો વિચાર કર્યો. ક્રમશઃ બધા પ્રભુજીથી જુદા પડી જઈ જંગલમાં જ તપ કરવા લાગ્યા.

શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજી ઈગોહં નલ્થિ મે કોઈ ના મહાન સિદ્ધાંત અનુસારે અદીનપણે એકાકી વિચરવા લાગ્યા. ભિક્ષાથી અજ્ઞણ માનવીઓ દાનમાં સોનું, રૂપું, હીરા, માણેક, મોતી, રાજ્ય આદિ આપવા તત્પર બનતા; કિન્તુ પરમ ત્યાગમૂર્તિ, નિષ્પરિવ્રહી પ્રભુજી એ કાંઈ પણ વસ્તુનો સ્વીકાર ન કરતા. આમ ભૂતલમાં વિચરતા એક વર્ષ ઉપર દિવસો થઈ ગયા. અને વિહરતા વિહરતા તેઓ શ્રી હસ્તિનાપુરજી પધાર્યા.

અહીં શ્રી ઋષભદેવજીના પૌત્ર ત્રેયાંસકુમાર યુવરાજ હતા. રાત્રિના સમયે હસ્તિનાપુરના મુખ્ય શેઠ, રાજા અને યુવરાજ એ ત્રણેને ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વપ્નાં આબ્યાં કે “(૧) એક મહાયોગીરાજ કર્મશત્રુ સાથે લડે છે તેમાં ત્રેયાંસકુમારની સહાયતાથી તેમણે શત્રુને હરાવ્યો. (૨) સૂર્યનાં કિરણો વિખરાઈ ગયાં હતાં તે ત્રેયાંસકુમારે ઠીક કર્યાં જેથી સવિતાનારાયણ પુનઃ પૂર્વવત્ પ્રકાશવા લાગ્યો. (૩) ગિરિરાજ શ્રી મેરૂ-પર્વતને ઉજ્જવલ બનાવ્યો.

ખીજે દિવસે સવારમાં રાજસભામાં ત્રણે જણાએ પોતપોતાનાં સ્વપ્નાં જણાવ્યાં અને અતે નિર્ણય કર્યો કે ત્રેયાંસ કુમારને મહાન લાભ થશે.

ત્રેયાંસકુમાર પોતાના રાજમહેલમાં બેઠા હતા ત્યાં કાલાહલ સાંભળી પોતાના જાનમાં આવીને ઉભા. દૂર સુદૂર સુધી નરમુંડ નરમુંડ જ દેખાતાં. એ ટોળું

રાજદરબાર પાસે આવ્યું. ત્યાં વચમાં એક તેજસ્વી, દિવ્યરૂપમંપન્ન મહાત્માનાં દર્શન થયાં. શ્રેયાંસકુમાર વિચારવા લાગ્યા કે આ વેષ મેં ક્યાક જોયો છે. એમ ઊહાપોહ કરતાં તેને ખતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રભુજી સાથેનો પોતાના આઠ ભવોનો સંબંધ જાણ્યો. દેવલોક પહેલાંના ભવમાં સ્વીકારેલ આહારની દીક્ષાનું સ્મરણ થયું. તે વખતની શુદ્ધ ઉજ્જવલ ક્રિયા, ત્યાગ, તપ, ક્ષમા, શાંતિ, મૃદુતા, સરલતા આદિ ગુણો યાદ આવ્યા. એંતાલીસ દોષ રહિત શુદ્ધ આહારની ક્રિયા યાદ આવી. અને પ્રભુને શુદ્ધ આહારની જરૂર છે એમ સમજાયું. આ ત્યાગભૂતિને અજ્ઞાની લોકો હીરા, મોતી, માણેક આદિ આપે છે પણ એ વસ્તુની પ્રભુજીને જરૂર જ નથી. શુદ્ધ આહાર જ આપવો જરૂરી છે, એમ વિચારે છે ત્યાં એક ચોપદારે ઈશ્વરસથી ભરેલા ૧૦૮ ઘડા લાવીને હાજર કર્યાં. શ્રી શ્રેયાંસકુમારે વિચાર્યું, આથી બીજા શુદ્ધ, નિર્દોષ આહાર બીજા ક્યાંથી મળવાનો હતો ? પ્રભુજી રાજમહેલ પધાર્યાં. શ્રેયાંસકુમારે ખુબ જ ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને શુદ્ધ સાર્વિક પ્રેમપૂર્વક પ્રભુજીને નિર્દોષ આહાર — ઈશ્વરસ ઊહારાવ્યો. તે જ વખતે અહો દાન મહો દાન ની ઘોષણા થઈ, પંચદિવ્યની વૃષ્ટિ થઈ. જનતા આ જોઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. આ શું ? આતો રાજગોતા રાજ, દેવોના દેવ. તેમને આવું અપાય ? શ્રેયાંસકુમારને પ્રશ્ન્યું આ શું ?

શ્રેયાંસકુમાર — સાધુઓને શુદ્ધ આહારનું દાન કરવું જોઈએ. તેમને અત્યારે બીજા કોઈ પણ ચીજનો અપ નથી.

જનતા — તમે કેમ જાણ્યું કે શ્રી આદિનાથજીને આ જ વસ્તુ જોઈતી હતી અને અન્ય નહિ ?

શ્રેયાંસકુમાર — સાધુઓ ગૌચરી હરે છે. તેમાં શુદ્ધ આહારપાણીની જરૂર હોય છે. તેમજ પ્રભુજી સાથે મારે આઠ ભવોનો સંબંધ છે. મને એનું જ્ઞાન થયું છે. આજથી ત્રીજા ભવની સાધુદશાનો મને ખ્યાલ આવે છે. આ બધો વિચાર કરી મારી પાસે જ શુદ્ધ આહાર હતો તે મેં પ્રભુજીને ઊહારાવેલ છે. તમે પણ પ્રભુજીની ભક્તિ કરવા માંગતા હો તો શુદ્ધ નિર્દોષ આહાર ઊહારાવો. પ્રભુજી તમારે ત્યાંથી પણ જરૂર આહાર લેશે. સાધુને ધન, માલ, મિલકત, જમીન આદિનું દાન ન અપાય.

આ યુગનું આ પ્રથમ દાન છે. જૈન શાસનમાં નિયાણુ માંગણી કરવાની મનાઈ છે છતાં પણ યદિ માંગતાં કોઈ ચીજ મળતી હોય તો આ જ મળે કે “શ્રેયાંસ પ્સમાન ઉત્કટ ભાવના, શ્રીઋષભદેવજી સમાન પાત્ર અને દાનમાં ઈશ્વરસ જેવો શુદ્ધ આહાર.” આ યુગમાં શ્રી ઋષભદેવજી સમાન પાત્ર અને શ્રેયાંસકુમાર જેવી દાનની શુદ્ધ ઉત્કટ ભાવના થઈ નથી અને થશે પણ નહિ.”

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને હસ્તિનાપુરીમાં તેર મહિના આદ ક્રેટલાક દિવસો પછી પ્રથમ પારણું કર્યું. તેર મહિનાથી પણ વધુ દિવસો સુધી આહાર અને પાણીમાંથી કાંઈ પણ લીધું નથી. તેર મહિના સુધી નિરાહાર નિર્જલા ઉપવાસ કર્યા હતા. ઇતિહાસના આદિ યુગમાં આ નગરીનું આ પ્રથમ દર્શન ક્રેટલું ભવ્ય, રોમાંચક અને મનોહર છે. આ પ્રથમ દર્શને જ આ નગરી આપણને મુગ્ધ કરે છે. ત્યારપછી ક્રમશઃ આ નગરી ઉન્નતિના શિખરે પહોંચે છે.

૧ રિસદ્દેસસમં પત્તે નિરવજ્જમિક્કવુરસદાણં । સિજ્જંસસમો ભાવો, જહ્ હોજ્જા વંછિયં ગિયમા ॥૧॥

અ.ય તીર્થપતિઓની કલ્યાણક ભૂમિ :

આ પછી તો ઘણો કાળ વ્યતીત થઈ ગયો. શ્રીશાંતિનાથ^૧ પ્રભુજી, શ્રીકુંથુનાથ પ્રભુજી અને શ્રી અરનાથ પ્રભુજી વગેરે ત્રણ ચક્રવર્તિ અને તીર્થકર દેવોનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન આ ચાર ચાર કલ્યાણકો અહીં થયાં છે. આ ત્રણે ચક્રવર્તિઓએ છ ખંડ ધરતી જીતી લીધી. છ ખંડ ધરતી ઉપર અહીંથી સત્તાનાં સૂત્રા ચાલતાં. ત્રણ ત્રણ ચક્રવર્તિઓની રાજધાની અને ત્રણ ત્રણ તિર્થકરોનાં ચાર ચાર કલ્યાણકની ભૂમિ, એમ એવડું માન હસ્તિનાપુરી સિવાય બીજા નગરીઓના લગાટે નથી લખાયું.

મહાભારતની મહાસમરાંગણ ભૂમિ :

પછી મહાભારત યુગમાં પાંડવો અને કૌરવોની જન્મભૂમિ, ક્રીડાભૂમિ અને રાજ-ભૂમિ અનેલી એ નગરી ખરે જ ચિરસ્મરણીય બની છે. સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. ઉન્નતિ અને અવનતિ એક ઢાલની એ આબુ સમાં છે. હસ્તિનાપુરીનો ભાગ્યરવિ આ યુગમાં જ નમવા માટે છે અને અન્તે અસ્તાચલના આરે ઉતરે છે.

કૌરવો અને પાંડવો છૂત ખેલે છે. કપટપટુ કૌરવો સાથેના દાવમાં પાંડવો હારે છે. વિનાશ કાલે વિપરીત વુદ્ધિ ” સુઝે છે. પાંડવો રાજપાટ, અને સ્ત્રી સુધ્ધાં દાવમાં મૂકે છે અને અન્તે પરાજયની કાલિમા ઝહેરી લ્યે છે, અને વનવાય સ્વીકારે છે. પુનઃરાજ્યની યાચના થાય છે. ગીતાજીના સૃષ્ટા શ્રીકૃષ્ણજી હૂત બની હસ્તિનાપુરના રાજદ્વારે આવે છે અને એ પણ નિષ્ક્રમ બની પાછા જાય છે. જતાં જતાં અસ્તાચલના ઓવારે ઉતરતા હસ્તિનાપુરીના ભાગ્યરવિનું નિરીક્ષણ કરી નિઃસાસા નાખતા, પુનઃપુનઃ પાશું વાળીને જોતા ચાલ્યા જાય છે. અન્તે ભયંકર કુરુક્ષેત્ર આરંભાય છે, મહાભારત મંડાય છે. બન્ને પક્ષના હજારો, લાખો, કરોડો માનવીઓ રણક્ષેત્રના દેવતાના અપ્પરમાં હોમાય છે. શ્રી હસ્તિનાપુરીના પતન-અરે સમસ્ત ભારતના પતન-ના શ્રી ગણેશ અહીંથી આરંભાય છે. ન માલુમ કુરુક્ષેત્રનો દેવતા કેટલો નરસંહાર પોતાના અપ્પરમાં ભરવા માંગતો હશે? જેના અણુએઅણુમાં માનવ ગતિના રક્તના કણીયા ભર્યાં છે, જેના અણુએ અણુમાં નરગતિના સંહારનો ભયંકર ઇતિહાસ ભર્યો છે!

છેવટે વિજયમાળા પહેરી પાંડવો હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા. પણ એ સ્મશાનભૂમિ જોઈ તેમનું હૃદય દ્રવ્યું. અન્તે ઇન્દ્રપ્રસ્થ નગર નવું વસાવી રાજધાની ત્યાં લઈ ગયા. હસ્તિનાપુરીના સૌભાગ્ય ચિન્હો ઉડી ગયાં; ધીમે ધીમે ટુંક મુદ્દતમાં જ આ સૌભાગ્ય-શાલિની નગરી શ્રીહીન વિધવાનારી જેવી બની ગઈ.

એ નગરીનો વિસ્તાર :

શ્રી હસ્તિનાપુરીનો વિસ્તાર જોવા જઈએ તો અઘાવધિ જેનાં પ્રાચીન સ્મૃતિ ચિન્હો હાથ આવે છે, તે સ્થાનો પ્રાચીન હસ્તિનાપુરના જ ભાગો છે. જેમકે અરનાવા. જ્યાં કૌરવોએ પાંડવો માટે લાક્ષા (લાખ) નો મહેલ બનાવ્યો હતો અને રાત્રે જલાવી દેવામાં આવ્યો હતો. જ્યાંથી સુરંગવાટે પાંડવો જીવતા અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા હતા.

૧ આ લેખને અન્તે “હસ્તિનાપુર કલ્પ”નો અનુવાદ આપીશ જેથી વાચકોને ઘણું જાણવાનું મળશે

આજે એ સ્થાન ખતાવાય છે. ત્યાં નીચે નદી હતી અને સુરંગદ્વાર ત્યાં હતું એમ મનાય છે. અર્થાત્ મહાભારતની એ કથાનું સ્થાન આજે પણ વિદ્યમાન છે. હજારો ભાવિક દિન્દુઓ આ સ્થાનને પુનિત અને પ્રાચીન માને છે. આ દૃષ્ટિએ હસ્તિનાપુરી કેક ઝરનાવા સુધી છે અને વચ્ચે પ્રદેશ હસ્તિનાપુરના જ ભાગો જ છે. તેમાં હાલમાં જૈન ધર્મ પ્રચારનું કેન્દ્ર સરઘના પણ આવી જાય છે. તેમજ રાઢધના, પારસી પિઠ્લોકર, અપરાણા અને ઝરનાવા વગેરે સ્થાનો પણ આવી જાય છે કે જ્યાં એ પ્રચારકાર્ય ચાલુ છે. એ બધો પ્રદેશ પ્રાચીન હસ્તિનાપુરીના જ અવશેષો — સ્મારક ચિન્હો છે.

વાચકો કદાચ પ્રશ્ન કરશે કે હસ્તિનાપુરી હતી કેટલી મોટી ? તો જણાવવાનું કે ચાર યોજન લાંબી ચોડી હતી. આ દૃષ્ટિએ અત્રીસ અત્રીસ માઈલનો ચોતરફ ઘેરાવો નેઈએ, તો મેં ઉપર જણાવેલ ઝરનાવા હસ્તિનાપુરથી ૩૨ માઈલ દૂર લગભગ છે. તેમજ ઉપર ગણાવેલાં બાન ગામો પણ એમાં જ સમાઈ જાય છે. મેરઠ ૨૪-૨૫ માઈલ છે. આવી રીતે અન્યાન્ય ગામો પણ તેમાં આવી જાય છે.

એ નગરીની આસપાસ ચાલતુ ધર્મપ્રચાર-કાર્ય :

આજે કેટલાક મહાનુભાવો વદે છે કે એ તરફ ચાલતુ ધર્મપ્રચારનું કાર્ય નવીન છે, પરન્તુ વસ્તુતઃ એવું કશું જ નથી. અહીં તો આ પ્રાચીન ગૌરવશક્તિની તીર્થભૂમિના સુવિસ્તૃત સ્થાનોમાં એવું પ્રાચીન ગૌરવ યાદ કરાવી એ ગૌરવ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય તે માટે જ પ્રયત્ન થાય છે. એમાં નવીન શું છે ? તીર્થભૂમિના ઉદ્ધારની શુભ ભાવના કયા ભવ્યાત્માને ન થાય ? અમે બધા અહીં જે કાંઈ કરીએ છીએ એ તીર્થ ભૂમિના જ પ્રતાપ છે. આવી જ રીતે મેરઠ પણ હસ્તિનાપુરનો દરવાજો જ મનાય છે

દાનવીર, ધર્મવીર અને ધર્મપ્રેમી જૈનસમાજ લગાર જગૃત થાય અને એક પ્રાચીનતમ તીર્થભૂમિની ઉન્નતિમાં ભક્તિથી, કૃત નહિ તો ફૂલની પાંખડીરૂપ, અર્ધ્ય અર્પે તો એક પ્રાચીન જૈનપુરીમાં વીતરાગના ઉપાસકો, બહોળા પ્રમાણમાં વધી શકે એમ છે. આ ક્ષેત્રમાં જિનાબંધ અને જિનમંદિરની સ્થાપનાની, જિનવાણીની પરચ સ્થાપનાની, નાની નાની જૈનપાઠશાળાઓ, વિદ્યાલય-ગુરુકુલ અને કયાંક કયાંક ઉપાશ્રયની ખાસ જરૂર છે. વળી ત્યાગમૂર્તિ વિદ્વાન વ્યાખ્યાતા સાંધુ મહાત્માઓ આ તરફ પધારે તો તે સોનામાં સુગંધ જ મળે. અસ્તુ !

આ કંઈક વિષયાંતર થઈ ગયો, હવે પુનઃ મૂલ વિષય જ ચર્ચુ.

મહાભારતના ભીષણ યુદ્ધની સંતત જવાલાઓથી ભસ્મીભૂત થયેલા આ મહાન નગરે બાદમાં પણ સંસારના અનેક વાયરા જોયા છે. એવું યુદ્ધક્ષેત્ર-કુરુક્ષેત્ર પાણીપતના નામે જાહેર થયું. રાજધાની ભણે ઈન્દ્રપ્રસ્થ સ્થપાઈ પણ ભારતની યુદ્ધની રાજધાની તો કુરુક્ષેત્ર જ રહ્યું અને તે હસ્તિનાપુરથી નજીકમાં જ છે.

પ્રાચીન ઈન્દ્રપ્રસ્થ એ આજનું દિલ્હી છે. વર્તમાન દિલ્હી તો અર્વાચીન છે. જે મુખ્ય ઈન્દ્રપ્રસ્થ હતું એ તો આજે ભીષણ જંગલરૂપ મૌબુઃ છે. જેમાં પ્રાચીન ખંડિયેરો ટીલાઓ મોબુદ છે. પાંડવોની એ ઈન્દ્રપ્રસ્થ નગરી તો હસ્તિનાપુરથી થોડે જ દૂર છે.

(અપૂર્ણ)

સ્તંભતીર્થનો પ્રાચીન જ્ઞાનભંડાર

લેખક—

શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

સ્તંભતીર્થ યાને આજનું ખંભાત એ એક પ્રાચીન નગર છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એનું મહત્ત્વ આજે પણ ત્રિચારણીય છે. એક કાળે એ માત્ર ખંદેરોમાં પ્રથમ પશ્ચિમનું ખંદર હતું એટલું જ નહિ પણ ધંધા-રોજગારનું જગત્કર્તા મથક હોઈ ધંધાના ધીકતા ધામ તરીકે એની કીર્તિપતાકા અખિલ ભારતવર્ષમાં ઉડી રહી હતી, અને એની સાથેના વેપાર હિંદુકુશ ને હિમાલયની મર્યાદા કુદાવી પેલી પાર ધણે દૂર સુધી વિસ્તર્યો હતો. આજે એ સમ્બંધમાં વધુ વિસ્તાર ન કરતાં એ પુરાણા શહેરના એક જૈનભંડાર સમ્બંધમાં કંઈક વિચારીશું.

જે જ્ઞાનભંડારની વાત થાય છે એ આજે તે ભોયરાપાડા નામના લતાના એકાદ જીર્ણવિશીર્ણું મકાનમાં, એકાદ ખૂણે સંગ્રહાયેલો, જર્જરીત હાલતમાં પડ્યો છે. ખંભાતમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીના કદમ ન થયા હોત તે એના ઉદ્ધાર સંબંધી જે કાર્યારંભ થઈ ચૂક્યો છે અને મકાનની હાલત સુધરી ગઈ છે, તેમ નવા કપાટ આદિનો પ્રબંધ થઈ ચૂક્યો છે તે બનત કે કેમ એ પણ એક પ્રશ્ન રહેત. પણ આ પુરાતન નગરીના સુભાગ્યે, એકાંત પ્રદેશમાં—જન સમૂહના મોટા ભાગની દૃષ્ટિથી તિરોહિત—રહેલ એ ભંડાર જનતાની નજરે ચઢી ચૂક્યો છે અને ખંભાતના જે કંઈ પ્રાચીન અવશેષો દૃષ્ટિગોચર થાય છે એમાં એનું સ્થાન ગૌરવવંતુ હોઈ અગ્રપદે આવે છે.

સાહિત્ય ગ્રંથોમાં “શ્રી શાંતિનાથ જ્ઞાનભંડાર” તરીકે એનો ઉલ્લેખ ડગલે ને પગલે નજરે પડે છે. એ ઉપરથી અનુમાની શકાય છે કે તે કાળે એનું મહત્ત્વ સવિશેષ હશે. એ સ્થાને માત્ર પ્રતોનો સંગ્રહ જ નહિ થતો હોય પણ સાથોસાથ ત્યાં રહી વિદ્વાન ને પ્રજ્ઞાસંપન્ન સાધુ મહાત્માઓ નવીન ગ્રંથોની રચના કરતા, તૈયાર થયેલી પ્રતોનું સંશોધન કરતા અને તાડપત્ર પર જ્વલંતે લખાતા કિંવા લખીઆઓ મારફતે લખાવતા. એક રીતે કહીએ તો ગ્રંથોના સંગ્રહ-સ્થાન ઉપરાંત આ સ્થળ વિદ્વાનોના સંગમસ્થાન તરીકેનો ભાગ ભજવતું. એ વાતની પૂર્તિરૂપે નિમ્ન ઉદ્દેશ્યો રજૂ કરવામાં આવે છે—

નવાંગીવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી વર્ધમાનસૂરિએ આદિનાથ ચરિત્ર રચ્યું, સં. ૧૧૬૦ માં. તેમજ એ જ સાલમાં પ્રખ્યાત આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિના ગુરુ દેવચંદ્રસૂરિએ શાંતિનાથ ચરિત્ર પ્રાકૃતમાં ગદ્યપદ્યમય રચ્યું. જીવ સમાસ પર ૭૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ વિવરણુ વૃત્તિ-તાડપત્ર પર લખાયેલી શાંતિનાથ ભંડારમાં છે. તેવી જ રીતે આમ્રદેવસૂરિ અને નેમિચંદ્રસૂરિકૃત આખ્યાનકમણિકાશ પરની તાડપત્રીય વૃત્તિ, સંગ્રહણીરત્ન નામનો પ્રાકૃત ગ્રંથ, તેમજ ક્ષેત્રસમાસ, દશવૈકલિક, પાક્ષિકસૂત્ર અને ગોધનિયુક્તિની તાડપત્ર પર લખાયેલી પ્રતો ઉક્ત ભંડારમાં છે. (પીટર્સન-૩,પર). સ્તંભતીર્થવાસી શ્રીમાલવંશીય ૬૦ સાદા સુત, ૬૦ કુમારગિંહે નિશીયચૂર્ણીની પ્રત

તાડપત્ર પર લખાવી તે તેમજ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ ચૂર્ણીની તાડપત્ર પર લખાયેલી પ્રત પણ શાન્તિનાથ ભંડારમાં છે. આ રીતે જુદા જુદા સમયમાં લખાયેલા સંખ્યાબંધ તાડપત્ર પરની પ્રતો સંબંધીના અને તે સર્વ પયુક્ત શાન્તિનાથ ભંડારમાં હોવા સંબંધીના ઉલ્લેખો મૌજુદ છે, જેમાં નીચેના નામો મુખ્ય છે.

(૧) મહામાત્ય શ્રી તેજપાળના સમયમાં શીલાંક આચારાંગવૃત્તિ, (૨) મુનિદેવસૂરિ-કૃત શાન્તિનાથ ચરિત્ર, (૩) પદ્મીલાલગચ્છના મહેશ્વરસૂરિકૃત કાલિકાચાર્ય કથા પ્રાકૃત તથા નામધર્મગચ્છના સમુદ્રસૂરિના હસ્તાદીક્ષિત શિષ્ય વિજયસિંહસૂરિની રચેલ ભુવનસુંદરી કથા, પ્રાકૃત. (૪) હેમાચાર્યકૃત શબ્દાનુશાસન વૃત્તિ અને છંદોનુશાસન વૃત્તિ. (૫) આવશ્યક નિયુક્તિ સહિત તિલકાચાર્યની ટીકા. (૬) શીલાચાર્યકૃત સૂત્રકૃતાંગ ટીકા અને ઉત્તરાખ્યન બૃહદ્વૃત્તિ, (૭) વિનયપ્રભનેા ગોતમસ્વામીરાસ. (૮) કુમારપાળ પ્રતિબોધ. (૯) હેમકુમાર ચરિત્ર. (૧૦) ચંદ્રપ્રત્તિ ટીકા. (૧૧) આવશ્યક પરની હરિમદ્રસૂરિકૃત ટીકા (૧૨) સિદ્ધાંતવિષમપદપર્યાય ટીકા.

આ તો માત્ર છુટી છવાઈ મેળવેલી વિગતો છે. એ સખંધમાં અભ્યાસક વર્ગ તરફથી સંશોધન ને ગવેપણા ચાલુ રહે તો જૈન સાહિત્યના ઉદ્ધરણમાં અને સંગ્રહણમાં શાન્તિનાથ જ્ઞાનઝંડારે કેવો ફાળો આપ્યો છે તેનો તાગ નીકળી શકે.

ઉપર મુજબ જે કેપ્રીયનો પ્રાપ્ત થઈ છે તે ઉપરથી ફલિતાર્થ તારવી શકાય કે તાડપત્રો પર લખાયેલ પ્રતોનો સારો સંગ્રહ સ્થંભતીર્થમાં આ ભંડાર સિવાય અન્યત્ર નહોતો. એક સ્થળેથી એવી નોંધ મળી આવે છે કે સં. ૧૯૪૨માં શ્રીન્યાયાલો-નિધિ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયાનંદસૂરિ ઉર્ફે આત્મારામજી મહારાજ ખંભાત પધારેલા ત્યારે તેઓશ્રીએ પ્રાચીન તાડપત્રો પરનાં ધર્મ પુસ્તકો વાંચ્યા હતાં. શાન્તિનાથ ભંડારની તાડપત્ર પરની પ્રતો, આગળ વર્ણવેલા ગૌરવ અને મહત્વને લઈ, બહાર ગામથી માંગણી આવતાં, મોકલવામાં આવતી તેમજ જિજ્ઞાસુ મુનિરાજને તે સોંપાતી પણ ખરી. આ જ્ઞાતની ઉદ્ધારતાનું પરિણામ એ આવ્યું કે એમાંની કેટલીક મહત્વની પ્રતો જ્યાં ગઈ ત્યાં રહી, અને કેટલીક જે સાધુ મહારાજને વાંચવા લઈ ગયા તે પાછી ન આવતાં તેમના સંગ્રહમાં ભળી ગઈ. જ્યારે કેટલીક આવી તેમાં પાનાનો મેળ ન રહ્યો. આમ છેલ્લા થોડાં વર્ષોમાં યોગ્ય વ્યવસ્થા અને કડક પદ્ધતિના અભાવે એક સમયના આ પ્રસિદ્ધ ભંડારે પોતાની જ્ઞાન-સમૃદ્ધિમાં ઘણો ઘટાડો કર્યો. આમ છતાં 'ભાગ્યું તોયે ભર્યું' એ જનવાચકા પ્રમાણે હાલ જે પ્રતો જળવાઈ રહી છે તેનો પ્રબંધ એવો વ્યવસ્થાસર બનાવવાની આવશ્યકતા છે કે જેથી જિજ્ઞાસુ વર્ગ છુટથી લાભ લઈ શકે અને પ્રતોની સ્થિતિ લાંબા સમય સુધી સારી રહી શકે. આચાર્ય મહારાજનેા પવિત્ર હાથ લાગવાથી ખૂણે પડેલ ભંડાર જ્ઞાતાની ચક્ષુએ ચઢ્યો તો છે અને ઉદ્ધારના કાર્યમાં આગળ વધે છે, છતાં પ્રાચીન સ્થંભતીર્થના જે અનેરા ગૌરવસમ હોવાથી એની શોભા રાજવીના મુગટ તુલ્ય થઈ રહે તેવા દરેક પ્રયાસ સત્વર આદરવાની પ્રત્યેક ખંભાતવાસીની અને પ્રત્યેક જૈનની પ્રથમ ફરજ છે. એ જ સાચી જ્ઞાનભક્તિ છે.

ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર

લેખક — શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ

ઉવસગ્ગહરં થોત્તં, કાઝણં જેણ સંઘકહ્લાણં ।

કરુણાયરેણ વિહિયં, સ મહવાહુ ગુરૂ જયઝ ॥

જે મહાપુરુષે ભારે કરુણા આણી 'ઉવસગ્ગહર' સ્તોત્ર'ની રચના સંઘના કલ્યાણ માટે કરી તે (મહાપુરુષ) ભદ્રબાહુસ્વામી જ્યવંતા વર્તો.

ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર એ નામ આ સ્તોત્રના પ્રારંભિક પદ ઉપરથી પડેલું છે. આ નામ ખુદ તેના કર્તા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ રાખ્યું હતું કે પાછળના કેઈ વિદ્વાને આનું નામ પાડ્યું હતું એનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી, પરંતુ સ્તોત્રના પ્રારંભિક પદ ઉપરથી પડેલાં આવાં નામો જૈન સાહિત્યમાં મળી આવે છે. દા. ત. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિકૃત સંતિકર સ્તવ, તિજ્યપહુત સ્તોત્ર, શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત નમિકીણ સ્તોત્ર તથા ભક્તામર સ્તોત્ર, શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકરસૂરિકૃત કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર વગેરે વગેરે.

આ સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ વિષે દંતકથા:—પૂર્વે શ્રી આર્યસંભૂતિવિજયજીના ઉપદેશથી ભદ્રબાહુ તથા વરાહમિહીર નામના એ ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી. ગુરૂએ ભદ્રબાહુને આચાર્ય પદવીને યોગ્ય ધારી આચાર્ય પદવી આપી. ભદ્રબાહુને આચાર્ય પદવી આપવાથી વરાહમિહીરે મત્સરના લીધે સાધુનાં વસ્ત્રો તથા દીધાં અને અશુભ કર્મના ઉદયે મિથ્યાત્વધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. પૂર્વાવસ્થા (સાધુપણા)માં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ચન્દ્રપ્રત્પત્તિ વગેરે સિદ્ધાન્તોનું જે અવગાહન કરેલું તે યાદ કરી કરીને તેના ઉપરથી સવાલક્ષ શ્લોક પ્રમાણ જ્યોતિષ શાસ્ત્રની નવીન રચના કરી, જેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી વરાહમિહીર તથા રાખ્યું કે જે ગ્રન્થ હાલમાં પણ વિદ્યમાન છે અને તે ગ્રન્થ સિદ્ધાન્ત વગેરેમાંથી ઉદ્ધરેલ હોવાથી મોટે ભાગે સત્ય અર્થવાળો છે. તેથી પરંપરાએ કરીને બ્રાહ્મણ આદિ લોકો દ્વારાએ આજે પણ તેનું પઠન પાઠન વિશેષે કરીને થતું જોવામાં આવે છે.

વરાહમિહીર આર વર્ષ સુધી સાધુ અવસ્થામાં રહ્યો. ત્યાં રહીને તેણે અંગ, ઉપાંગ, પૂર્વાદિ સિદ્ધાન્ત, સર્વ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તથા ખીજાં વિદ્યા મન્ત્ર યોગચૂર્ણ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવ્યું તે વાત છુપાવીને તેના બહુલે લોકોમાં બ્રાહ્મણોએ વિપરીત કહેવા માંડ્યું કે:—હે લોકો! આ વરાહમિહીર સકલ શાસ્ત્રોનો પારગામી, ચૌદે વિદ્યાનો જ્ઞાણકાર, વર્ષાકરણ, પરકાયપ્રવેશ તથા આકાશગામિની વિદ્યા વગેરેના સ્થાનભૂત છે એટલે કે અધી વિદ્યાઓનો જ્ઞાણકાર છે તેને લીધે તે ગગનમંડલમાં આર વર્ષ સુધી જ્યોતિષવ્યક્તી સાથે વિદ્યાના બલથી રહીને સૂર્યાદિ ગ્રહો અને અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રોનો સંચાર યરાચર રીતે જોઈ ને, તેની યરાચર ધારણા કરીને લોકોના ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે મૃત્યુ લોકમાં ઉતરી આવેલ છે. તેની આવી પ્રસિદ્ધિ સાંભળીને કેટલાક ભોળા મનુષ્યો તેના શિષ્ય થયા, અને એ શિષ્ય વગેરે તેની પાસે અભ્યાસ કરીને લોકોમાં તેની કાર્તિનો ફેલાવો કરવા લાગ્યા.

આર્ય સંભૂતિવિજ્યજી કાળધર્મ પામતાં પહેલાં પોતાના ગચ્છનો સઘળો ભાર આર્ય ભદ્રાબાહુસ્વામીને ભળાવી અનશન કરીને સ્વર્ગે ગયા. તે પછી એક વખતે આર્ય ભદ્રાબાહુસ્વામી વિહાર કરતાં કરતાં કાઈક ગામમાં પધાર્યા, તે સમયે ઉક્ત વરાહ-મિહીરનો જીવ સાધુ તથા શ્રાવકો પર દ્રોષ રાખતો, મિશ્યાત્વના ઉદ્ધવાળો, અજ્ઞાન તપ વગેરે ક્રિયા કરીને કાળધર્મ પામીને વ્યંતર જ્ઞતિમાં ઉત્પન્ન થએલો હતો, તેણે વિભંગ-જ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વ ભવનું સ્વરૂપ જ્ઞેયું અને તે જ્ઞેતાં જ મિશ્યાત્વના ઉદ્ધે કરીને જ્ઞેન પ્રવચન પ્રત્યે દ્રોષ ધરતો થકો તે અધમ આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો કે:- જ્ઞેનધર્મના સાધુએ પ્રત્યે મારા પૂર્વ ભવના વૈરનો બદલો શી રીતે લેવો જોઈએ? તેથી તે સર્પની માફક સાધુઓનાં છિદ્રો જોવા લાગ્યો, પરંતુ ધાર્મિક ક્રિયામાં રત અને અપ્રત્યમ અવસ્થામાં રહેતા એવા સાધુઓમાં કોઈ પણ ક્રેકાણે છિદ્ર નહિ મળી આવવાથી, તે વિલખો થયો. સાધુઓને મૂકી દહતે અવિરતિવાળા શ્રાવકોને બહુ જ પ્રમાદમાં પડી ગએલા જ્ઞેર્મને તે દુષ્ટ વ્યંતરે શ્રાવકો પ્રત્યે ઉપસર્ગો કરવાની શરૂઆત કરી. તે વખતે શ્રાવકોએ પણ પોતાની વિશિષ્ટ બુદ્ધિથી જાણ્યું કે આ વ્યંતરકૃત ઉપસર્ગ છે, તેથી તેના નિવારણ માટે શ્રીભદ્રાબાહુસ્વામીને વિનંતિ કરવી જોઈએ, એમ જાણીને બધો વૃતાંત તેઓના ઉપર વિનંતિ રૂપે મોકલાવ્યો. એ વૃતાંત સાંભળીને જ્ઞાનના બળે કરીને ઉપસર્ગનું કારણ જાણી તેમણે મહાપ્રાભાવિક ‘ઉપસર્ગહર સ્તોત્ર’ નવીન બનાવી સંઘને આપ્યું, તેથી સકલ સંઘ તે સ્તોત્રના સ્મરણના પ્રભાવથી ઉપદ્રવથી મુક્ત થયો.

—શ્રી જિનપ્રભસૂરિકૃત ‘ઉપસગ્ગહર’ ની અર્થકલ્પલતા નામની વૃત્તિ ઉપરથી.*

આ સ્તોત્રના કર્તા શ્રુતકેવલી શ્રી ભદ્રાબાહુસ્વામી છે એવી માન્યતા પરંપરાથી આજસુધી ચાલી આવે છે; પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું માનવું છે કે તેના કર્તા શ્રુતકેવલી ભદ્રાબાહુ નહિ પણ બીજા ભદ્રાબાહુ હોવા જોઈએ. આ પ્રશ્નનો હિહાપોહ મેં શ્રીયુત ધીરજલાલ ટોકરશી શાહના તંત્રીપણા નીચે પ્રસિદ્ધ થતા ‘જ્ઞેનજ્યોતિ’ માસિકના સંવત ૧૯૮૮ના આસો માસના ૧૩મા અંકના પાના ૧૩ થી ૧૫ ઉપર ‘ઉપસગ્ગહર’ સ્તોત્રના કર્તા કોણ?’ એ નામનો ટુંક લેખ લખીને કર્યો હતો અને તેમાં કેટલાએક પુરાવાઓ આપીને તેના કર્તા બીજા ભદ્રાબાહુ નહિ પણ શ્રુતકેવલી ભદ્રાબાહુ જ હોવા જોઈએ એમ સિદ્ધ કર્યું હતું, પરંતુ મારો લેખ લખાયા પછી મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલા ‘મંત્રાધિરાજ ચિંતામણિ’ નામના ગ્રંથમાં તથા ‘આત્માનન્દ-જન્મ-શતાબ્દી સ્મારક-ગ્રંથ’માં સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ દક્ષિણ વિહારી શ્રી અમરવિજ્યજીના શિષ્ય વિદ્વદ્વર્ધ શ્રી ચતુરવિજ્યજીએ તેના કર્તા શ્રુતકેવલી ભદ્રાબાહુ નહિ પણ બીજા ભદ્રાબાહુ હોવા જોઈએ તેમ સાબિત કરવા પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી આ વિસ્તૃત લેખમાં તે સ્તોત્ર સંબંધી બંધી ચર્ચાઓ—જેવી કે તેનું ગાથા પ્રમાણ, તેના ટીકાકારો, તેનો પ્રભાવ અને તેના કર્તા સંબંધી—કરવાનો મારો વિચાર છે. શ્રીયુત હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆએ પોતાના ‘સ્તુતિ-સ્તોત્રનું પર્વાશોચન’ એ નામના ‘જ્ઞેનયુગ’ માસિકના પુસ્તક ૨ અંક ૬માં પૃષ્ઠ

* જુઓ ‘અનેકાર્થરત્ન મંજુષા’ નામના ગ્રંથની પાછળ જોડેલા ‘સપ્ત સ્મરણાનિ’ પૃષ્ઠ. ૭-૮ પ્ર. શેઠ. દે. લા. જૈ. પુ. કુંડ. ગ્રંથાક ૮૧.

[૨૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૩]

૪૫૦ પર વિક્રમ સંવત ૧૯૮૩ના વૈશાખ માસમાં નીચે મુજબ પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી કે:- ‘હવે પછી બીજા મણકા તરીકે સમયાનુસાર ઉપસર્ગહર સ્તોત્ર ને અંગે થોડી ધણી રૂપરેખા આલેખવાની અભિલાષા પ્રદર્શિત કરતો હું અત્યારે તો વિરમું છું.’

પરંતુ હું જાણું છું ત્યાંસુધી તેઓના તરફથી અગર તો બીજા કોઈ મુનિમહારાજ અથવા તો વિદ્વાન ગૃહસ્થ તરફથી આ સ્તોત્ર સંબંધી જાણપોહ કરવામાં આવ્યો હોય તેવું મારા ખ્યાલમાં નથી. અને હોય તો મારું ધ્યાન ખેંચવા આ લેખના વાચકો પ્રત્યે મારી નમ્ર વિનંતિ છે

સ્તોત્રનું ગાથા-પ્રમાણ : સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ સંબંધીની દંતકથાને ઉદ્દેશ્ય હું આગળ કરી ગયો છું, તેવી જ એક દંતકથા આ સ્તોત્રની ગાથાઓ સંબંધી જૈનસમાજમાં પ્રચલિત છે જે નીચે મુજબ હોવાનું મેં કેટલાક મુનિમહારાજો તથા સહગૃહસ્થો પાસેથી સાંભળ્યું છે:-

‘કહેવામાં આવે છે કે, સ્તુતકેવલી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ પ્રથમ તો આ સ્તોત્રની જ અથવા તો સાત ગાથાઓ અનાવી હતી અને તે ગાથાઓ એટલી બધી પ્રાભાવિક હતી કે તેના સ્મરણ માત્રથી દેવતાઓ આવતા હતા અને તે માટે કહેવાય છે કે તે વખતના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વાતવાતમાં તેનું સ્મરણ કરતા હતા અને સ્મરણ કરવા માત્રથી દેવતાઓને આવવું પડતું હતું. કહેવામાં આવે છે કે, તેવી જ રીતે એક શ્રાવિકાએ રસોઈ કરતાં કરતાં પોતાના ખાલકની વિષ્ટા ધોવા માટે પોતાને ઉકવું ના પડે તે માટે સ્તોત્રનું સ્મરણ કર્યું અને સ્મરણ કરતાંની સાથે દેવને આવવું પડ્યું. દેવના આવ્યા પછી શ્રાવિકાએ ખાલકના શરીરની વિષ્ટા ધોવાની આજ્ઞા દેવને કરી. આવાં આવાં કામોથી ત્રાસ પામીને દેવતાઓએ, કહે છે કે, શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને વિનંતિ કરવાથી વધારાની ગાથા કે જેના પ્રભાવથી દેવોને તુરત જ આવવું પડતું હતું તે ભંડારી દીધી અને પાંચ જ ગાથાઓ કાયમ રાખી જે આજે પણ પ્રચલિત છે.’

ઉપરની દંતકથાના વાંચનથી સામન્ય માણસ પણ સમજી શકશે કે આવી વાત અનાવી અસંભવિત જ છે, પરંતુ જનસમૂહ મોટે ભાગે કુતૂહલપ્રિય અને મંત્રામાયો પ્રત્યે શ્રદ્ધાની નજરે જોતો હોવાથી કોણ જાણે કયા ક્ષત્રુપ ભેજનમાંથી આ વાત અનાવીને મૂકવામાં આવી કે જેનાથી જૈન સમાજનો મોટો ભાગ એમ માનતો થઈ ગયો કે ‘ઉવસગહર સ્તોત્ર’ની જે પ્રાભાવિક ગાથાઓ હતી તે સ્તુતકેવળી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ ભંડારી દીધી હતી, તેથી આ પાંચ ગાથાઓમાં પહેલાં જેટલી પ્રાભાવિકતા રહી નથી. આ પ્રમાણે લખવાનો મારો આશય કોઈની નિંદા કરવાનો નથી, પરંતુ મારો આશય એ સાચિત કરવાનો છે કે સ્તુતકેવલી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ મૂળે ‘ઉવસગહર સ્તોત્ર’ની પાંચ જ ગાથાઓ અનાવી હતી કે જે આજે પણ જેમની તેમ કાયમ છે, જેના પુરાવા હું રજુ કરું તે પહેલાં આ દંતકથાની ઉત્પત્તિ મૂળે શેમાંથી થઈ હોવી જોઈએ તે શોધી કાઢવાના ઉદ્દેશ્યે જોઈ લઈએ, કારણ કે મારી સામે એક પ્રશ્ન ઊભો જ રહે છે કે જો તેઓએ પાંચ જ ગાથા અનાવી હતી તો આજે વીસ ગાથાઓવાળું ઉવસગહર જે મળી આવે છે તે કોણે અનાવ્યું અને તે ગાથાઓ ક્યાંથી આવી? (અપૂર્ણ)

परमाहृत महाकवि श्री धनपालनुं आदर्श जीवन

लेखकः—मुनिराज श्री सुशीलविजयश

(गतांक्षी यालु)

कुटुंब-परिचय अने स्थान—पूर्वे, धरणी न अमृद्धिवाणी विशाखा नगरीमां, मध्य देशमां^१ आयेला सांकाश्य^२ नामना निवेशमां (कस्यामां) देवर्षि^३ नामे आह्वय रहेतो હતો. તે ઘણો જ રાજમાન્ય વિદ્વાન હતો. પોતાની વિદ્વાતાને કીધે તેણે ઊરાજ્યો પાસેથી ઘણું જ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. અસાધારણ પરાક્રમી સ્વયમ્ભૂ (બ્રહ્મા) સમાન સર્વદેવ^૪ નામે તેનો પુત્ર હતો. તે વેદાધ્યયનમાં ઘણો જ પ્રતીણ હતો. તેને ધનપાલ^૫ અને શોભન એમ બે પુત્રો હતા, અને સુંદરી^૬ નામની પુત્રી હતી. આ કુટુંબ સિંધુ-રાજના સમયમાં અવંતિદેશના આલૂપણરૂપ ધારાનગરીમાં^૭ આવ્યું હશે એમ જણાય છે. આ અવંતિ દેશમાં નવીન ભોગીજનો નિવાસ કરતા હતા. ત્યાં પુરુષાર્થોના આધાર રૂપ ધારા નામની નગરી હતી. ત્યાં દાન આપવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન ઘણા દાતારો હોવાથી અમરાવતી અસાર જેવી લાગતી હતી. ત્યાં અહ્ભુત વૈભવશાલી, દાનેશ્વરી તેમજ મહાપરાક્રમી શ્રી ભોજ નામે રાજા હતો કે જેના મુખ-કમલમાં ભારતી (સરસ્વતી) અને લક્ષ્મી કલેશ વિના નિવાસ કરતી હતી અને જેની સભા વિદ્વાનોની કીલાના મહા પ્રાસાદરૂપ તથા કળારૂપ નદીઓના મહાસાગર તુલ્ય હતી.

૧ આસીદ્ દ્વિજન્માશ્વિલમધ્યદેશે, પ્રકાશ્યસાક્ષાર્યનિવેશજન્મા ॥

અલબ્ધદેવર્ષિરિતિ પ્રસિદ્ધિ, યો દાનવર્ષિત્વવિભૂષિતોડપિ ॥૨૧॥ તિલકમંજરી

૨ સાંકાશ્ય—સંયુક્ત પ્રાંતમાં ફરકાખાદ જિલ્લામાં સંકિસ નામનું હાલ ગામ છે ત્યાં. મુઓ ઇડિયન હિસ્ટોરિકલ ક્વૉર્ટર્લી, માર્ચ ૧૯૨૯ પૃ. ૧૪૨.

—જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [વિ. ૩; પ્ર. ૧] પૃ. ૨૦૧

૩પિતા વઃ પુણ્યવાનમ્ભૂત ॥૨૮॥

રાજ્યપૂજ્યસ્તતો લક્ષ્મીદાનં પ્રાયદસૌ સદા ॥-પ્રભાવક ચરિત્ મહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધે

૪ શાસ્ત્રેષ્વધીતીકુશલઃ કુલાસુ, બન્ધે ચ બોધે ચ ગિરાં પ્રકૃષ્ટઃ .

તસ્યાત્મજન્મા સમમ્ભૂ-મહાત્મા, દેવઃ સ્વયમ્ભૂરિવ સર્વદેવઃ ॥૨૨॥ તિલકમંજરી

૫ તજ્જન્મા જનકાર્કિષ્ટપદ્મજરજઃસેવાસવિચાલવો,

વિપ્રઃ શ્રીધનપાલ इत्यविशदामेतामबध्नात्कथाम् ॥

અશ્લુષ્ણોડપિ વિવિક્તસૂક્તિરચને સઃ સર્વવિચાબ્ધિનો

શ્રીમુજ્જેન સરસ્વતીતિ સદસિ ક્ષોણીમૃતા વ્યાહતઃ ॥૨૩॥ તિલકમંજરી

આદ્યઃ શ્રીધનપાલાશ્ચ્યો, દ્વિતીયઃ શોભનઃ પુનઃ ॥ પ્ર. ૦ મ. ૦ પ્ર. ૦

૬ કજ્જે કણિટ્ટુવહિણીણ “સુંદરી” નામધિજ્ઞાણ ॥

[કાર્ય કનિષ્ઠમગિન્યાઃ “સુંદરી” નામધેયાયાઃ] પાઈઅલચ્છી નામમાલા ॥

૭ આ હકિકત પરમાહૃત મહાકવિ શ્રી ધનપાલની “તિલકમંજરી” ઉપરથી તૈયાર કરનાર “તિલકમંજરી કથા સારાંશ” નામના પુસ્તકની અન્દર પં. ૦ પ્રભુદાસ બેચરદાસે જણાવેલ છે.

આ ધારાનગરીમાં, પરમાર્હત કવિ ધનપાલ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતાં, યૌવન વનમાં પ્રવેશ કરે છે, એટલે તેમનું ધનશ્રીની સાથે પાણિગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

આ ધનપાલ દિવસે દિવસે અભ્યાસ કરતાં કરતાં યાવહ અનેક શાસ્ત્રોના પારગામી થયા. કાવ્યશાસ્ત્ર, વેદશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરે અનેક શાસ્ત્રોની અન્દર નિપુણ અન્યા. તે ભોજ રાજની સભાના એક શણગારરૂપ થયા, એટલું જ નહીં પણ પોતાની વિદ્વતાથી શ્રી મુંજને મંત્રમુગ્ધ બનાવી દીધો હતો. અને જ્યારે જ્યારે ધનપાલ રાજસભામાં આવે ત્યારે ત્યારે તેને “ સરસ્વતી ” કહીને બોલાવતા હતા. આવી અપૂર્વ વિદ્વતાને લઈને શ્રી મુંજે તેને “ શ્રીકુર્યાલ સરસ્વતી ” નું બિરુદ આપ્યું હતું. શ્રી મુંજે ધનપાલને પુત્ર^૧ તરીકે રાખ્યો હતો. તે ઐત્પાતિકી બુદ્ધિના નિધાન હતા, એટલું જ નહીં પણ અધા કવિઓને વિષે શિરોમણિ હતા. પોતે કવિ હતા તેમજ વેદોપનિષદર, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ વગેરે સર્વ શાસ્ત્રના પ્રખર પંડિત હતા, અને સુસ્ત વેદાનુયાયી આત્મણુ હતા.

ધારાનગરીમાં મહેન્દ્રસૂરિનું આગમન તથા સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંતઃ
ભાગીરથીના ભવ્ય તરંગોથી પાવન થયેલી, સદા આનંદની અહુલતાથી અમરાવતીને પરાભવ પમાડનારી, મહાસમર્થ નિદાનોના ચિત્કાશ (જ્ઞાનભંડાર) રૂપ વારાણસી નામની નગરી છે. ત્યાં કૃષ્ણગુપ્ત નામે એક આત્મણુ રહેતો હતો. તેને મહાન બુદ્ધિશાળી એવા શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામે બે પુત્રો હતા. તે અનુક્રમે અભ્યાસ કરતાં ચૌદે વિદ્યામાં નિપુણ અન્યા.

એક વખત બંને ભાઈઓને સોમેશ્વર મહાદેવની તીર્થયાત્રા કરવાનો વીર્યોલ્લાસ પ્રગટ થયો. યાત્રા કરવાને માટે પ્રયાણ કર્યું. અનુક્રમે ચાલતાં ચાલતાં કલ્યાણના નિધાનરૂપ શ્રી ગુર્જરનામે દેશમાં—ન્યાં નિરભિમાની અને વિવેકી જનો વસે છે, તથા જે અશોક વૃક્ષો અને તીર્થસ્થાનોથી શોભાયમાન છે, વીતરાગદેવની શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનાર કંચન-કામિનીના ત્યાગી એવા મુનિમહાત્માઓની અહુલતાથી જેનું એકાંશ પ્રતિબિંબ સ્વર્ગરૂપ આદર્શમાં રહેલ છે એવું—વર્ધમાન^૩ નામનું નગર છે ત્યાં આવીને નિવાસ કર્યો. અત્યન્ત પરિશ્રમને લીધે બંને અધુઓ ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા. રાત્રિનો દ્વિતીય પહોર ચાલતો હતો. ઋતુ શિયાળાની હતી. ડંડી સખત પડતી હોવાથી માનવ સમૂહ નિદ્રામાં નિવૃત્તિનું સેવન કરી રહ્યો હતો. પ્રવૃત્તિપરાયણ સર્વે પ્રાણિઓ, પશુઓ અને પક્ષિઓ આ પ્રમાણે જ્યારે નિવૃત્તિનું સેવન કરતાં હતાં, ત્યારે નભોમંડલ (આકાશ-મંડલ) માં બિરાજતો નિશાકર (ચંદ્ર) પોતાનો ધર્મ અજ્ઞવી રહ્યો હતો. તેનાં સ્નિગ્ધ અને રૂપેરી અજવાળામાં સમગ્ર પૃથ્વી સ્નાન કરી રહી હતી. રાત્રિનો બીજો પહોર પૂરો થતાં

૧ તથા શ્રીમુજ્જરાજસ્ય, પ્રતિપન્નસુતોડમવત્ ॥

શ્રીમોજવાલસૌહાર્દભૂમિર્મિસુરોહ્મહમ ॥૪૪॥ પ્ર૦ થ૦ પ્ર૦

૨ સાંકાશ્યસ્થાને સંકાશા વયં વર્ષેષુ વર્ણિતાઃ ॥

ચતુર્વેદવિદઃ સાંગપારાયણભૂતઃ સદા ॥૪૩॥ પ્ર૦ મ૦ પ૦

૩. હાલ જે વઢવાણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

જ એક દેદીપ્યમાન મહાદેવની મૂર્તિ તેમની સમીપમાં આવી. તે મૂર્તિએ પોતાના શીર્ષ ઉપર જટારૂપી મુગટ ધારણ કર્યો હતો, સર્વાંગે વિભૂત (ભરમ) લગાવી હતી, અને લલાટપર ત્રિપુંડ તિલક ધારણ કર્યું હતું, કણ્ઠને વિષે નાગરૂપ હાર શોભી રહ્યો હતો, અર્ધાંગમાં પાર્વતી અને હસ્તકમલમાં ત્રિશૂલ ધારણ કરેલું હતું અને મહાપુષ્ટ એવા ધવલ વૃષભ પર તે એસેલ હતા. આવી દેદીપ્યમાન મહાદેવની મૂર્તિને દેખીને તત્કાળ અને ભાઈઓ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને જાગ્રત થયા, અને પરસ્પર વિચારવા લાગ્યા કે અહા કેવી મનોહર મૂર્તિ ! કેવું અનુપમ સૌંદર્ય ! શું આ તે બ્રહ્માની મૂર્તિ હશે !

આકાશ મંડલમાં શશીને શરમાવે તેવી, સ્વર્ગભૂવનમાં સુરઅસુરેન્દ્રને લજ્જા પમાડે તેવી, આ દેદીપ્યમાન મૂર્તિ કેવી મનોહર લાગે છે ! આ પ્રમાણે અન્યોન્ય વાદવિવાદ કરતાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યો, અને હૃદયની અન્દર આનંદ પામતાં નવા નવા શ્લોકો વડે સ્તુતિ કરી.

તેમની આવી, ભકિત-ગર્ભિત સ્તુતિથી મહાદેવ પ્રસન્ન થયા, અને તેમને કહેવા લાગ્યા કે—હે ભકતો ! તમે મારી યાત્રા કરવા નીકળ્યા છો, તમારો મારા પર હાર્દિક પ્રેમભાવ જોધને હું તમારી પર પ્રસન્ન થયો છું,—હર્ષિત થયો છું. તમારે કાંઈ પણ જોધએ તે માગી લ્યો.

મહાદેવની મૂર્તિનાં આવાં પ્રસન્નતાયુક્ત વચનોથી તેઓ ઘણા જ હર્ષિત થયાં—તેમનાં રોમરાય વિકસ્વર થયાં. તે અને અંધુઓ હર્ષ પૂર્વક બોલ્યા—હે કરુણાદેવ ! આપ અમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છો તો અમારા પર દયા લાવીને અમને આ શરીરથી શિવવાસ આપો. મહાદેવ બોલ્યા, જો તમારે આ પદની અભિલાષા હોય તો આ જ નગરમાં જૈનશાસનરૂપ નન્દન વનમાં કલ્પવૃક્ષ સમાન, સર્વ જુતના અનુયોગ રૂપ કંઠને વિકસ્વર કરવામાં સૂર્ય સમાન, એવા વર્ધમાનસૂરિ ગિરાજમાન છે. તેમની પાસે જાઓ અને તેમની સેવા કરો. તેથી મનોવાંચિત ફલની પ્રાપ્તિ થશે. એમ કહીને મહાદેવની મૂર્તિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

(અપૂર્ણ)

: સુધારો :

આ માસિકના ગયા અંકમાં છપાયેલા આ લેખમાં પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયભાવણસૂરિજીએ ધર્મપરીક્ષા ઉપર પરાગ નામની ટીકા બતાવ્યાનું લખ્યું છે તે ભૂલ છે. આ પરાગ ટીકા તિલકમંજરી ઉપરની સમજવી.

૧. સં. ૧૦૫૫માં આંદ્રગચ્છના વર્ધમાનસૂરિએ હરિભદ્રકૃત ઉપદેશપદ પર ટીકા (જે.સ.) રચી, વળી તેમણે ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ નામ સમુચ્ચય (પી ૩, ૧), ઉપદેશમાલા બૃહદ્દત્તિ એ નામની કૃતિઓ રચી જણાવ્યું છે. (જે.સ. પ્ર. પૃ. ૩૬) તે સૂરિનો શક સં ૯૧૦ (વિ. સં. ૧૦૪૫) નો પ્રતિભાલેખ કટિઆમમાં ઉપલબ્ધ છે. સ્વ. સં. ૧૦૮૮.

—જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [[વિ. ૩. ૫૦ ૧] પૃ. ૨૦૭.

જૈનોનો અહિંસાવાદ

લેખક—મુનિરાજ શ્રી દક્ષવિજયજી

અહિંસાનું સ્વરૂપ—અહિંસા એ સકલ દર્શનનો મૌલિક સિદ્ધાંત છે. અહિંસા આકાશવત્ વિસ્તીર્ણ છે. અહિંસા એ વિશ્વપ્રેમી બનવાનો અનોખો મંત્ર છે. અહિંસા એ વિશ્વવ્યાપી ધર્મ છે. અહિંસા જીવને સર્વથી નિર્ભય કરે છે. અહિંસાથી જ તમામ ધર્મની આરાધના થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં અહિંસા દેવીએ નિવાસ કર્યો છે તે જ ખરો શૂરવીર, ધીર અને ગંભીર છે. અહિંસાની ઉપાસનાથી જ મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થાદિ ભાવો વિકસાવી શકાય છે. અહિંસા એ મુક્તિનિલયમાં પહોંચવાનું સુંદર સોપાન છે. અહિંસા એ દુઃખરૂપી દાવાનળને શાંત કરવામાં વર્ષા સમાન છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, સ્વપ્રણીત શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે—

“ અહિંસા દુઃખદાવાગ્નિ-પ્રાવૃષ્ટેણ્યચનાવલી ।

भवअमिहरुगताना-महिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥ द्वि० प्र० ॥ ”

અહિંસા એ દયારૂપ પાણીના નિર્મળ પ્રવાહથી વહેતી મહાનદી સમાન છે, અને સત્ય, અસ્તેચાદિ અવશિષ્ટ અશેષ ધર્મો, આ અહિંસા મહાનદીના વિશાળ તટ ઉપર ઉગેલાં, તૃણ અંકુરાદિ વનસ્પતિના સાદૃશ્યને વહન કરનારાં છે. નદીનું પાણી સુકાઈ ગયા પછી જેમ કિનારા ઉપરનાં તૃણાદિકનો અદ્ભુત સમયમાં વિનાશ થઈ જાય છે, તેમ અહિંસા મહાનદીનો પ્રવાહ સુકાણો કે તરત સત્ય અસ્તેચાદિ ધર્મોનો પણ વિનાશ થઈ જાય છે. માટે જે અવશિષ્ટ ધર્મોને ટકાવવા હોય તે અહિંસા દેવીનું આરાધન એ જ શ્રેયસ્કર છે. આવી અહિંસા મહાસરિતાના વિશાળ અને પવિત્ર તટ ઉપર વિચરનારા મહાત્માઓ, તેના અદ્ભૂત વાસ્તવિક સ્વરૂપનું અનિમેષ નયને પુનઃ પુનઃ નિરીક્ષણ કરીને યથાર્થ આનંદને પામ્યા છે.

હિંસાની પ્રતિપક્ષિણી અહિંસા: જે સમયે હિંસારાક્ષસી જગતના ખુણે ખુણામાં પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી બેઠી હતી, જે સમયે હિંસારાક્ષસીએ સ્વકીય કૂર માનસથી પોતાના ઉપાસકોને નિષ્કુર તેમજ નિર્દય હૃદયવાળા બનાવી દીધા હતા, જે નિર્દયતાને લઈને માનવગણ પરસ્પર અમાનુષી વૃત્તિ ચલાવી રાક્ષસીવૃત્તિને નિર્લજ્જતાપૂર્વક, મહિશપાનથી મદોન્મત તેમજ પાગલ અને વ્યકિતની માફક, વ્યકતરીતે પ્રદર્શિત કરતો હતો, જેના પ્રનાપે અનેક જીવો બિચારા અધઃપાતના ક્રીડા ખાડામાં પડતા હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ ધર્મને નામે યજ્ઞાદિકમાં હોમાતા નિર્દોષ પશુઓ પણ ત્રાસી ત્રાસીને, રીઆઈ રીઆઈને હૃદયદ્રાવક આક્રંદ નાદ કરતા કરતા આ સૃષ્ટિમાંથી વિદાયગીરી લેતા હતા. આવી પરિસ્થિતિમાં હિંસાના પંજામાં જકડાયેલી પ્રજાને એક મહાન પ્રતિદારકની અત્યંત આવશ્યકતા જણાતી હતી. તે દરમ્યાન તેઓના સહભાગ્યે તે હિંસા રાક્ષસીને જડમૂળથી નિર્મૂળ કરનાર એક મહાવીર યોદ્ધાનો જન્મ થયો. પ્રજામાં ચોખેર આનંદ આનંદ પ્રવર્ત્યો, વીરયોદ્ધાએ હિંસારાક્ષસી સામે સંત્રામ આદર્યો અને છેવટે “ અહિંસા પરમો ધર્મ: ” નામનું અદિતીય શસ્ત્ર એવા શૌર્ય પૂર્વક ટુંકવું, કે તેના પ્રનાપે

હિંસા સત્વર પલાયન થઈ ગઈ. ત્યારબાદ આ મહાવીર યોદ્ધાએ સમગ્ર વિશ્વમાં હિંસાની પ્રતિપક્ષિણી અહિંસાને [એટલે “ અહિંસા પરમો ધર્મ: ” એ સૂત્રનો] ડિઝિંમ નાદ વગડાવ્યો, અને અહિંસાને વિશ્વવ્યાપિની અનાવવાના ઈરાદાથી તેનો સામ્રાજી તરીકે અભિષેક કર્યો, કે જેથી ધર્મને નામે યજ્ઞયાગાદિમાં હોમાતા નિર્દોષ પ્રાણીઓની હિંસા મોટે ભાગે અંધ થઈ ગઈ અને સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ. આ અહિંસા સામ્રાજીના વિશાળ રાજ્યમાં રહેલી પ્રજા નિર્ભય અને આત્મકલ્યાણના પુનિત પંથે પ્રયાણ કરવા લાગી અઘાવધિ ધર્મને નામે કાળકા(કાળી) દેવીને? નામે યજ્ઞાદિમાં થતી ઘૌર હિંસાઓનો પ્રચાર

૧. ધર્મના અંગરૂપ ગણાતી દેવીની આગળ કેવાં કેવાં કારણોને લઈને નિર્દોષ જીવોની હિંસા કરવામાં આવે છે તે મદ્રાસથી નીકળતા “ અહિંસા ” નામક એક અંગ્રેજી પત્રમાંના નીચેના લેખથી સમજાશે:—

જે કાળદેવી વિશ્વમાતા તરીકે ઓળખાયેલી છે તેના પવિત્ર નામે કેવાં, અન્તઃ-કરણને કંપાવનારાં કૃત્યો કરાય છે! જે દેવીના નામ ઉપર લાવી આપત્તિઓનો પ્રતિકાર કરવાની ખાતર, પોતાના સ્વાસ્થ્યની સત્વર પ્રાપ્તિને માટે, સંતતિની પ્રાપ્તિને માટે, વિસ્તૃત (ફાળેલા) તેમજ ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળા પાકને માટે, એવાં અન્ય વિવિધ કારણોને અંગે; લાખો અકરાં, લાખો મરઘાં, લાખો હુક્કરો અને લાખો ભેસો ઘણી જ ધૂરતા પૂર્વક મારી નાંખવામાં આવે છે એટલું જ નહિં પરંતુ કેટલેક પ્રસંગે માનવોને પણ નિર્દયતા પૂર્વક હણવામાં આવે છે. આવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારવાની આ રીત ખરેખર અમાનુષી તેમજ હૃદયદ્રાવક કૃત્ય જ કહેવાય.

આ અંધ અને ખીજી પણ ઘણી જાતની ધૂરતાઓ, નિર્દોષ મુંગા અને અશરણુ— અચાવ વગરના—પ્રાણીઓ ઉપર દેવીમાતાના નામથી કરવામાં આવે છે. અંધા જીવન ધારણ કરનારા પ્રાણીઓને દેવીના આજ્ઞા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જે દેવીને અતિ પ્રેમવાળી (દયાળુ) કહેવામાં આવે છે (તે) દેવી પોતાનાં જ આજ્ઞાનું માંસ અને રૂધિર માંગે છે, એમ માનવું એ શું અકુદરતી નથી ?

કેટલાક માને છે કે:— પ્રાણીઓના જીવ હોમીને પોતાના જીવ અચાવી શકાય છે. પણ જે આ શક્ય હોય તો, હજારો રાજાઓ અને શહેનશાહો જે મરી ગયા છે અને આ માનવ સૃષ્ટિમાંથી ચાલ્યા ગયા છે, તેઓએ અકરાં, મરઘાં કે હાથીઓ અથવા એવા અન્ય કીમતી પ્રાણીઓ પણ (જરૂર જણાત તો) હોમીને પોતાનું જીવન લંબાવ્યું હોત, અને ઈષ્ટ સાધ્યું હોત. (તેથી) આ માત્ર માન્યતા તેમજ ઉંડી વહેમવાળી અંધશ્રદ્ધા છે.

કેટલાક એવા છે કે જેઓ, એમ માને છે કે— રોગો અને એપીવ્યાધિઓ (કાળી) દેવી ફેલાવે છે. આ પણ ખીજી મોટી ખોટી વિચારણા છે. બુદ્ધિવાળા અને લાલેલા માણસો સારી રીતે જાણે છે જ કે ગંદા રહેઠાણથી, અપથ્ય તેમજ કુસમયના લીધેલા ખોરાકથી, શરીરની (આંતરિક) ખામીઓને લીધે, હવાના ફેરફારો ઈત્યાદિક અનેક કારણોથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે એક આજ્ઞાક માંદું થાય ત્યારે પ્રથમ કાર્ય તેના માથાપે તે કરવાનું છે કે પારા દાકતરના ઉપચાર લેવા. એમ કરવાને બદલે ઘણા માથાપો દેવી (કાળી) ને પ્રાર્થના કરે છે, અને આજ્ઞાક સારો થાય તો, ‘ અકર્ષ ’ કે ‘ મરઘું ’ હોવાની આધા (પ્રતિજ્ઞા) કરે છે. યોગ્ય દવાના ઉપચાર વગરની માત્ર પ્રાર્થના

જર્જરિત થયો હોય તો તે જૈનેતો જ પ્રતાપ છે અને તેથી જ જૈનેતર અનેક વિદ્વાને^૨ જૈન ધર્મની અહિંસાને મુક્તકંઠે પ્રશંસી રહ્યા છે.

અહિંસા શબ્દનો અવયવવાર્થ—અહિંસા શબ્દના બે અવયવ છે. એક અ અને બીજો હિંસા. અ અહિં નિષેધવાચક છે અર્થાત્ અ એટલે અભાવ (નહિં અર્થમાં); અને હિંસા શબ્દ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વિરચિત “શ્રી સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન” નામના વ્યાકરણને અનુસારે **રુઘાદિગણ** ના “હિસુ હિંસાયામ” એ હિંસાર્થક ધાતુથી “ક્ષેટો ગુરોર્વ્યંજનાત્” [૫૩-૧૦] એ સૂત્રથી સ્ત્રીલિંગમાં અ પ્રત્યય થવાથી ‘હિંસા’ શબ્દ અને છે. સારાંશ એ આવ્યો કે અ અને હિંસા એ બંને અવયવોનો અર્થ ‘હિંસાનો અભાવ’ એ પ્રમાણે થાય છે.

અહિંસા શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ—‘હિંસનં દિંસા, ન હિંસા અહિંસા’ આ અહિંસા શબ્દનો સામાન્ય વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે, તેને જ મળતો શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વપ્રણીત ‘અભિધાનચિન્તામણિ’ નામક ક્રાશના પ્રથમ કાંડના ૮૧ મા શ્લોકની સ્વોપદા ટીકામાં અહિંસા શબ્દનો નીચે પ્રમાણે વ્યુત્પત્ત્યર્થ કરેલ છે. જેમકે “હિંસા પ્રાણવ્યપરોપણં, તદ્ભાવોઽહિંસા ।” હિંસા એટલે પ્રાણનું વ્યપરોપણ, અને અહિંસા એટલે તેનો અભાવ; અર્થાત્ આત્માને પોતાના પ્રાણોનો વિયોગ કરાવવો તે હિંસા કહેવાય છે, અને આત્માને પ્રાણોથી વિમુક્ત ન કરવો તે અહિંસા કહેવાય છે.

અહિંસાનું વાસ્તવિક લક્ષણ :—લોકોક્તિ પ્રમાણે કોઈ પણ જીવ (આત્મા) ને મારવો તે હિંસા, અને ન મારવો તે અહિંસા કહેવાય છે. હવે અહિં પ્રશ્ન એ થાય છે કે—આત્મા તો અમર, નિત્ય તેમજ અવિનાશી છે. તો તમારા માનેલા મન પ્રમાણે કોઈ પણ જીવની હિંસા સંભવે કઈ રીતે? અર્થાત્ કોઈ પણ જીવ મરતો નથી, માટે ‘અહિંસા’નું પ્રતિપાદન તે કેવળ આકાશકુસુમની મળા ગુંથવા જેવું શું હાસ્યારૂપદ નથી? આના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવાનું કે - યદ્યપિ આત્મા નિત્ય તેમ જ અમર હોવાથી તેનો વિનાશ કદાપિ સંભવો નથી, છતાં પણ, ‘આત્માને

નિરૂપયોગી નીવડે છે; પણ દવાના ઉપચાર જ એકલા ધણા દેસોમાં સાર્થક નીવડે છે. દેવીને બધા વ્યાધિઓની ઉત્પાદક તરીકે નિંદવી, અને એમ માનવું કે તે વ્યાધિઓને મટાડશે એ સત્યથી ઉંધી નિચારણા જ છે.

[પૂન્ય મુનિરાજ શ્રી દક્ષવિજયજીએ આનું મૂળ અંગ્રેજી લખાણ પણ મોકલ્યું હતું, પરંતુ સ્થળ સંકોચના કારણે અહીં તેનો અનુવાદ જ આપ્યો છે. તંત્રી.]

૨. જૈનધર્મના “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” ના ઉદ્ધાર સિદ્ધાંતે બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર ચિરસમરણીય છાપ મારી છે. અને યજ્ઞયાગદિકમાં થતી પશુહિંસા આજ કાલ અંધ થઈ છે. પૂર્વ કાળમાં યજ્ઞયાગદિના કારણે અસંખ્ય પશુઓની હિંસા થતી હતી. જેનાં પ્રમાણ મેઘદૂતકાવ્ય અને બીજા ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે બ્રાહ્મણધર્મ આજે ધૈર્ય હિંસાથી મુક્ત છે એવો યશ જૈનધર્મને છે.

અહિંસાને સિદ્ધાંત જૈનધર્મમાં પ્રારંભથી જ છે. અને આ તત્ત્વને સમજવાની આમીના કારણે ઔદ્ધર્મ પોતાના ચીની અનુયાયીઓના રૂપમાં સર્વ ભક્તી ધર્મ ગયો છે. બ્રાહ્મણ અને હિંદુધર્મમાં માંસભક્ષણ અને મદિરાપાન અંધ થયાં છે તે પણ જૈનધર્મનો જ પ્રતાપ છે.—સ્વ લોકમાન્ય બા. ગં. તિલક.

પ્રાણી^૩ જુદા કરવો ' એવું અહિંસાનું લક્ષણ કરેલ હોવાથી આત્માનો નાશ નથી થતો એ વાતનો વિરોધ નથી આવતો અને જીવની હિંસા થાય છે. માટે જ્ઞાની ભગવંતોએ જે અહિંસાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે યથાર્થ જ છે. આ સંબંધમાં બીજા પ્રશ્ન એ થાય છે કે 'આત્માને પ્રાણી જુદા કરવો' એ પ્રમાણે જ જે અહિંસાનું લક્ષણ હોય તો, જૈન મુનિઓ કે જેઓએ સર્વથા સર્વદા હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે, અર્થાત્ જે સાધુઓએ સર્વતઃ અહિંસાવન પાળવાની સંઘ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેવા અપ્રમત્ત મહાત્માઓથી પણ ચાલનાં ચાલતાં, અથવા એવી કોઈ પણ ક્રિયામાં, તીવ્ર ઉપયોગ છતાં પણ આકસ્મિક કોઈક જીવની વિરાધના (હિંસા) થઈ જાય તો તેઓનું પ્રથમ પ્રાણાતિપાત-વિરમણ મહાવ્રત કઈ રીતે ટકી શકે?

ઉપર્યુક્ત શંકાને ધ્યાનમાં રાખીને જ શ્રી દશવૈકલિકસૂત્રની નિર્યુક્તિની ૪૫ મી ગાથા ઉપરની, ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા શ્રી હરિભદ્રસરિકૃત વૃહદ્વૃત્તિમાં અહિંસાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કરેલ છે — “તત્ર પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા, અસ્યા : હિંસાવા : કિમ્? પ્રતિકૂલ : પક્ષ : પ્રતિપક્ષ :—અપ્રમત્તતયા શુભયોગપૂર્વકં પ્રાણાવ્યપરોપણમિત્યર્થઃ, કિમ્? ભવત્યહિંસેતિ ॥” અર્થ :—તેમાં (પ્રમાદના યોગથી) પ્રાણોનો જે નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય છે. (અર્થાત્ પ્રમાદને લઈને આત્માને પોતાના પ્રાણોથી વિયોગ કરાવવો — છુટો પાડવો તે હિંસા કહેવાય છે.) આ હિંસાનું શું? જવાબમાં પ્રતિકૂળ જે પક્ષ તે પ્રતિપક્ષ કહેવાય અર્થાત્ હિંસાની પ્રતિપક્ષિણી તે અહિંસા કહેવાય. (સારાંશ એ આવ્યો કે—) “અપ્રમત્ત ભાવથી શુભ યોગપૂર્વકં પ્રાણોનું જે અવ્યપરોપણ (અવિનાશ) તે અહિંસા કહેવાય છે.”

ઉપર્યુક્ત લક્ષણના અનુરોધથી અપ્રમત્ત મુનિમહાત્માઓથી કદાચિત્ અકસ્માત્ કોઈ પણ જીવની હિંસા થઈ જાય તો પણ તેમને લેશમાત્ર પણ હિંસા નિમિત્તક દોષ લાગતો નથી. અને એટલા જ માટે તેમનું પ્રથમ પ્રાણાતિપાતવિરમણ વ્રત અખંડ જ રહે છે; કારણ કે તેઓ પ્રતિકૂળ અપ્રમત્ત તેમજ તીવ્ર ઉપયોગી હોય છે. ‘રંબે ને કોઈ સૂક્ષ્મ જીવની પણ વિરાધના (હિંસા) મારાથી ન થઈ જાય’, આવો નિર્માળ દયાનો કરો તેમના પવિત્ર હૃદયમાં નિરંતર વહેતો જ હોય છે.

એટલા જ માટે શ્રી દશવૈકલિકસૂત્રના ચોથા અધ્યયનના મૂળમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે કે— “જ્યણાપૂર્વકં (ઉપયોગ સહિત) ચાલનાર, જ્યણા (ચતના) પૂર્વકં ઉભા રહેનાર (ઉકનાર), જ્યણાપૂર્વકં ખેસનાર, જ્યણાપૂર્વકં શયન કરનાર, ચતનાપૂર્વકં ભોજન કરનાર અને ચતનાપૂર્વકં ભાષા બોલનાર મહાત્મા પાપકર્મ આંધતા નથી.”

યદ્યપિ અપ્રમત્ત મહાત્માઓથી કદાચ કોઈ જીવની વિરાધના થઈ જાય, તે અલખત દ્રવ્ય હિંસા છે, છતાં પણ પ્રમાદનો અભાવ હોવાથી અને ભાવ હિંસાનો અભાવ હોવાથી તન્નિમિત્તક દોષના કિંચિત્ માત્ર પણ તેઓ ભાગી બનતા નથી, જેનાં પ્રમાણો અહિંસાના ભેદોમાં બતાવવામાં આવશે. (અપૂર્ણ)

૩. ‘પ્રાણાઃ પચ્ચેન્દ્રિયવલ્લવ્રયોચ્છ્વાસાયુર્લક્ષણા દશ’ । સ્પર્શના, રસના, નાસિકા, શ્રોત્ર અને ચક્ષુ એ પાંચ ઈન્દ્રિય; મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ એ ત્રણ બળ; શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય; એમ દશ પ્રાણ છે.

पंडित इन्द्रचन्द्रजी से—

लेखक—मुनिराज श्री ज्ञानविजयजी

दिगम्बर पं० अजितकुमार शास्त्री ने श्वेताम्बर जैनधर्म के लिए यद्वा तद्वा लिख दिया । पं० वीरन्द्रकुमार ने भी उसका कुछ अनुकरण किया । अब पं० इन्द्रचन्द्रजी ने दि० “जैन दर्शन” नामक मासिक के वर्ष ४ के अन्तिम अंकों में “श्वेताम्बरीय आगम” विषयक लेखमाला शुरू की है । जिनको मूल जैनागम देखने का ज्ञान नहीं है—सिर्फ भाषानुवाद से ही आगमवित् बनना है उनके साथ अधिक चर्चा करनी निरर्थक है, फिर भी लेखक को अपनी अज्ञता का मान कराना चाहिये, ऐसे ह्याल से संक्षिप्त रूप में प्रस्तुत लेख लिखा जाता है ।

लेखक ने “दि० श्वे० रूप दो विभाग होने में साधु और आगम ये दो प्रधान कारण हैं ” ऐसा माना है । अवश्य ! दिगम्बरो को ऐसा ही मानना चाहिए । क्योंकि “दिगम्बर शाख कैसे बने ?” लेख में स्पष्ट लिखा गया है कि—दिगम्बर श्रमण आजीविक मत के वंशज हैं (सत्य प्रकाश व० १) और भ० महावीर स्वामी के निर्वाण से करीब करीब तेरह शताब्दी व्यतीत होने के बाद दिगम्बर शाख का निर्माण हुआ है (सूख खंभो) ; अत एव इन दोनों कारणों से श्वे० दि० की भिन्नता स्पष्ट है ।

जैन श्रमण और आजीविक श्रमण की चर्चा में एकान्त नग्नता, स्त्री स्पर्श, और पानी पुष्प व फल आदि की प्रासुकता इत्यादि विषयों का मतभेद था । आज भी यही मतभेद है । देखिए—

१—जैन दर्शन में नग्नता या अनग्नता का एकान्त आप्त नहीं है । दिगम्बर समाज में एकान्त नग्नता का ही आप्त है, और वह भावलिंग के बजाय द्रव्यलिंग को ही प्रधान मानता है । जैन श्रमण बख के धारक थे इसके अनेक प्रमाण ‘तपगच्छ श्रमण वंशवृक्ष’ में छप चुके हैं ।

२—जैन साधु (श्वे० साधु) स्त्री का स्पर्श करते नहीं हैं । दिगम्बरी साधु स्त्रियों की पूजा—चरण सेवा को स्वीकारते हैं, स्त्री उनके शरीर को साफ भी कर देती है । बिना स्त्री स्पर्श के, स्त्रियों को दिगम्बर सम्मत दशधा भक्ति का लाभ मिलता नहीं है । इस बात को प्रत्यक्ष देखनी हो तो दि० मुनि जहां विराजमान हों वहां जाकर हरकोई मनुष्य देख सकता है ।

३—इवे० समाज गरम पानी को या शखहत पानी को ही अचित्त—प्रासुक मानता है ।

आजीवक मत के प्रणेता ने पानी के (अपूजित अप्काय अप्कायिक अप इत्यादि) अनेक भेद बताकर अप्रासुक को प्रासुक मनाने की कोशिश की है (“जैन सत्य प्रकाश,” व० २, अं ८, पृ० ४३६)

दिगम्बर शाख भी कुण के छाने पानी को अचित्त—प्रासुक मानते हैं ।
देखिये प्रमाण—

चिलोडितं यत्र तत्र चिक्षिप्तं वस्त्रादिगालितं जलं ।

—(तत्त्वार्थगूत्र की दिगम्बरीय श्रुतसागरी टीका)

वृक्षपर्णोपरि पतित्वा यज्जलं मुन्युपरि पतति तत् प्रासुकं ।

—षट् प्राप्त, पृ० २६१

पाषाणस्फोटितं तोयं वृत्तीयन्त्रेण ताडितं । सद्यः संतप्तवापीनां, प्रासुकं जलमुच्यते ॥

—शिवकोटि । जै० पृ० १५५

श्रुतसागरी इस श्लोक में पानी के चार भेदों में सूचित प्रथम भेद को यानी कियोडित छाने हुए जल को अचित्त मानते हैं । (जैनदर्शन व० ४, पृ० १११—११२)

मुहूर्त गालितं तोयं, प्रासुकं प्रहरद्वयं ।

उष्णोदकमहोरात्रमतः सम्मूर्च्छिमं भवेत् ॥ —(खनमात्र)

छाने हुए जल में मुहूर्त तक, प्रासुक में दो प्रहर तक और उष्ण जल में अहोरात्र तक जीवोपत्ति होती नहीं है, बाद में सम्मूर्च्छिम रूप से उत्पत्ति होती है । इत्यादि ।
—(जैनदर्शन, व० ४, अं० ३, पृ० ११६)

अत्यक्तात्मीयसद्वर्ण—सम्पर्शादिकमंजसा ।

अप्रासुकमथातप्तं, नीरं त्याज्यं व्रतान्वितैः ॥ ६९ ॥

—(प्रश्नोत्तर श्रावकाचार, संखी २२, श्लोक ६९)

ब्रह्मचारीजी इस प्रमाण को भी छाने हुए जल को अचित्त मानने में पेश करते हैं । इत्यादि ।
—(जै० ६०, व० ४, पृ० २२४)

व्यावर के ब्रह्मचारी महेन्द्रसिंहजी न्यायतीर्थ आदि दिगम्बर विद्वानों ने जैन बोधक, खंडेलवाल हितेच्छु आदि में “वनस्पति आदि पर जैन सिद्धांत” वगैरह लेखों से साबित किया है कि—कुण का छाना हुआ जल अचित्त है, दरखत से अलग हुई

प्रत्येक वनस्पति माने फल वगैरह निर्जाव है—अचित्त है । विशेष जिज्ञासुओं ने उन लेखों को पढ़ना चाहिए ।

इन प्रमाणों से स्पष्ट है कि जैन और आजीविक में जो फरक था वही आज श्रे० और दि० में है । आजीविक मत के कुछ अनुकूल दि० शास्त्र बने होंगे । अत एव इन्द्रचन्द्रजी ने जैन समाज के दो विभाग होने में साधु और आगम को प्रधान कारण माने हैं । उनकी यह मान्यता हमें भी जचती है ।

पं० इन्द्रचन्द्रजी सम्राट् चन्द्रगुप्त की कल्पित बातों का व श्रवण वेल्गुल के शिलालेख की पुनरावृत्ति करते हैं । मगर ऐसी “बाबावाक्यं प्रमाणम्” जैसी बातों में क्या धरा है ? दिगम्बर शास्त्र और शिलालेख ही चन्द्रगुप्त और उसकी दीक्षा के बारे में एकमत नहीं है जो “जैन सत्य प्रकाश” में सप्रमाण छप चुका है, और जिसके लिये स्वयं पं० अजितकुमारजी अब तक मौन हैं । तो उसकी पुनरावृत्ति करने से क्या लाभ ? सम्भवतः ऐसी दिगम्बरीय कथाओं की मखौल उड़ रही है ।

पं० इन्द्रचन्द्रजी को पुरुष, स्त्री वगैरह के मोक्ष गमन में बड़ा दुःख होता है । वे चाहते हैं कि स्त्री और अजैन (चाहे वह भाव जैन हो तो भी) मोक्ष में नहीं जाना चाहिए । मैं भी एक अपेक्षा से लेखक को सहमत हूँ कि दिगम्बर मत की स्त्रियों का कतै मोक्ष नहीं होना चाहिए । कारण ? जो समाज, राज और योग से पर रहे हुए तीर्थंकर के अवेदित्व, निरीहता इत्यादि को जानता ही नहीं है, सिर्फ तीर्थंकर की मूर्ति के उपर रही हुई माला, चक्षु या मुकुट को देखते ही ध्यान से विचलित हो उठता है वह समाज अपने देवगुरु इत्यादि की नितान्त नग्नता से, ध्यान विचलित होकर मोक्ष के लिए अयोग्य बना रहे यह भी स्वाभाविक है । वास्तव में दिगम्बरीय स्त्रियों के मोक्ष निषेध का कारण नग्नता का एकान्त आग्रह ही है । इसके भिन्न दिगम्बर शास्त्र में तो स्त्री मोक्ष के भी, २० स्त्री—सिद्ध बनें, इत्यादि प्रमाण मिलते हैं । दिगम्बरीय यापनीय संघ नग्नता का आग्रही है, किन्तु स्त्री—निर्वाण का भी वह पक्षपाती है ।

भाव जैनत्व होने पर भी जैनेतर के निर्वाण में विरोध करना यह वास्तव में स्याद्वाद का ही विरोध करना है । संस्कृत प्राकृत से अनभिज्ञ किसी व्यक्ति से अनुवादित हिन्दी जिनागम बत्तीसी को पढ़कर ये दिगम्बर भाई श्रे० आगमों की चर्चा करने को निकल पड़े हैं । आश्चर्य की बात तो यह है कि वे पढ़ते हैं जिनागम की पंचांगी को

व जिनागम में उल्लिखित जिन मूर्ति को नहीं माननेवाले के हिन्दी पाठको, और उसका उत्तर मांगते हैं पू० आ० श्री सागरानन्दसूरीश्वरजी वगैरह से ।

पं० इन्द्रचन्द्रजी ने भी इन हिन्दी पाठों को पढ़कर अनेक प्रश्न उठाये हैं । जो प्रश्न वास्तव में आगम पर नहीं किन्तु उस भाषा—पाठ पर हैं ।

पं० इन्द्रचन्द्रजी ने शुरू में कुरगडु ऋषि की कथा पर आपत्ति की है; जो कथा तपमद के परिणाम और भावना के फल की बोधक है । किस जीव को कब कौन निमित्त से लाभ होगा उसमें एकान्त नियम नहीं है । यदि स्वयं केवली भगवान् आहार लेते हैं तो, आहार लेनेवाले को शुभ भावना से केवलज्ञान हो उसमें आहार के प्रश्न को स्थान ही नहीं है । दिगम्बरीय समाज केवली—भुक्ति नहीं मानता है, अतः उसको अपने एकान्त आप्रह में यह वस्तु आश्चर्यजनक लगे यह स्वाभाविक है ।

जो समाज पांचों प्रकार के शरीर से भिन्न और किसी छोटे शरीर में १३वें गुण स्थानक का अस्तित्व मानता है, कपडे के स्पर्श मात्र से केवलज्ञान का विलय मानता है और आहार से केवलज्ञान का दब जाना मानता है वह समाज १३वें गुणस्थानक में चौदहवें गुणस्थानक किसी दशा मान ले तो उसे कौन रोक सकता है? क्योंकि दिगम्बरीयों का मत है कि—औदारिक, आहारक, वैक्रिय, तैजेस और कार्मण शरीर १३वें गुणस्थान के लिए निरुपयोगी हैं । जब जीव १३वें गुणस्थान में प्रवेश करता है तब उसका औदारिक शरीर छूट जाता है और उसे परमौदारिक शरीर प्राप्त होता है । उस शरीर में नख केश भी होते हैं जो औदारिक होते हैं । इस शरीर से लाभ यह होता है कि—तीर्थंकर भगवान् साक्षरी वाणी बोल सकते नहीं हैं, क्षुधा परिसह की उपस्थिति में आहार ले सकते नहीं हैं । ऐसी हालत में ही केवलज्ञान व केवलदर्शन ठीक सकते हैं, ऐसा दिगम्बरीय ख्याल है । इसी ख्याल से पं० इन्द्रचन्द्रजी केवली के लिए बाह्य कार्य छोड़कर आत्मध्यान में लीन होना ठीक मानते हैं । इन्द्रचन्द्रजी कुछ भी माने, किन्तु केवली भगवान् आत्मध्यान में लीन हैं और द्रव्य मन, द्रव्य वचन और द्रव्य शरीर से साध्य, प्रश्नों के उत्तर, उपदेश, विहार, आहार, निहार आसोश्वास इत्यादि सब काम करते हैं ।

एकान्त आप्रह को छोड़ कर देखा जाय तो दिगम्बर शाख में भी तीर्थंकर के लिए बाह्य कार्यों का सर्वथा निषेध नहीं है । हां उनके सब कार्य निरीह भाव से होते हैं, किन्तु जब तक मन, वचन और काया के योग हैं—सयोगी केवलीदशा है— तब तक योग निमित्त कार्य जरूर होते हैं । पं० कैलाशचन्द्रजी लिखते हैं कि—

“ कर्मबंध के दो मुख्य कारणों में मोह और योग में से केवल योग रह जाता है । अतः सयोग केवली कहा जाता है । जब जीवनमुक्त केवली का योग भी नष्ट हो जाता है तब वह अयोग केवली कहलाता है”

— (जैनदर्शन, व० ४, अं० ५, पृ० २०२)

अर्हन् पद को प्राप्त कर के सर्वज्ञ सर्वदर्शी महान् आत्मा इस पृथ्वीतल पर विहार (शरीर योग क्रिया) करते हैं और स्थान स्थान पर धर्मोपदेश देकर (वाग् योग क्रिया से) जीवों को कल्याण मार्ग में लगाते हैं ।* जब उनकी आयु एक अन्तर्मुहूर्त बाकी रह जाती है तब तीसरे सूक्ष्म क्रिय शुक्ल ध्यान का समय आता है । इस ध्यान में मनोयोग, वचनयोग का निग्रह करके काययोग की क्रिया को अत्यंत सूक्ष्म कर दिया जाता है, इसीसे इसका नाम सूक्ष्म क्रिया है । समुच्छिन्न क्रिय वाग के चौथे शुक्ल ध्यान में श्वास उच्छ्वास आदि कायिक क्रियाएँ समुच्छिन्न अर्थात् विच्छिन्न नष्ट हो जाती है ।

— (जैनदर्शन, व० ४, अं० ५, पृ० २०१)

सारांश— तीर्थंकर को तीनों योग हैं, तज्जन्य प्रवृत्ति है, कर्मबन्ध है, आमांशवास वगैरह है । अयोगि केवलीदशा में ही इनका क्रमशः अभाव होता है ।

श्वेताम्बर मत तो स्पष्ट है कि—तीर्थंकर को तीनों योग हैं, आहार वगैरह सब पर्याप्त है, औदारिक शरीर है, शरीर की उम्र के अनुसार वृद्धि होती है, शुभा है, आहार प्रवृत्ति है और वेदनीयादि चार कर्मा हैं । यह भी मानना अविरुद्ध है कि आहारपानी के स्वीकार से या वस्त्र के धारण करने से ५ ज्ञान, ३ सम्यक्त्व, ५ चाण्डि इत्यादि कोई आत्मिक गुण दचता नहीं है ।

* धर्मोपदेश—प्रदान सिद्ध होते ही आहार विधि की भी सिद्धि हो जाती है । अतः कितनेक विद्वान् मानते हैं कि तीर्थंकर भगवान् उपदेश देते नहीं हैं, किन्तु उनके शरीर (या ब्रह्मरूप) से स्वयं अपोहृष्यसी अव्यक्त निरक्षरी वाणी निकलती है जो अर्द्ध मासिक, देवकृत अतिशय द्वारा, समज में आती है (विद्वज्जन बोधक वगैरह) । जब तीर्थंकर के धर्मोपदेश विधि में ही दोषारोपण माना जाता है तब तीर्थंकर से प्रश्नोत्तर होना मानना फिजूल ही है, किन्तु दिगम्बरीय शास्त्रों में स्थान स्थान पर तीर्थंकर से प्रश्नोत्तर के उल्लेख मिलते हैं । तार्थ्य यह है कि—दिगम्बर विद्वानों ने द्रव्य वचन योग और द्रव्य शरीर योग को उठाने के लिए यह एक नया अडंगा खड़ा कर दिया है ।

ऐसी ऐसी विचित्र बातों का विशेष परिचय पाठकों को परंपरा पर कराया जायगा ।

पं० इन्द्रचन्द्रजी का मत है कि—“भोजन करना प्रमादजन्य कार्य है जो कि छठे गुणस्थान में होता है” (पृ. ३८०)। इस दि० मत से हमें कोई आपत्ति नहीं है। कारण ? मुझे स्मरण है कि पं० बंशीधरजी शास्त्री और पं. हीरालालजी जैन शास्त्री ने किसी स्थान पर लिखा है कि—

“हमारी पूजा ही कल्पनामय है” “कालभेद से या मूल परम्परा के छिन्नभिन्न हो जाने और नाना परंपराओं के उत्पन्न हो जाने से आज प्रचलित रूप दिखाई पड़ता है”

परमार्थ यह है कि—दिगम्बरी विधि में असली जैन परंपरा नहीं है। जो कुछ है सो कल्पित है। पं० कुन्दनलालजी ने भी जैनदर्शन, ब० ४, अ० ६, पृ. २७५ व २७८ में दिगम्बर पण्डितों की पण्डिताई दिखलाई है। ऐसी स्थिति में पं० इन्द्रचन्द्रजी भी एक नया मत चलावे यह स्वाभाविक ही है।

वस्तुतः दिगम्बर समाज, तीर्थंकर के लिये विहार, उपदेशदान इत्यादि प्रवृत्ति आवश्यक है ऐसा मानता है, जिसमें प्रमाद नहीं है। और तीर्थंकर को क्षुधा होने पर आहार ले तो प्रमाद होना मानता है वो कैसे ? तीर्थंकर को क्षुधापरिषद है, भूख लगती है, अंतराय कर्म है नहीं, फिर भी आहार का अभाव मानना यह तो नितान्त सम्प्रदाय-मोह ही है। पंडितजी सोचे कि—प्रमाद भूख को तीव्रता में होता है कि क्षुधा की शक्ति में याने तृप्तिभाव में? अत एव दिगम्बरमताग्रणी आचार्य सम्राट् शाकटायनाचार्य भी तीर्थंकर को और केवली को आहार लेना सप्रमाण मानते हैं; व दिगम्बरीय शाख भी तीर्थंकर-भुक्ति को प्रमाण मानते हैं। जिसका विस्तृत स्वरूप प्रसंग पर लिखा जायगा।

पं० इन्द्रचन्द्रजी अपनी इन शंकाओं का उत्तर पृ० आ० श्री सागरनन्दजी सूरेश्वरजी आदि से मांगते हैं वह सर्वथा अनुचित है, यह मैंने पहिले ही लिख दिया है।

पं० इन्द्रचन्द्रजी ने पल्लीवाल समाज के लिये ये सब गल्प लिखी है और पल्लीवाल समाज के नेत्र खोलना ही ध्येय माना है। इतिहास कहता है कि—पल्लीवाल समाज के नेत्र खुले ही थे। अन्तिम वर्षों में उपर्युक्त कारण से किमो के नेत्र बंद हुये होंगे। ठीक है, नैमित्तिक असर होता ही है। मैं मानता हूँ कि पल्लीवालों का अज्ञान पट दूर हो जायगा तो आप ही आप नेत्र खूल जावेंगे। नेत्रों को खुले रखना यह श्वेताम्बरीय संकेत है। पंडितजी नेत्र खोद कर उन्हें श्वेताम्बरीय बनाना ही चाहते हैं ?

તીર્થંકર નામકર્મ

લેખક—આચાર્ય મહારાજ
શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિશ્ચ

[પ્રભુ મહાવીર દેવના સમયમાં તીર્થંકર નામ-
કર્મ ઉપાજ્ઞ કરનાર ભવ્યોનો ટૂંક પરિચય]

સમ્મત્તગુણનિમિત્તં । તિત્થયરં સંજમેણ આહારં ॥

ચરમ તીર્થંકર પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવે ચાર જ્ઞાનના ધારક શ્રી ગૌતમ ગણધર આદિને ઉદ્દેશીને ફરમાવ્યું કે — જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોમાં ત્રીજું પુણ્ય તત્ત્વ કહ્યું છે. તેના ૪૨ ભેદોમાં તીર્થંકર નામકર્મને જણાવ્યું છે. આ તીર્થંકર નામકર્મ, સ્વપરોપકાર કરવાનું એટલે સર્વ જીવોને શાસન રસિક બનાવવારૂપ ભાવ દયાને સંપૂર્ણરીતે પોષનાર છે. આવું તીર્થંકર નામકર્મ શ્રેષ્ઠ ભાવના સહિત નિર્મલ સમ્યક્ત્વ ગુણને જેમ જેમ વિશતિસ્થાનકાદિની નિર્નિદાન જ્ઞાનપૂર્વક અમૃતારાધના કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ નિકાચિત અંધાય છે. આવા ઈશ્વારથી જ બળે હોય નહિ તેમ પૂજ્યપાદ^૧ આચાર્ય શ્રી મલયગિરિશ્ચ મહારાજે — કર્મના અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રતિપાદક શ્રી પંચસંગ્રહમાં કહ્યું છે કે — પાછલા ભવમાં દ્રવ્ય તીર્થંકરના જીવો — આ નીચે જણાવેલી ભાવના ભાવી તીર્થંકર નામકર્મ, ઉપાજ્ઞ છે:—

“ અહો! ચિત્રમેતત્ યત્ સત્યપિ પારમેશ્વરે પ્રવચને સ્ફુરત્તેજસિ મહા-
મોહાન્ધકારવિલુપસત્પથિ દુઃખપરિતચેતસો જંતવઃ પરિભ્રમંતિ તદ્દહમેતાનતઃ
સંસારાત્ અનેન પ્રવચનેન યથાયોગમુત્તારયામોત્તિ ઇવં ચ ચિંતયિત્વા યથા યથા
પરેષામુપકારો ભવતિ તથા તથા ચેષ્ટતે ॥ इत्यादि ”

સ્પષ્ટાર્થ એ છે કે — અહો! આ તો આશ્ચર્ય કહેવાય કે મહામોહરૂપી અંધકારથી જેનો ઉત્તમ માર્ગ નષ્ટ થયો છે, અને પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવ ભાષિત, ચક્રચક્રાટ મારતું પ્રવચન છતાં પણ દુઃખથી ભરેલી મનોવૃત્તિવાળા આ સંસારી જીવો ચાર ગતિ મય સંસારમાં ભટકે છે! અથડામણ અથવા પરિભ્રમણ અંધકારમાં સંભવે પણ ન્યાં તેજસ્વિ કિરણોનો પ્રચાર હોય ત્યાં કઈ રીતે સંભવે? માટે આ દુઃખી જીવોને (દુઃખના કારણ — હિંસાદિ અને સુખના કારણ અહિંસાદિ એમ સમજાવનાર) પ્રવચન વડે આ સંસારરૂપ અટવીનો પાર પમાડું, એવી ભાવનાને વર્તન દ્વારા અમલમાં મૂકનારા પુણ્યવંતા જીવો તીર્થંકર નામ કર્મ આંધે છે. પૂર્વે અનંતી ચોવીશી થઈ ગઈ, તેમાં જેમ ઘણા જીવોએ એ પ્રમાણે તીર્થંકર નામકર્મ આંધી, દેશનાદિ દ્વારા સફલ કરી પરમાનન્દમય સિદ્ધિ સુખ મેળવ્યું, તેમ આ ચોવીશીમાં પણ ઘણા જીવોએ તીર્થંકર નામકર્મ આંધ્યું છે, તે આ પ્રમાણે —

૧. આ આચાર્ય મહારાજ એક ધુરધર વિદ્વાન અને સરલ ટીકાકાર તરીકે સુવિદિત છે. તેઓશ્રીએ આવશ્યક, જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના, સૂર્યપ્રજ્ઞસિઆદિની તથા કર્મસંગ્રહણી, પંચસંગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિની સરલ ટીકાઓ બનાવી તત્ત્વરસિકો ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. પૂજ્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિશ્ચની અને (કર્મસંગ્રહાદિવૃત્તિ — સુદર્શના ચરિત્રાદિના બનાવનાર) પૂજ્ય શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિશ્ચની સાથે સરસ્વતીના સાધક અને “ તમારી મહેરબાનીથી આગમાદિ ગ્રંથોની ટીકા બનાવી શકું ” એવું વરદાન મેળવનાર હતા, એમ જૂહત્સેવસમાસ પ્રસ્તાવનાદીથી બળી શકાય છે.

પ્રભુશ્રી રૂપલદેવના વખતમાં તીર્થંકરના જીવ તરીકે મરીચિઆદિ હતા. અને સાતમા શ્રી સુપાર્શ્વનાથના વખતમાં શ્રી વર્મનૃપ આદિ તથા દશમા શ્રી શીતલનાથના વખતમાં શ્રી હરિષેણ અને વિશ્વભૂતિ અને અગિયારમા શ્રી ત્રેયાંસનાથના વખતમાં શ્રીકતુ વગેરે જિનજીવ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ હતા. તે જ પ્રમાણે બારમા શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીના સમયમાં શ્રી નંદન વગેરે, મુનિસુવ્રતસ્વામીના વખતમાં રાવણ તથા નારદ, શ્રી નેમિનાથના વખતમાં કૃષ્ણ વગેરે અને શ્રી પાર્શ્વનાથના સમયમાં અંબડ અને સત્યકી વગેરે જેમ જિનજીવ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેમ ચરમ તીર્થંકર, શાસનનાયક, ભાવકરણાનિધાન, પ્રભુદેવ શ્રી મહાવીર ભગવંતના વખતમાં દ્રવ્ય જિનજીવ તરીકે ૧. શ્રેણિક, ૨. સુપાર્શ્વ; ૩. ઉદાયી, ૪. પોટ્ટિલઅણુગાર, ૫. દઢાયુ, ૬. શંખ શ્રાવક, ૭. શતક શ્રાવક, ૮. સુલસા શ્રાવિકા, અને અને ૯. રેવતી શ્રાવિકા; એમ નવ ભવ્ય જીવો સુપ્રસિદ્ધ છે. એમ શ્રી સપ્તતિશતસ્થાનક પ્રકરણમાં કહ્યું છે. આ ગ્રંથના કર્તા મહાપુરૂષ—જિનજીવોની ઉપરની ખીનાથી એમ જણાવે છે કે—વીસપ્રભુના તીર્થે રાવણ આદિની માફક શ્રીવીરતીર્થે શ્રેણિક આદિ નવ જણાએ તીર્થંકર નામકર્મ આંધ્યું, એમ શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનના “સમણસ્સ ભગવઞ્ઞો મહાવીરસ્સ તિત્થંસિ નવહિં જીવેહિં તિત્થગરનામગોતે કમ્મે ણિઞ્ઞવ્હૂપ ૧ સેણિણં ૨ સુપાસેણં ૩ ઉદાહ્ણા ૪ પોટ્ટિલેણં અણગારેણં ૫ દઢાકણા ૬ સંલ્લેણં ૭ સયણં ૮ સુલસાપ સાવિયાપ ૯ રેવઠ્ઠપ ॥” આ પાઠથી જાણી શકાય છે. પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવના શાસનનો અલૌકિક પ્રભાવ પણ ઉપરની ખીનાથી જાણી શકાય છે.

ઉપર જણાવેલા શ્રેણિકાદિ નવ જીવોનું ટુંક વર્ણન

૧. શ્રેણિક:—તેઓ રાજગૃહી નગરીના રાજા હતા. મંત્રિ અભયકુમારના પિતા થાય, પહેલાં એ ઔદ્ધર્મી હતા. જૈનધર્માનુરાગિણી ચેલણા રાણીએ ઔદ્ધ ગુરૂની દાંભિકતા આદિ સાખીત કરીને અને “જૈન મુનિઓ જ-નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરી શક” એમ જણાવીને જૈનધર્મના અનુરાગી બનાવ્યા હતા. તેમણે ગર્ભિણી હરિણીને બાણથી મારી નાંખી—એ પંચેન્દ્રિય જીવો હણ્યા, તેથી નરકાયુ આંધ્યું. પ્રભુદેવને આગમ દરમાવે છે કે—એક પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવાથી નરકમાં ઉપજવા લાયક (આયુષ્યાદિ) કર્મ આંધાય, તો એ પંચેન્દ્રિયને હણનાર જીવ, તેવું કર્મ કેમ ન આંધે ? ૧. મહાઆરંભનો કરનાર, ૨. ધનાદિમાં તીવ્ર મૂર્છા કરનાર, ૩. માંસાહાર કરનાર, ૪. પંચેન્દ્રિયનો વધ કરનાર જીવ જેથી નરકમાં જવું પડે તેવું કર્મ આંધે છે. શ્રેણિકની આપતમાં પણ તેમજ અન્યું. પાછળથી પ્રભુના સમાગમમાં આવી, તે જૈનધર્મમાં નિર્મળ શ્રદ્ધાળુ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ થયા હતા. સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યદેવાયુ આંધે, તેમ રાજા શ્રેણિકની આપતમાં ન થયું, કારણકે સમ્યક્ત્વ ગુણ પામ્યા પહેલાં તે નરપતિએ નરકાયુષ્ય આંધ્યું હતું.

રાજા શ્રેણિકે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને કહ્યું કે—હે સ્વામિન, જેથી મારી નરકગતિ ન થાય એવો ક્ષાઈ ઉપાય કૃપા કરી જણાવો ! ઉત્તરમાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે તમે મિથ્યાત્વપણામાં નરકાયુષ્ય આંધ્યું છે, તેથી તેને ભોગવવા નરકમાં જવું જ પડે. એવો ઉપાય જ નથી કે જેથી તમારું નરકગમન નિવારી શકાય. વસ્તુસ્થિતિ તેવી જ હોવા છતાં રાજાએ આગ્રહ કર્યો

ત્યારે કપિલાદાસી આદિનાં દર્શનો આપી પ્રભુદેવે સમગ્રવતાં કહ્યું કે હે શ્રેણિક,^૧ કપિલા દાન દે જ નહિ, કસાઈ હિંસાથી અટક્યો જ નથી, તેમ તમારું નરકગમન મિથ્યા થાય તેમ છે જ નહિ, પરંતુ ત્યાંથી નીકળીને આવતી ચોવીશીમાં મારા જેવા પહેલાં 'પદ્મનાભ' નામે તીર્થંકર થશે. તીર્થંકર પ્રભુનું વચન સત્ય જ હોય, જેથી તે જ પ્રમાણે બન્યું. રાગ શ્રેણિક^૨-મરણુપામી રત્ન પ્રભા નામની પ્રથમ નરકમાં સીમંતક નરકવાસમાં નારકીપણે ઉપભવ્યા. ત્યાં તેમનું આયુષ્ય ૮૪ લગ્નર વર્ષનું છે.

પ્રશ્ન— પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણથી કેટલો સમય વીત્યાબાદ રાગ શ્રેણિક તીર્થંકર થશે ?

ઉત્તર^૩— ૮૪૦૦૭ વર્ષ પાંચ માસ વીત્યાબાદ તીર્થંકર થશે. તે આ પ્રમાણે : અવસર્પિણીના — ચોથાઆરાના ૩ વર્ષ આઠ માસ અને પંદર દિવસ, અવસર્પિણીના પાંચમા છઠ્ઠા આરાના ૪૨૦૦૦ વર્ષ, ઉત્સર્પિણી પહેલા અને બીજા આરાના ૪૨૦૦૦ વર્ષ અને ત્રીજા આરાના ૩ વર્ષ ૮ માસ અને પંદર દિવસ એમ કુલ ૮૪૦૦૭ વર્ષ અને પાંચ માસ થયા.

શુભસી વાસ સહસ્ત્રા, વાસા સત્તેવ પંચ માસાય ।

ત્રીરમહાપડમાણં, અંતરમેયં ત્રિયાણાહિ-૧૥ ॥ પ્રવચનસારોદ્ધાર ॥

રાગ શ્રેણિક, નરકભવમાંથી નીકળી આવતી ઉત્સર્પિણીમાં જન્મીપના ભરતલેવે વૈતાલ્ય ગિરિપાદમૂલે પુંડ નામના દેશે શતદ્વાર નગરમાં સાતમા સંમુદ્ર^૪ કુલકરની ભદ્રારાણીની કુક્ષિમાં પુત્રપણે^૫ આવશે-નવ મહિના અને જા દિવસ વીત્યાબાદ જન્મ પામશે. ભાર-કુંભ-પ્રમાણુ-પદ્મ (કમલ) આદિની વૃષ્ટિ થવાથી માતાપિતા આરમે દિવસે-મહાપદ્મ એવું ગુણનિષ્પન્ન નામ પાડશે. માતાપિતા સાધિક આઠ વર્ષની ઉંમર થતાં મહાપદ્મ કુમારને ગાદિએ બેસાડશે-રાગ બનાવશે. મહાપદ્મ રાગ રાગ્યનું પાલન કરશે, તે સમયે પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર નામના બે મહાદિર્ઘક દેવો સેનાનું કામ કરશે. લોકો આ બીના બેઈ આશ્ચર્ય પામી મહાપદ્મ રાગ્યનું 'દેવસેન' એવું બીજું નામ પાડશે. કેટલોક સમય વીત્યાબાદ ચાર દાંતવાળો હસ્તિરત્ન પ્રગટ થશે તેની ઉપર રાગ સવારી કરી નીકળશે. આથી આશ્ચર્ય પામી લોકો 'વિમલવાલન' એવું ત્રીજું નામ પાડશે. અનુક્રમે માતાપિતા દેવલોક પામ્યા બાદ ત્રીશ વર્ષની ઉંમરે વડિલોની આજ્ઞા લઈ, છ અનિશયવાગું સંવચ્છરી દાન દેઈ મહોત્સવ પૂર્વક અગ્નીચામાં એક દેવ દૂષ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરી મુંડ થઈ સંયમ ગ્રહણ કરશે. શેષ બીના પ્રભુ શ્રીમહાવીરના જેવી બનણી. સાધિક આર વર્ષ પ્રમાણુ છઠ્ઠસ્થકાલ દરમ્યાન દેવતાર્ક આદિ ઉપસર્ગો સહન કરશે. અષ્ટ પ્રવચન માતાના પાલક, ગુપ્ત બ્રહ્મચારિ, અમમ અકિંચન, નિરૂપદેપ, અંથ છેદક થશે.

કંસે સંસ્થે જીવે, ગગણે વાપય સારપ મલિલે ॥

પુવ્વરપત્તે કુંભે, વિહરે સ્વર્ગે ચ મારંહે ॥ ૧ ॥

૧. વિશેષ બીના બનવા માટે-ભુઓ-ઉપદેશ પ્રાસાદ ચોથું વ્યાખ્યાન.
૨. ભાલીસાર-એવું બીજું નામ છે.
૩. રત્ન સંયમમાં કહ્યું છે.
૪. સુમતિ કુલકર-એમ-ઉપદેશપ્રાસાદના ૨૦૯મા વ્યાખ્યાનમાં.
૫. સ્વવનાદિની તિથિ-શ્રીમહાવીરની માફક.

કાંસાનું ભાગ્ય-શંખાદિની જેવા વિશિષ્ટ ગુણોથી શૈભાયમાન-પ્રભુશ્રી મહાપદ્મ (પદ્મનાભ)—દ્રવ્યાદિ પ્રકારે વીતરાગ થશે. પ્રભુ વીરની માફક હૃદયસ્થ પર્યાય પૂરો થયાબાદ ક્ષપક શ્રેણીમાં પ્રથમ મોહને હણ્યાબાદ ધ્યાનાન્તરીય સમયે શેષ ત્રણ ત્રાતિ કર્મો હણી કેવલજ્ઞાન-દર્શન પામશે. તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદ્દેશ થતાં અગ્નિમાં સમવસરણમાં દેશના આખી ઘણા જીવોને સંયમદાનાદિરૂપ દોરડાથી સંસારરૂપ કૂવામાંથી બહાર કહાડશે, અને સર્વજીવોના ઉપપાતાદિ જાણવા પૂર્વક પ્રસંગોપાત્ત દેશનામાં ભાવના સહિત મહાવ્રત, છ જીવનિકાય, પ્રેમ દ્વેષબંધન, મનોદંડાદિ ત્રિવિધદંડ, ચાર કષાય, પાંચ શબ્દાદિ કામગુણ, સમિતિ, સાત ભયસ્થાન, આઠ મદસ્થાન, નવવિષ શીલગુણ, દશવિધ શ્રમણ ધર્મ, આદિની (શ્રીવીરપ્રભુની માફક) પ્રરૂપણા કરશે. મુનિવર્ગને-આચાર્ય-અનાચાર્યનું સ્વરૂપ સમજાવી શ્રમણાચારના જ્ઞાતા બનાવશે. આહારના બેતાલીસ દોષ સમજાવશે. દશવિધ કલ્પનો નિયતાનિયત વિભાગ સમજાવશે. શ્રાવકોને બાર વ્રતમય શ્રાવક ધર્મ સમજાવશે. તેમને નવ ગણ, ૧૧ ગણધર થશે. પ્રભુશ્રી મહાવીરની માફક ગૃહસ્થ પર્યાય-૩૦ વર્ષ, હૃદયસ્થ પર્યાય ૧૨ વર્ષ ૧૩ પક્ષ, કેવલિપર્યાય ઓગણત્રીસ વરસ પાંચ મહિના-પંદર દિવસ પાળી સંપૂર્ણ-૭૨ વર્ષનું આયુ પૂર્ણ થતાં-અધ્યાત્મ કર્મો અપાવી પરમાનન્દમય સિદ્ધિસ્થાનને પામશે.

જંસીલસમાયારો અરહા તિર્થંકરો મહાવીરો ॥

તસ્સીલસમાયારો હોઈઝ અરહા મહાપડમે ॥ ૧ ॥

પાંચ કલ્યાણકોની તિથિ આદિની ખીના — શ્રી વીરના જેવી જ જાણવી. (શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનમાંથી તેમજ પ્રાકૃત ચરિત્રાદિના આધારે ટુંકામાં ઉપરની ખીના જાણવી છે.)

૨. શ્રી સુપાર્શ્વરાજ — પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના કાકા થાય. હાલ ઈશાન દેવ લોકમાં છે. આવતી ચોવીશીમાં ખીજા ‘સુરદેવ’ નામે તીર્થંકર થશે. દેહવર્ણુ, આયુ, લંછન, ઉંચાઈ, કલ્યાણક તિથિ આદિની ખીના શ્રીપાર્શ્વની સરખી જાણવી.

૩. ઉદાયીરાજ — શ્રેણિકના પુત્ર કાલિક થયા. તેમના પુત્ર ઉદાયીરાજ કાલિકના મરણ બાદ, પાટલીપુત્ર નગર વસાવી ત્યાં રહ્યા. પોતાના મહેલમાં નિર્દોષ સ્થળે પર્વ દિવસોમાં ગીતાર્થ સંવિગ્ન સહગુરુને આમંત્રણ કરી તેમની ભક્તિમાં લીન બની પરમ સંવેગને ધારણ કરવા પૂર્વક સામાયિક પૌષધાદિ શ્રાવકોચિત અનુષ્ઠાન કરવામાં તત્પર હતા. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ દેશમાંથી કાઠી મૂકેલ શત્રુ રાજાનો વિનયરત્ન નામનો પુત્ર સાધુ વેષમાં બાર વરસ રહી, અચાનક અહીં આવે છે. રાજા ઉદાયિએ તેની પાસે પોષધ ગ્રહણ કર્યો. રાતે નિદ્રાવશ રાજાના ગળા ઉપર જરી મૂકી, વિનયરત્ન (અભવ્યનો જીવ) ચાલ્યો ગયો. રાજા ઉદાયી મરણ પામી રાનરકુમાર દેવલોકમાં દેવ થયા. આવતી ચોવીશીમાં તે “સુપાર્શ્વ” નામે ત્રીજા તીર્થંકર થશે. તેમની ચ્યવનાદિની ખીના શ્રી નેમિનાથના જેવી જાણવી.

૪. પોદિલ અણુગાર — આ નામના એક અણુગારની ખીના અનુત્તરોપપાતિક સૂત્રમાં આવે છે. ત્યાં એમ કહ્યું છે કે — તે પોદિલ હસ્તિનાગપુરના રહીશ હતા. તેમની માતાનું નામ ભદ્રાસાર્થવાહી હતું. તે પોદિલે બત્રીશ ભાર્યાઓને ત્યાગ કરી

પ્રભુ શ્રીવીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ઘણા વર્ષ સંયમ પાળી છેવટે એક માસનું અનશન કરી, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થયા. ત્યાંથી વ્યવૈ મહાવિદેહે દેવ થશે. આ પોટિલ અણુગાર ખીજ સમજવા. અહીં નવમાંના ચોથા પોટિલ અણુગાર તો હાલ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં છે. તે અહીં ભરતક્ષેત્રમાં આવતી ચોવીશીમાં 'સ્વયંપ્રભ' નામના ચોથા તીર્થંકર થશે. શ્રી નમિનાથની જેવા દેહ વર્ણાદિમાં જાણવાં.

૫. શ્રી દંડાયુ શ્રાવક—શ્રી મલ્લિનાથ પ્રભુના કાકા થાય. તે હાલ ઈશાન દેવલોકે છે. આવતી ચોવીશીમાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જેવા સર્વાનુભૂતિ નામના પાંચમા તીર્થંકર થશે.

૬. ૭. શંખ શ્રાવક અને શતક શ્રાવક—આ જેમાં જે શંખની ખીના શ્રી ભગવતીજીમાં આવે છે તેનાથી આ જુદા શંખ શ્રાવક જાણવા અને તે જ પંચમાંગમાં કહેલ શતક શ્રાવક તે આ જ શતક શ્રાવક જાણવા. અને શ્રાવસ્તિનગરીના રહીશ હતા. અનન્ય ધર્મ શ્રદ્ધાળુ હતા. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવે શંખ શ્રાવકની આખતમાં—શતક (પુષ્કલી એવું ખીજું નામ છે) શ્રાવકાદિને જાણવું કે—આ શંખ શ્રાવક પ્રિયધર્મા, દૃઢધર્મા, સુદષ્ટિ જાગરિક છે. તેની નિદા ન કરવી જોઈએ. આ જે શ્રાવક પર્વદિને પૌષધાદિ અનુદાનરૂપી ગાર્હિ મંત્રથી મોહનીય સર્પનું ઝેર ઉતારતા હતા. શંખ શ્રાવક આવતી ચોવીશીમાં—'ઉદયપ્રભ' નામે—સાતમા તીર્થંકર—અદારમા શ્રી અરનાથની જેવા થશે. અને શતક શ્રાવક આવતી ચોવીશીમાં શતકાતિ નામે, શ્રી ધર્મનાથની જેવા તીર્થંકર થશે. હાલ તો તે ત્રીજી નરકમાં છે, ત્યાંથી નીકળી તીર્થંકર થશે.

૮. સુલસા શ્રાવિકા—રાજગૃહ નગરના રાજ પ્રસેનજિતની પાસે નાગ નામે રથિક હતા તેને સુલસા નામે સ્ત્રી હતી. એક વખત સુલસાના જાણવામાં આવ્યું કે "મારો પતિ પુત્ર નિમિત્તે ઈદ્રાદિને નમસ્કાર (માનતા) કરે છે." ત્યારે સુલસાએ ખીજી સ્ત્રી પરજીવાની અનુમતિ આપી. તે સાંભળી રથિકે કહ્યું કે—મારી તેમ કરવા ઈચ્છા નથી. ખીજી તરફ ઈદ્ર વિમાનમાં "સુલસા—નિર્મલ દૃઢ સમ્યક્ત્વ ગુણવાળી છે. તેવી સ્ત્રી ભાગ્યે જ ખીજી કોઈ હશે" આ પ્રશંસા થઈ આ વચનો સાંભળતાંની સાથે, એક દેવ પરીક્ષા કરવા સાધુનું રૂપ લઈ સુલસાને ઘેર આવ્યો. અબ્બણી સુલસાએ મુનિ છે એમ વંદના કરી પૂછ્યું કે આપ કયા કારણે પધાર્યા છો? સાધુએ (દેવે) કહ્યું કે— "મારે વૈદ્યના કલા પ્રમાણે લક્ષપાક તેલની જરૂર છે. અને તે તમારે ત્યાં છે. એ સાંભળી સુલસાએ કહ્યું કે, "હું આપું છું." એમ કહી જેમાં તેલ ભર્યું છે તે વાસણ નીચે લાવે છે. એટલામાં દેવતાઈ પ્રયોગથી વાસણ ફૂટ્યું. ખીજી વાર પણ વાસણ ઉતારતાં દેવે તેમ કહ્યું, એમ ત્રણ વાર તેમ થયું છતાં સુલસાનો દાનધર્મમાં ઉત્સાહ અડગ રહ્યો જાણી પ્રશંસા કરી. દેવે ડર ગોળીઓ સુલસાને આપી, અને કહ્યું કે, "અવસરે એકેક ગોળી વાપરવાથી તને ડર પુત્રો થશે. અગત્યના કારણે મને યાદ કરજે, જેથી હું મદદ કરીશ." એમ કહી દેવ સ્વસ્થાને ગયો. ત્યારબાદ સુલસાએ વિચાર્યું કે—બીજી ગોળીઓ એકીસાથે ખાઉં તો એક પુત્ર થશે. એમ ધારી એક સાથે બીજી ગોળીઓ

૧. અભયદેવસૂરિજી મહારાજ. 'દ્વાયુરપ્રતીતઃ' એમ કહે છે. 'વાંચનસાર' સંગ્રહમાં ૭૫૨ પ્રમાણે કહ્યું છે.

આધી જેથી બચીસે ગર્ભ (ના જીવો) વધવા માંડ્યા. પીડા વિશેષ થતાં દેવતી આરાધના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કર્યો. દેવે આવી પીડા દૂર કરી. ૩૨ પુત્રો જન્મ્યા. પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે અંબડની મારફત આ સુલસા શ્રાવિકાને ધર્મલાલ કહેવરાવ્યો હતો. તે આવતી ચોવીશીમાં શ્રી શીતલનાથની જેવા નિર્મમ નામે પંદરમા તીર્થંકર થશે.

વિશેષ બીના ઉપદેશપ્રાસાદિ ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવી.

૯. રેવતી શ્રાવિકા — પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ ગામાનુગામ વિચરતાં મેદિકગ્રામ નામના નગરમાં પધાર્યા. ત્યાં તેમને અધિક બળતરાની વેદનાવાળો પિત્તજ્વર અને લોહિતવર્ચ વ્યાધિ (મરડો) થયો. તેમાં મૂઝ કારણુ ગોશાલાએ પ્રભુની ઉપર તેજ્જે-લેશ્યા મૂકી તે હતું. આ અવસરે લોંડો એમ બોલવા લાગ્યા કે, ગોશાલાની તેજ્જે-લેશ્યાથી પ્રભુનું શરીર દાઝયું, જેથી જ માસની અંદર પ્રભુ કાલધર્મ પામશે. આ બીના સાંભળી અનન્ય ભક્ત સિંહ મુનિએ વિચાર્યું કે “મારા ધર્માચાર્ય મહાવીરને તાવ પીડા આપી રહ્યો છે, તેથી અન્ય ધર્મીઓ એમ કહેશે કે — “શ્રી મહાવીર, ગોશાલાએ તેજ્જે લેશ્યા મૂકી જેથી જન્મસ્થ અવસ્થામાં કાલધર્મ પામ્યા.” આવા ધરાદાથી તે મુનિવર્ચ, મનમાં ઘણા જ નારાજ થઈ માલુકકચ્છ નામના વનમાં જઈ રૂદન કરવા લાગ્યા. પ્રભુએ સ્થવિરોને ત્યાં મોકલી તે મુનિને બોલાવ્યા, ને કહ્યું કે — “હું સિંહમુનિ! જે તમે વિચાર્યું તેમ થવાનું નથી. યાદ રાખજો કે — હજુ હું દેશોન સોળ વર્ષ સુધી ક્વલિપણે વિચરીશ. તમે નગરમાં જાઓ! ત્યાં રેવતી શ્રાવિકાએ મારા માટે કોળાપાક તૈયાર કર્યો છે, તેની જરૂર નથી, પણ બીજોરાપાકની જરૂર છે, તે તમે લાવો!” સિંહમુનિ નગરમાં રેવતી શ્રાવિકાને ઘેર ગયા. બીજોરાપાકનો ખપ (જરૂર) જણાવ્યો. જેથી રેવતી શ્રાવિકાએ સ્વઆત્માને કૃતાર્ય માની દાનનાં પાંચે ભૂષણો સાચવી મુનિને ખપ પ્રમાણે તે વહેરાવ્યો. મુનિશ્રીએ લાવીને પ્રભુને હાથમાં આપ્યો. વીતરાગપણે વાપરવાથી પ્રભુદેવ નારોગી બન્યા. શ્રી સંવ ઘણા જ ખૂશી થયો. દેવાદી પણ હર્ષથી નાચવા લાગ્યા. રેવતી કાલધર્મ પામી બારમા દેવલોકે ગઈ; ત્યાંથી ચ્યવી તે જીવ આવતી ચોવીશીમાં — શ્રી શીતલનાથની જેવે. — સમાધિનામે સત્તરમે તીર્થંકર થશે. લેખ વધી જાય આ ધરાદાથી ઉપરની બીના ઘણા જ સંક્ષેપમાં જણાવી છે.

શ્રી સંવેગમાલા આદિમાં તીર્થંકર નામકર્મ બાંબવાનાં કારણો સવિસ્તર જણાવ્યાં છે. ભવ્યજીવો આ પ્રમાણે સંક્ષિપ્ત બીના જાણી તીર્થંકર નામકર્મ બંધનાં શ્રી વીશકસ્થાનક સાધનાદિ કારણો સેવી તેવી ઉત્તમ કર્મપ્રકૃતિ બાંધી — તેરમે ગુણસ્થાનકે ઉદય પામી સ્વપરોપકાર કરી મુક્તિપદ પામે એ જ હાર્દિક ભાવના!

: સૂચના :

શ્રી પર્યુષણા મહાપર્વ નિમિત્તે આવતો અંક બંધ રહેશે અને તે પછીનો અંક વધુ પાનાનો નીકળશે.

હવેથી માસિક પાંચમના બદલે
પંદરમી તારીખે પ્રગટ થશે.

मांडवगढ के तारापुर मंदिर का शिलालेख

संप्राहक व संपादक—

श्रीयुत नंदलालजी लोढा, बदनावर (मालवा)

जिस शिलालेख का चित्र इस अंक के प्रारम्भ में छपा है :—

(१) ॥८०॥ श्री जिनाय नमः जयति परमतत्त्वानंदकेलीविलासः त्रिभुवनमहनीयः सर्वसंपन्निवासः (२) दलितविषयदोषो रिक्तजन्मप्रयासः । प्रचुरनुपमधामालंकरणतः श्री सुपासः ॥ १ संवत् १५५१ वर्षे शाके (३) १४१६ (प्र) वैसाख सुदी षष्ठी तिथौ शुक्रवासे पुनर्वसुनक्षत्रे खलची वंशे सुरताण श्रीग्यासदीन विजय (४) राज्ये । तस्य पुत्र सुलताण श्री नासिरसाहि युवराज्या मंत्रीश्वर माफरल मलिक श्री पुंजराज बांधव मुंजराज (५) सहिते ॥ श्री श्रीमालज्ञातिय बुहरा गोत्रे । बुहरा रणमल्लभार्या रयणादे । पुत्र बुहरा श्री पारसभार्या उभया (६) कुलानंददायिनो सत्पुत्ररत्नगर्भा मटकू । सत्पुत्र बुहरा गोपाला उभय कुलालंकरणा । सुशीला भार्या पुनी (७) पुत्र संग्राम जीज्ञा । बुहरा संग्राम भार्या करमाई । जीज्ञाभार्या जीवादे प्रमुख मुकुटुम्ब युतेन ॥ श्री भिन्नमाल । (८) वडगच्छे श्री वादीदेवसूरिसंताने । सुगुरु श्री वीरदेवसूरिः । तत्पट्टे श्री अमरप्रभ सूरिः तत्पट्टालंकार विजयवतां (९) गच्छ नायक पूज्य श्री श्री कनकप्रभ सूरिश्वराणां । उपदेशेन ॥ प्रगट प्रतापमल्लेन । परोपकारकरणचतुरेण (१०) निजभुजोपाश्रित वित्तव्यय पुण्य कार्य सुजन्म सफलीकरणेन । राजराजेन्द्र सभासंशोभितेन । सज्जन जन (११) मानस राजहंसेन । श्री शत्रुंजयादि तीर्थवतार चतुष्टय पट्टनिर्माणेन । श्री देवगुरु आज्ञा पालन तत्परेण । सर्व (१२) कार्य विदुरेण । श्रीमाल ज्ञाति बुहरारंगा (?) विभूषणेन । सर्वदा श्री जिनधर्म सकर्मकरण निर्दूषणेन । श्रीमन् । (१३) मंडपाचल निवासीय विजयवन् बुहरा श्री गोपालेन । मंडपपुर्यात् दक्षिण दिग् विभागे । तलहट्यां । श्री तारापुरे (१४) सुपुण्यार्थ । मनोवांछित दायक सप्तम श्री सुपार्श्व जिनेद्रस्य सर्वजनसंजनिताल्हादः सुप्रसादः—प्रसादः कारितः (१५) स गोपालः शिलाभरण विलसतवृत्तिरमलो । विनीतः प्रज्ञावान् विविध मुक्तारम्भ निपुणः ॥ जिनाधीनः स्वांतः (१६) सुगुरुचरणाराधनपरः पुनीभार्यायुक्तो नुभवति गृहस्थाश्रमसुखं ॥ १ ॥ चिरं नंदतु ॥ सर्वशुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥

संक्षिप्त अर्थ

श्री जिनेश्वर प्रभु को नमस्कार हो । परम तत्त्वरूपी आनंद की क्रीडा में विलास करनेवाले, तीनों जगत के पूजनीय, सर्व संपत्तियों के स्थान भूत, विषय दोष का चूर्ण किया है जिसने और जन्म का प्रयास निष्फल किया है जिसने, अत्यंत अनुपम तेज से

अलंकृत ऐसे श्री सुपार्श्व प्रभु—संवत् १५५१ वर्षे शके १४१६ वैसाख शुदी ६ तिथी शुक्रवार पुनर्वसु नक्षत्र को खिलजी वंशे सुरताण ग्यासदीन के राज्य अमल में उसका पुत्र सुरताण नासिरसाहि युवराज जिनका मंत्री माफरल मलिक पुंजराज और बन्धु मुंजराज के साथ में श्रीमाल ज्ञाति बोहरा गोत्रवाला रणमल्ल पत्नी रयणादे । रणमल्ल का पुत्र “पारस” पत्नी जो दोनों कुल को आनन्द देनेवाली और सत्पुत्र के रत्न समान “मटकू” । पारस का सुपुत्र बोहरा “गोपाल” और दोनों कुल को शोभानेवाली सुशीला पत्नी “पुनी” । गोपाल के दो पुत्र संग्राम, जीज्ञा । संग्राम की पत्नी करमाई और जीज्ञा की पत्नी जीवादे—आदि कुटुम्ब सहित । श्री भिन्नमाल वडगच्छे श्री वादी देवसूरि जिन्हां के शिष्य श्री वीरदेवसूरि के पाटे अमरप्रभसूरि तिनके पाटे विजयवान गच्छनायक पूज्य श्री कनकप्रभसूरि के उपदेश से प्रगट, प्रताप, बल है जिसका, परोपकार करने में चतुर अपने स्व भुजा से उपार्जित धन के व्यय करने से पुण्य कार्य का अच्छा जन्म सफल किया है जिसने और राजा इन्द्र की सभा जिसने शोभाई हुई है व सज्जन मनुष्यों के मनरूपी सरोवर में राजहंस के समान, श्री शत्रुंजय आदि चार तीर्थों के पट्ट के निर्माण करनेवाले, श्री देवगुरु की आज्ञा पालन में तत्पर, सर्व कार्यों में निपुण ऐसा श्रीमाल ज्ञाति बोहरा गोत्र के आभूषणरूप हमेशा जैनधर्म की क्रिया कांड दोष रहित से करनेवाले श्रीमन् मंडपाचल निवासी विजयवन् बोहरा श्री गोपालने मांडवगढ के दक्षिण दिशा को तलहटी में तारापुर नगर में पुन्य के लिए और मन इच्छित वस्तु को देनेवाले ऐसे सातवे श्री सुपार्श्वनाथ भगवान का जो सर्व लोकों को आनन्द उत्पन्न करनेवाले और अत्यन्त प्रीतिवाला मंदिर बनाया है ऐसे गोपाल, जिनका शीलरूपी आभूषण और शोभित निर्मल आजीविका जिसकी तथा विनयवान, बुद्धिवान, विविध प्रकार के आरंभ छोडने में निपुण, जिनेश्वर की आज्ञा के आधीन, सरल हृदयवाला, सुगुरु के चरण में तत्पर ऐसे अपनी पत्नी पुनी के साथ में गृहस्थाश्रम के सुख भोग रहे हैं, ज्यादे समय तक आनन्दवर्ती, सर्व शुभ हो, कल्याण हो ।

लेख का परिचय

उक्त शिलालेख मांडवगढ जैन श्वे० मंदिर के दक्षिण दिशा में करीब सात आठ मील की दूरी पर तारापुर गांव के पास जैन मंदिर में सफेद पाषाण के ऊपर लिखा हुआ दीवार में लगा हुआ है । मांडवगढ से रवाना होकर करीब दो मील तक सडक (रोड) के रास्ते तारापुर—दरवाजे तक पहुंचने के पश्चात् किले (गढ) की हद्दबंदी के

तारापुर नामक दरवाजे को पार कर पहाड़ी का धाटीवाला खुशकी रास्ता चलना पड़ता है। इस रास्ते पर पैदल ही जाने में सुविधा है, सवारी के लिये थोड़ा जा सकता है, लेकिन रास्ते की कुशादगी के सबब थोड़ा भी मुश्किल से उतर सकता है। ये दोढाई मील रास्ता तै करने के बाद पहाड़ की तलहटी समाप्त होती है, वहां पर एक पानी का टांका (कुंड) सुन्दर बना हुआ बांई तर्फ रास्ते की नजदीक पर है। पथिकों को धाटी उतरते ही यह पानी की विश्राम भूमि है। यहां से आगे करीब दोढाई मील चलने पर दाहिनी तरफ रास्ते पर ही एक पानी का कुंड आता है जो अति सुन्दर बना है। इसका एक तरफ का हिस्सा टूट फूट गया है। इसके अंदर उतरने के साथ ही दाहिनी तरफ एक शिलालेख लगा हुआ है उसकी नकल आगे के अंक में प्रकाशित करेंगे, परंतु इतना मादूम कर देना जरूरी है कि यह कुंड उक्त मंदिर बनानेवाले गोपाल ने ही बनाया और सूर्यकुंड नाम रक्खा। वहां से करीब आधे मील की दूरीपर तारापुर गांव एक छोटे व कुछ ऊंचाईवाले टेकरे पर बसा है। पचीस तीस घरों की आबादी व भीलाला जाति के लोग रहते हैं। इस गांव के नजदीक पूर्व तरफ एक जैन मंदिर बना हुआ है जिसका द्वार उत्तर दिशा में है। शुरु द्वार के आसपास ओटले बने हैं जिस पर पत्थर के खंभेवाली चांदनी (छत) पक्की बनी है। इस ओटले के पूर्वी, पश्चिमी दिवार में दो ताख (गोख) बने हुवे हैं। पूर्वी ताख में सिद्धचक्र, समवसरण वगैरह की रचना काले पाषाण में खुदी हुई है। टूट फूट व घिसजाने की वजह जीर्ण हो गई है। इस ओटले पर उत्तरी दिवार में एक शिलालेख जिसकी लंबाई २०॥ इंच व ऊंचाई १४॥ इंच की है, सोला पंक्तियों में उक्त शिलालेख लिखा हुआ है; जिसकी नकल हमने ता. २१ जनवरी सन १९३७ को ली। शुरु द्वार में प्रवेश करते सभामंडप (रंगमंडप) अंदर बना है, जिस की लंबाई चौड़ाई १८×१८ फुट की चौरसाई के करीब है। इस सभामंडप की ऊपरी छत के बीचकी पोलाई में लाल पाषाण की १२ पुतलियों नृत्य, वादन, वगैरह आकार की अति सुन्दर लगी हुई है। एक पुतली टूट जाने से खाली जगड़ है। इसी शुरु द्वार के उत्तरंग के ऊपर कुंभकलश निकले हैं। सभामंडप के बाद मूल गंभारे में प्रवेश के लिये तीन द्वार बने हैं। बीच के मुख्य द्वार के उत्तरंग के ऊपर श्री जिनेश्वर की पद्मासनवाली मूर्ति व कुंभकलश व देवियों की मूर्तियां हैं। आसपास के द्वार के उत्तरंग पर गणपती व कुंभकलश का आकार है। मूल गंभारे के अंदर लाल पाषाण की वेदी पूर्व से पश्चिम के दीवार तक लंबी बनी है, जिस पर उस वक्त दस बारह प्रतिमा स्थापित होंगी, इस वक्त खाली है। इस वेदी के पास पूर्वी पश्चिमी दिवार में दो गोख बने हैं, जिनके तोरण आकार के बीच में जिनविंब निकले हुवे हैं। इस मंदिर की पूर्वी दीवार का हिस्सा टूट फूट

गया है। ऊपर घूमट वगैरह जीर्ण हो गये हैं और बहुत हिस्सा टूट गया है। मंदिर के सामने दस फूट के करीब खुला चौक होकर उसके आगे एक मकान है, जिसकी दीवारें टूटी फुटी हालत में खड़ी हुई हैं। ऊपर से खुला हो गया है। मकान के अंदर एक भोगरा है। अंदर पत्थर का बांधकाम है। प्रतिमा विगैरह कुछ नहीं है खाली पड़ा है। इस मंदिर के आसपास मकानात के तमाम खंडहर पड़े हुये हैं जो उपासरे, धर्मशाला आदि व श्रावकों की बस्ती का भान कराते हैं। मंदिर के पास एक पानी का टांका बताते हैं उसमें अक्षय तृतीया को अंदर से श्वेत सर्प निकलता है, व पानी अपने आप ऊपर उभगकर शांत हो जाता है। यह बात हम शिलालेख की नकल लेकर वापिस आकर सूर्यकुंड की नकल ले रहे थे उस वक्त तारापुर के रहनेवाले दो चार मनुष्यों ने कही थी। सत्यासत्य ज्ञानीगम्यं। अक्षय तृतीया को वहां जाने पर हाल मात्रम हो सकता है। थोडे रोज बाद फिर मांडवगढ जाने पर रा० पंडित विश्वनाथ शर्मा इतिहास प्रेमी के पास उक्त शिलालेख का फोटो उन्हेने लेवाया था, वह देखा और वह “वाणी” मासिक पत्र खरगोन (नीमार) में प्रकाशित करने का जाहिर किया। हमने संपादक “वाणी” से ब्लोक प्राप्त करके इस पत्र में प्रकाशित कराया है। शर्माजी को काफी मदद मिली है और शिलालेख का संक्षिप्त अर्थ परमपूज्य धर्मसागरजी महाराज से करवाया है अतः हम उन सर्व के आभारी हैं ॥

हमारा अभिप्राय

इस शिलालेख व सूर्य कुंड के शिलालेख देखने के पश्चात् ह्याल आया कि श्रीमान् स्वर्गीय रखबदास कृत एक चैत्यवंदन “ आजदेव अरिहंत नमूं, समरं ताहरूं नाम । ज्यां ज्यां प्रतिमा जिनतणी, त्यां त्यां करूं प्रणाम ” ॥ इसके आखरी पद में “मांडवगढनो राजियो, नामे देव सुपास ।। रषभ कहे जिन समरतां पहेंचे मननी आश ॥” इस पद के विचार करते यह अनुमान किया जा सकता है कि रिषभदासजी^१ यात्रार्थ देशाटन करते मांडवगढ आये हेांगे, क्यों कि मांडवगढ उस वक्त खूब आवादी से बसा था और जैनियों की पुष्कल बस्ती थी। उस वक्त जैन संघ चैत्री, कार्तिकी पूर्णिमा

१. रिषभदासजी का जीवन वृत्तान्त ठीक तौर से मुझे मालूम नहीं है, परंतु इतना मालूम हुवा है कि श्रीमान् रिषभदासजी अकबर बादशाह के वक्त में हुये हैं, जो विक्रम की सोलहवीं शताब्दि का समय है। इन्होंने स्तवन, चैत्यवंदन, स्तुतियां, सज्जायों, श्लोक वगैरह बहुत बनाये हैं और जैनाचार्यों ने उनको मान की दृष्टि से देखा है।

जैसे पर्वों को इस तारापुर मंदिर की यात्रार्थ आते होंगे, क्यों कि शिलालेख में शत्रुंजयादि तीर्थों के पट्ट निर्माण का स्पष्ट खुलासा है। इसके सिवाय यह भी कारण पैदा हो जाता है कि तारापुर दरवाजे के बाद घाटी उतरते हैं उस वक्त उस दृश्य से यह भाव हो आता है कि श्री शत्रुंजय की 'घेटा की' पाग उतर रहे हों और प्रभु की यात्रा को जा रहे हों। वहां तारापुर मंदिर के यात्रालु पर्वों के दिन प्रभु महोत्सव की सवारी निकाल कर सूर्यकुंड पर पहुंचते होंगे। यह सूर्यकुंड उस वक्त गांव की आबादी के नजदीक होगा। इस वक्त आबादी घट जाने से कुछ दूर जान पड़ता है। सिद्धगिरि पर रहा हुआ सूर्यकुंड इस कुंड के नाम से स्पष्ट याद दिला देता है। वहां कुंड के पास रही हुई वाडी (बगीचा) में खात्र पूजा आदि प्रभु भक्ति पूर्ण होने के पश्चात् भाता आदि से संघभक्ति होती होगी और फिर अपने अपने स्थान को चले जाते होंगे। उस वक्त के आनंद और यात्रा के भाव को देखकर उक्त रखवदासजी ने यह चैत्यवंदन रचा होगा। चैत्यवंदन में शत्रुंजय, गिरनार, तारंगा, आबू, अष्टापद, सम्मैत शिखर, तीर्थों को वंदन करके आखरी मांडवगढ मंडन सुपार्श्व प्रभु को वंदन किया है। और शिलालेख में चार पट्ट निर्माण का खुलासा है तो शत्रुंजय, गिरनार, अष्टापद, सम्मैतशिखर, प्रभुविहार व निर्वाण के स्थान होने से इनका पट्ट रूप में निर्माण किया होगा और बाकी पट्ट साधारण रूप से मंडन किये होंगे। उस वक्त का भाव याद करके यह चैत्यवंदन की रचना की होगी और जब से मांडवगढ, तीर्थ की प्रख्याति में आया हो।

इस वक्त मांडवगढ में मंदिर के मूल नायक शांतिनाथ प्रभु थे। सुपार्श्व प्रभु का बिंब न होने से यात्रालुओं को सहज शंका उत्पन्न हो जाती है, परंतु उक्त लेख देखने से शंका का कारण नहीं रहता है, क्योंकि शिलालेख में सुपार्श्वनाथ प्रभु के मंदिर का खुलासा हो गया है। मुझे तो अब यहां तक विश्वास होता है कि सुपार्श्व आदि प्रभु के बिंब उसी तारापुर के मंदिर के आसपास सुरक्षित दशा में जमीन (भूगर्भ) में प्रवेश करा दिये होंगे, क्योंकि मुगल जमाने में मूर्ति, मंदिर के तोड़ फोड़ का काम जोर शोर से चलता था। उससे बचाने के लिये बुद्धि निधान पुरुषों ने यह कार्य अवश्य किया होगा। किस पुण्यात्मा के हाथ से प्रभु दर्शन देंगे यह तो ज्ञानी जाने। श्री संघ व पुण्यात्माओं, लक्ष्मीवंतों से प्रार्थना है कि इस मंदिर को टिका रखना हो तो थोड़े खर्च से यह कायम रह सकता है। नहीं तो थोड़े दिनों पश्चात् यह भी जमीन में सो जायगा। आशा है शीघ्र ही धर्मवंत इस ओर अपना ध्यान आकर्षित करेंगे।

સંપાદકીય વક્તવ્ય

- * ત્રીજું વર્ષ.
- * પાંચમના બદલે પંદરમી તારીખ.
- * 'ગૌતમબુદ્ધ' પુસ્તક સંબંધી ખુલાસો.
- * શ્રીમાન યુનીલાલ વર્ધમાન શાહનું "રાજહત્યા".

ત્રીજું વર્ષ

ગયા અંકે બીજું વર્ષ પૂર્ણ કરીને આ અંકે "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" ત્રીજા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

કંઈકે મુશ્કેલીઓ, કંઈકે અગવડો અને કંઈકે ઊણપો છતાં "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" પોતાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે પ્રતીકાર કરવામાં અને ઇતિહાસ તેમજ સાહિત્ય વિષયક વાચન સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવામાં પોતાથી શક્ય બધું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પ્રયત્નમનો એક પ્રયત્ન "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક"ની યોજના પૂરી પાડવાનો હતો. પરમાત્મા મહાવીરદેવના જીવનની જુદી જુદી વિગતો પૂરી પાડતા અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ બનેલા આ અંકની અનેક વિદ્વાનો અને વર્તમાન પત્રોએ પ્રશંસા કરી છે. આ અને આ પછીનાં બીજાં વર્ષો દરમ્યાન વધુ સંગીન કાર્ય કરવાની અને બની શકે તે પ્રમાણે વધુ સરસ વાચન રજૂ કરી સમાજની સેવા કરવાની ભાવના સાથે અમે નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

ગયા વર્ષ દરમ્યાન સમિતિને અને માસિકને દરેક રીતે વધુ પગભર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે સમિતિના સભ્ય પાંચે પૂજ્ય મુનિમહારાજોનો અમે ઘણા આભાર માનીએ છીએ. સાથે સાથે બીજા જે પૂજ્ય મુનિરાજોએ અને વિદ્વાનોએ પોતાના લેખો આપતા રહેવાની ઉદારતા અતાવી છે તેમનો, સમિતિને આર્થિક મદદ કરનાર ઉદાર સખી ગૃહસ્થોનો અને માસિકના પ્રચાર માટે પ્રયત્ન કરતા દરેક પૂજ્ય મુનિરાજોનો અમે આભાર માનીએ છીએ. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ એવો જ સહકાર આપતા રહે એમ પ્રાર્થીએ છીએ.

આપણા સાહિત્ય અને ઇતિહાસના કેટલાય પ્રદેશો હજુ અણખેડાયેલા પડ્યા છે. આ પ્રદેશોને ખેડવા માટે જેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેટલો એછો છે. ધીમે ધીમે અમારાં શક્તિ અને સાધનો પ્રમાણે, આ ક્ષેત્રો માટે અનતું કરવાની અમારી ભાવના છે. અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે દર વર્ષે "શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક" જેવો એકાદ દળદાર વિશેષાંક અમે પ્રગટ કરી શકીએ. પણ અમારી આ બધી ભાવનાની સિદ્ધિનો આધાર અમને મળતી આર્થિક સહાયતા અને આપણા વિદ્વાન પૂજ્ય મુનિરાજો અને અન્ય લેખકો તરફથી મળતા સહકાર ઉપર છે.

આપણા પૂજ્ય મુનિસમુદાયમાં દરેક વિષયના વિદ્વાનો મૌજૂદ છે. તેઓ ધારે તો સારામાં સારા લેખો તૈયાર કરી શકે એમ છે. પણ હજુ સુધી તેઓમાં લખવાની પદ્ધતિનો બહુ પ્રચાર નથી થયો એટલે પૂરતા પ્રમાણમાં "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ને તેઓની વિદ્વતાનો લાભ નથી મળ્યો. પણ ધીમે ધીમે અમને તેઓનો વધુ સહકાર અવશ્ય મળશે એવી અમને ખાતરી છે. અમને આશા છે કે અમારી આ ખાતરી સફળ થશે અને સમસ્ત મુનિસમુદાયે નિમેલી સમિતિનું આ માસિક વધુને વધુ સમૃદ્ધ અનતું જશે!

પાંચમના બદલે પંદરમી તારીખ

અભાર સુધી આ માસિક દરેક હિંદુ મહિનાની સુદી પાંચમના દિવસે પ્રગટ કરવામાં આવતું હતું, પણ આ અંકથી, ટપાલખાતાના ખાસ દબાણના કારણે, એમાં થોડોક ફેરફાર કરવો પડ્યો છે. અને પાંચમના બદલે દરેક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે માસિક પ્રગટ કરવાનું નક્કી કરવું પડ્યું છે. પાંચમે જ માસિક પ્રગટ થઈ શકે તે માટે અમે ટપાલખાતા સાથે લાંબો પત્ર વ્યવહાર કર્યો હતો પણ તેનું કશું ઇષ્ટ પરિણામ ન આવ્યું એટલે છેવટે આ પ્રમાણે પંદરમી તારીખ નક્કી કરવી પડી છે

“ ગૌતમબુદ્ધ ” પુસ્તક સંબંધી ખુલાસો :

શ્રીમાન ઇ. પી. રાજરત્નમ એમ. એ. એ કનડી ભાષામાં “ ગૌતમબુદ્ધ ” નામક પુસ્તક લખ્યું હતું. આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ સન ૧૯૩૪માં અને બીજી આવૃત્તિ ૧૯૩૬માં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. આ પુસ્તક મ્હૈસુર રાજ્યના શિક્ષણ ખાતાએ અભ્યાસના પુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું હતું.

છેલ્લા પાંચ છ મહિના થયા જૈન સમાજમાં આ પુસ્તક સંબંધી કેટલોક ઊંઘાપોહ શરૂ થયો છે. અને આ પુસ્તકમાં આપણા તીર્થંકરોની નિંદા કરવામાં આવી હોવાનું જણાવીને તે પુસ્તક માટે યોગ્ય પગલા લેવાનું મ્હૈસુરના સરકારી ખાતાને લખવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકની બંને આવૃત્તિઓ અમે મેળવી છે અને બાવનમા અને સત્તાવનમા પાના ઉપરના જે લખાણ માટે જાહેરમાં ચર્ચા ચાલી છે તે બંને પાનામાંના કથાનકોનું અક્ષરસઃ અંગ્રેજી ભાષાંતર એ પુસ્તકના મૂળ લેખક શ્રીમાન ઇ. પી. રાજરત્નમે અમને મોકલી આપ્યું છે. આ સંબંધમાં અમારો ખોતાનો કંઈ પણ મત આપતાં પહેલાં અમે તે અંગ્રેજી ભાષાંતર અને તેનો ગુજરાતી અનુવાદ આપીએ છીએ જેથી એનું સહસ્ય અરાબર સમજવામાં અનુકૂળતા પડે.

1. Translation of the para on page 52 of the second edition of “GAUTAMA BUDDHA” :—

“Buddha went from Sankasya to Jetavana at Sravasti. Seeing that Buddha was becoming famous, those of other faiths, called the *Tirthakas*, could not tolerate (it). They thought to soil the name of Buddha, somehow. At last, they instructed a scheme to a woman, called Cinca. She often used to come to Jetavana as a hearer of Dharma. One day she tied a wooden ball to her stomach, came (to the assembly), and in the full assembly said ‘Buddha, I am pregnant. You are the father of this child. Make me a place for my lying-in.’ Seeing her tell a lie, Buddha pitied her. He said ‘Sister, only we two know whether what you say is

false or true. Is it not?' Seeing him, hearing his words, Cinci's body shuddered. While she was shuddering with fear, the wooden ball she had tied slipped and fell down. Cinci was much ashamed. All the people drove her away with contempt. The fame of Buddha still increased."

2. Translation of the para on page 57 of the second edition of "GAUTAMA BUDDHA":—

"It is said above that the *Tirthakas* disliked Buddha. They had sent a woman Cinci to Jetavana and tried to defame Him. It happened in the seventh rainy season. As that attempt failed, the anger of the *Tirthakas* had increased. More, as days went by, the fame of Buddha increased and all were becoming his disciples. So, they again tried to slander Buddha. They sent for some butchers and got murdered a Bhikshuni called Sundari. They brought the dead body of Sundari and hid it in a shrub near Jetavana. All came to know of the disappearance of Sundari. While searching, her body was found in the shrub near Jetavana. The *Tirthakas* came and describing in various ways that 'Gautama it is that has done this murder,' made all the people believe it. But, by that time, quarrel had come among the murderers. The *Tirthakas* had given them money for the murder of Sundari. During the quarrel they abused one another. While abusing like this, the secret of the murder of Sundari was published. The *Tirthakas* were put to shame. The love and compassion of Buddha protected Him and made His fame to grow."

[“બુદ્ધ સાંકાસ્યથી શ્રાવસ્તિના જેતાવનમાં ગયા. બુદ્ધને પ્રસિદ્ધ થતા જોઈને તીર્થકેા નામના ખીજ ધર્મવાળાઓ (તે) સહન કરી શક્યા નહિ. તેઓએ કોઈ પણ રીતે બુદ્ધનું નામ અદનામ કરવાનો વિચાર કર્યો. છેવટે તેઓએ ચીંચા નામક એક સ્ત્રીને એક યોજના સૂચવી. તેણી ઘણીવાર, ધર્મ સાંભળનાર તરીકે, જેતાવનમાં આવ્યા કરતી હતી. એક દિવસ, એક લાકડાનો દડો (કકડો) પોતાના પેટ ઉપર આંધીને તેણી (સભામાં)આવી, અને ભરસભામાં કહેરા લાગી: “હે બુદ્ધ, હું મગલ્લા છું. તું આ બાળકનો પિતા છે. મારા માટે સૂવાની જગ્યાની વ્યવસ્થાકર.” તેણીને અસત્ય બોલતી જોઈને બુદ્ધને તેના ઉપર ક્રોધ આવી. તેમણે કહ્યું: “અહીં, તે કહ્યું તે સાચું છે કે જોઈ છે તે તું અને હું જ જાણીએ છીએ. કમ ખરું? તેમને (બુદ્ધને) જોઈને અને તેમના શબ્દો સાંભળીને ચીંચીનું શરીર થરથરવા લાગ્યું. જ્યારે

તેણી થરથરતી હતી ત્યારે પેલો લાકડાનો કકડો, જે તેણીએ આંધ્રો હતો તે, નીચે સરી પડ્યો. ચીંચી ખૂબ શરમાઈ ગઈ. બધાય લોકોએ ઘૂણાપૂર્વક તેણીને ઠાંકી કાઢી. બુદ્ધની કીર્તિ પહેલાંથી વિશેષ વધવા લાગી.”] બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫૨.

[“ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે તીર્થકો બુદ્ધથી ઘૂણા કરતા હતા. તેઓએ ચીંચી નામક સ્ત્રીને મોકલીને તેમની (બુદ્ધની) અપકીર્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ બીના સાતમા અતુર્માસમાં બની. તે પ્રયત્ન નિષ્ફળ જવાથી તીર્થકોનો ક્રોધ વધી ગયો હતો. જેમ જેમ વધુ દિવસો પસાર થતા હતા તેમ તેમ બુદ્ધની કીર્તિ વધતી જતી હતી અને બધા તેમના અનુયાયી બનતા જતા હતા. તેથી તેઓએ (તીર્થકોએ) ફરીથી બુદ્ધને કલંકિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ કેટલાક મારાઓને તેડી મંગાવ્યા અને (તેમની પાસે) સુંદરી નામક એક ભિક્ષુણીનું ખૂન કરાવ્યું. તેઓ સુંદરીના શબને ઉચકી ગયા અને જેતાવન પાસેની ઝાડીમાં સંતાડી દીધું. સુંદરી ગુમ થયાના સમાચાર બધાએ જાણ્યા. ગોત કરતાં, તેનું શરીર જેતાવન પાસેની ઝાડીમાંથી મળી આવ્યું. તીર્થકો આવી પહોંચ્યા અને “આ ખૂનનો કરનાર ગૌતમ છે,” એમ અનેક રીતે વર્ણન કરીને લોકોને તે પ્રમાણે મનાવવા લાગ્યા. પરંતુ તેટલામાં, મારાઓમાં કબ્રિયો ઉભો થયો. તીર્થકોએ તેમને સુંદરીનો વધ કરવા માટે પૈસા આપ્યા હતા. (એ) પૈસાની વહેંચણી કરતાં તેઓ લઢી પડ્યા. આ દરમ્યાન તેઓ એક બીજાને ગાળો દેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ગાળાગાળી કરતાં, સુંદરીના વધનું રહસ્ય જાહેર થઈ ગયું. તીર્થકો શરમિંદા થયા. બુદ્ધનાં પ્રેમ અને કરુણાએ બુદ્ધને બચાવી લીધા અને તેમની કીર્તિને વધારી દીધી.”] બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫૭.

મૂળ પુસ્તકના આ અનુવાદ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે એમાં કેટલેક ટેકાણે તીર્થક શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકના સંબંધમાં જૈન સમાજમાં જે ઊદાપોહ કરવામાં આવ્યો છે તેનું મુખ્ય નિમિત્ત આ તીર્થક શબ્દ જ છે. આ તીર્થક શબ્દનો અર્થ તીર્થકર કરવામાં આવ્યો અને તેમ કરીને “એ પુસ્તકમાં તીર્થકરોની નિંદા કરવામાં આવી છે” એ આધારે એ પુસ્તકનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો.

આ વિરોધ જોઈને એ પુસ્તકના લેખક શ્રીમાન જી. પી. રાજરત્નમે The Word “Tirthaka” and the future of the “Buddha Vacana Madha” (“તીર્થક” શબ્દ અને “બુદ્ધ વાચન માધુ” નામક સંસ્થાનું ભાષી”) નામક એક ૧૬ પાનાની પુસ્તિકા પ્રકાશિત કરી અને તેમાં તીર્થક શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થ શું છે અને પોતે તે શબ્દ કયા અર્થમાં વાપર્યો છે તે બહુ જ ખુલાસા પૂર્વક જણાવ્યું છે. તેમણે તેમાં જણાવ્યું છે કે તીર્થકનો અર્થ તીર્થકર નથી થતો પણ તેનો અર્થ “બૌદ્ધ ધર્મ સિવાયના બીજા ધર્મના અનુયાયી” એવો થાય છે. તેઓ લખે છે :

“Gautama Buddha” was first printed in 1934 and I allowed the word “Tirthaka” explaining it as the “sects other than Buddhistic, sure of the fact that Tirthaka in Kannada Literature has never meant a Jain Tirthakara”.

[“ગૌતમબુદ્ધ” પહેલવહેલું ૧૯૩૪માં જાપવામાં આવ્યું હતું, અને (તેમાં) મેં તીર્થક શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને તેની સાથે એ શબ્દ માટે ખુલાસો આપ્યો હતો કે તેનો અર્થ “બુદ્ધ સિવાયની બીજી જાતિઓ” એવો થાય છે, કારણ કે મને ખાતરી હતી કે કનડી સાહિત્યમાં તીર્થકનો અર્થ કદી પણ તીર્થકર નથી થતો.]

વિવાદાસ્પદ લાગતો જે અનુવાદ ઉપર જાપવામાં આવ્યો છે તેમાં તીર્થક શબ્દનો છ ઠેકાણે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, અને સૌથી પ્રથમ જ્યાં એ શબ્દ આવ્યો છે ત્યાં “તીર્થકો નામના બીજા ધર્મવાળાઓ” એમ સ્પષ્ટ લખ્યું છે. વળી બે ત્યાં વાપરવામાં આવેલ તીર્થક શબ્દનો અર્થ તીર્થકર કરીને આપણા તીર્થકરની નિંદા કરવી હોત તો તે શબ્દ બહુ વચનમાં ન મૂકતાં એક વચનમાં મૂકાયો હોત, કારણ કે તે વખતે પરમાત્મા મહાવીર દેવ ગૌતમબુદ્ધના સમકાલીન તીર્થકર હતા. આ પુસ્તકમાં તીર્થક શબ્દ બધે સ્થળે બહુ વચનમાં જ વપરાયો છે એ અનુવાદ ઉપરથી જોઈ શકાશે.

આ પ્રમાણે મૂળ લેખક પોતે તીર્થકરોની નિંદા ન કરવાનું જણાવે છે અને આપણને પણ તીર્થકનો અર્થ તીર્થકર કરવો યરાયર નથી લાગતો. આ ઉપરાંત શ્રીમાન રાજરત્નમ પોતે પ્રસિદ્ધ કરેલ પુસ્તિકાના અંતમાં જણાવે છે કે :—

“ It is my earnest desire to remove all cause of pain from my Jaina Brethren. So, I am prepared to replace in future the form *Tirthaka* by *Tairthika*, or even a more general form like *para-dharmika*; not because *Tirthaka* has ever meant a *Tirthakara*, but because the form *Tirthaka* has unwillingly caused pain to many. Hinduism, the faith of my cradel and Buddhism, the faith of my study have taught me the greatness of Ahimsa,—Ahimsa that the *Tirthakaras* too taught. Least of all would I try to injure the name and prestige of a religion which has done so much for Kannada and of its saints who have meant something also to me, an humble student of Jainism.”

[“ મારા જૈન અંધુઓના દુઃખનું દરેક કારણ દૂર કરવાની મારી હાર્દિક ઇચ્છા છે. તેથી, હું ભવિષ્યમાં તીર્થક શબ્દના બદલે તૈર્થિક શબ્દ અથવા તો એથીય વધારે સામાન્ય પરધર્મિક એવો શબ્દ મૂકવા તૈયાર છું, આ (શબ્દ બદલવા) નું કારણ કોઈ એમ ન સમજે કે તીર્થકનો અર્થ તીર્થકર થાય છે, પણ કારણકે તીર્થક શબ્દથી મારી જરા પણ ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઘણાની લાગણી દુભાણી છે. મારા જન્મ સાથે મળેલ હિંદુ ધર્મે અને મારા અભ્યાસથી મળેલ બૌદ્ધધર્મે મને અહિંસાની મહત્તા શીખવી છે—એ અહિંસા કે જેનો તીર્થકરોએ પણ ઉપદેશ આપ્યો છે. જૈનધર્મના એક વિનમ્ર અભ્યાસી તરીકે હું, જે (જૈન) ધર્મે કનાડા માટે ખૂબ કાર્ય કર્યું છે અને જે ધર્મના મહાત્મા પુરુષો બધાને અને મારે મન મહાન છે, તે ધર્મની કીર્તિને અને નામને નુકસાન પહોંચે એવું લખવાનો પ્રયત્ન કદી પણ કરી શકું નહિ.]

આ પ્રમાણે પોતાનો નત્ર ખુલાસો આપીને તેમણે જૈન જનતાની પાસે માગણી કરી છે કે તેમના આ ખુલાસાથી સંતોષ પામીને તેઓએ મદૈસુર સરકાર ઉપર જે વિરોધ લખી મોકલ્યો હોય તે પાછો ખેંચી લેવો. કારણકે તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે આ વિરોધથી તેમની “બુદ્ધ વાચન માધુ” નામક સંસ્થાને નુકસાન પહોંચ્યું છે.

શ્રીમાન્ રાજરત્નમે એ પણ જાહેર કર્યું છે કે “ગૌતમ બુદ્ધ” નામનું પુસ્તક અત્યારે બજારમાં મળતું નથી તેમજ મદૈસુર સરકારના અભ્યાસક્રમમાંથી પણ એ નીકળી ગયું છે. વળી કદાચ એ પુસ્તક ફરીને છપાય તો તેમાં તીર્થક શબ્દનો ઉપયોગ ન કરવાની પણ પોતાની તૈયારી બતાવી છે.

આ બધા ઉપરથી અમને લાગે છે કે હવે આ સંબંધમાં કર્શી પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર નથી. તીર્થક શબ્દના અર્થને અંગે આ પ્રકરણનો જન્મ થયો હતો એટલે તેના લેખકના આટલા વિસ્તૃત ખુલાસા પછી આ પ્રકરણનો અંત આવવો જ જોઈએ.

આશા છે કે જૈન જનતાને આથી અવશ્ય સંતોષ થશે !

શ્રીમાન્ સુનીલાલ વર્ધમાન શાહનું “રાજહત્યા”

અમદાવાદના “પ્રજ્ઞાધુ” સાપ્તાહિક પત્રની ૧૯૩૭ ની ભેટ તરીકે શ્રી સુનીલાલ વર્ધમાન શાહનું “રાજહત્યા” નામનું પુસ્તક આપવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકને એક ઐતિહાસિક નવલકથા તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના મહારાજ અજયપાળના વખતની રાજકીય સ્થિતિનો ઉપયોગ કરીને અજયપાળની હત્યાની ઘટનાની આસપાસ આ કથાની ગુંથણી કરવામાં આવી છે. એમાં કેટલેક સ્થળે જૈન મુનિરાજો અને જૈન ગૃહસ્થો માટે કલ્પનાના આધારે ખરાબ લખાણ લખવામાં આવ્યું છે. અમે આ માટે શ્રી. સુનીલાલને એક તીવ્રતવાર પત્ર લખ્યો હતો તે જૈન જનતાની જાણ માટે અત્રે પ્રગટ કરીએ છીએ:—

અમદાવાદ: ૬-૮-૩૭

રા. રા. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ,

“પ્રજ્ઞાધુ” પત્રની ૧૯૩૭ ની સાલની ભેટ તરીકે બહાર પડેલ અને આપશ્રીએ લખેલ “રાજહત્યા” નામક નવલકથામાં આપે આપની કલ્પનાથી સર્ગવેલ ભાણુમતી નામક એક ગણિકાના પાત્રની સાથે આપે કેટલીય કલ્પનિક ઘટનાઓ વણી કાઢી છે. એ ઘટનાઓમાંની નીચેની ચાર ઘટનાઓ (જે જૈનો માટે ઘણું દુઃખ ઉપજાવનારી છે તે) તરફ આપનું ધ્યાન દોરીએ છીએ:—

(૧) વિભાગ પહેલો, પ્રકરણ ખીણું:

ઝીંઝુવાડાની ધર્મશાળામાં ઉતરેલા પંદરેક માણસોના શ્રાવકોના સંઘમાંના એ ચાર માણસો, પોતાની સગવડ માટે—પોતાના ઉપર લાદવામાં આવેલી અગવડ દૂર કરવા માટે—એક ભાણુમતી ગણિકાને, ઝીંઝુવાડાના કીલ્લેદાર સાહસમલ્લની પાશવી માગણીને વશ થવા માટે અનેક પ્રકારની હલકી યુક્તિઓથી સમજાવે છે. (કારણ કે એ ગણિકાને જોઈને સાહસમલ્લ કામાંધ થયો હતો. પણ બ્યારે ભાણુમતીએ એની માગણીનો સ્પષ્ટ ઈન્કાર કર્યો ત્યારે તે કીલ્લેદારે ધર્મશાળામાંના અધાય

ભાણુસોને ધર્મશાળા છોડવાની ના ફરમાવી હતી. તે સમજતો હતો કે બધાને હેરાન કરવાથી તેની અધમ ઇચ્છા બર આવશે. આગળ મુસાફરી કરવાની અટકાયત એ એક પ્રકારની અગવડ હતી અને એ દૂર કરવા માટે શ્રાવકો ગણિકાને સાહસમદ્ધને આધીન થવા સમગ્નવતા હતા.)

(૨) વિભાગ પહેલો, પ્રકરણ બીજું :

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્યારે શ્રાવકો ભાણુમતીને કીલ્લેદારની અધમ ઇચ્છાને આધીન થવાનું સમગ્નવવામાં નાસીપાસ થાય છે ત્યારે એ સંઘની સાથેના એક પ્રૌઢ વયના જૈનસાધુ એ ગણિકાને એ માટે સમગ્નવવા જન્ય છે અને અનેક પ્રકારે તેને કીલ્લેદારને આધીન થવાનું સમગ્નવવા પ્રયત્ન કરે છે.

[આ પ્રમાણે પહેલા વિભાગનું આ “ નધણિયાતું ધન ” શીર્ષક બીજું આખું પ્રકરણ આવા હલકાઈ ભર્યા અને કલ્પિત સંવાદથી ભરેલું છે.]

(૩) વિભાગ બીજો, પ્રકરણ પંદરમું :

ભાણુમતી ગણિકા પ્રતાપમદ્ધ આગળ પોતાની આપવીતી કહી સંભાળતાં જણાવે કે—“...એક જૈન સાધુ સાથે હું મંદિરમાંથી નાહી !”

આ નવલકથામાં આ સાધુ ભાણુમતીને ફસાવીને પલાયન થઈ જન્ય છે અને વેશ બદલીને સાધુરામના નામે ઝાલોરમાં પ્રતાપમદ્ધના નોકર તરીકે રહે છે.

—વિભાગ ત્રીજો, પ્રકરણ પહેલું.

ફરી પાછો એ જૈનસાધુના વેષમાં પાટણમાં ભાણુમતીને મળે છે અને તે વખતે તે વિમળચંદ્ર તરીકે ઓળખાય છે.

—વિભાગ ચોથો, પ્રકરણ પહેલું—પાંચમું.

(૪) વિભાગ બીજો, પ્રકરણ સોળમું :

આ ભાણુમતી ગણિકાને આભડ મંત્રી જુનાગઢથી પાટણ બોલાવીને પોતાની રખાત તરીકે રાખે છે અને તેની સાથે પોતાનું જીવન પતિત કરે છે.

આ પ્રમાણે આપે, ભાણુમતી નામક ગણિકાનું એક તદ્દન કલ્પિત પાત્ર ઉપજાવીને, એક ઐતિહાસિક નવલકથાના જવાબદાર નામે, એક એકને ટપી જન્ય એવા ભયંકર આક્ષેપો જૈન સાધુઓ અને જૈન ગૃહસ્થો ઉપર કર્યા છે. પોતે જૈનને પૂજ્ય કે માન્ય માનતા હોય તેમના ઉપર કરવામાં આવતા આવા સાવ આધાર વગરના આક્ષેપો વાંચીને કોઈને પણ દુઃખ થાય જ, એ વાત આપના ધ્યાન બહાર હોય એમ કેમ માની શકાય ? છતાં આપની કલમથી લખાયેલું આવું લખાણ વાંચીને ખરેખર, ઘણી જ દીરગીરી થાય છે.

જ્યારે આ ભાણુમતીનું પાત્ર કોઈ પણ દ્રષ્ટિએ ઐતિહાસિક ન હોય અને આપ એની સાથે અનેક પ્રકારની સાચી ખોટી ઘટનાઓનો મેળ સાધતા હો ત્યારે આપે એક સમાજને મન પૂજ્ય કે માન્ય પુરુષોને હલકા પાડવા માટે જ એ પાત્ર કલ્પી કાઢ્યું હોય, એમ કેમ ન મનાય ? સદ્ભાગ્યે આપે “ રાજહત્યા ” માં જે જે ઐતિહાસિક પાત્રોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે બધાની ટૂંકી નોંધ, આપે આપના પુસ્તકના અંતમાં “ ઇતિહાસ કથિત પાત્રો ” શીર્ષક પરિશિષ્ટમાં આપી છે. એમાં ભાણુમતી કે વિમળચંદ્ર જેવાં પાત્રોને સ્થાન નથી મળ્યું એ હકીકત અમારી માન્યતાને વધુ પુષ્ટ બનાવે છે.

ભાણુમતીના કલ્પિત પાત્રની કલ્પનાની છાયા મંત્રી કપર્દિની મૃત્યુ ઉપર પણ પડ્યા વગર નથી રહેતી. અલબત્ત અન્યપાળે જ એનું મોત નીપજવ્યું હતું તે સાચું છે, છતાં આપે જે કારણે તેનું મૃત્યું થયાનું લખ્યું છે તે કારણે તે તે નથી જ થયું, કારણકે ભાણુમતીના પાત્રની કલ્પિતતા સાથે સાહસમલ્લના તેના ઉપરના, ઝીંજુવાડાની ધર્મશાળામાંના અત્યાચારની વાત પણ સાવ કલ્પિત સાખીત થાય છે. એટલે પછી સાહસમલ્લ ઉપર આજ્ઞા-પત્ર મોકલવામાં અન્યપાળની આજ્ઞા ન લેવાના આરોપ-માંથી નીવડેલું તેનું મૃત્યું પણ કલ્પિત જ ડરે છે

-વિભાગ બીજો, પ્રકરણ એકવીસ-બાવીસ.

આ ઉપરાંત મહાકવિ રામચંદ્રસૂરિની મૃત્યુ-કથાને પણ આપની કલ્પનાની થોડીક કાળી છાયાના ભોગ બનવું પડ્યું છે. મંત્રી કપર્દિની માફક રામચંદ્રસૂરિનું મૃત્યુ પણ અન્યપાળે જ નીપજવ્યું હતું એ ખરું છે. અરેરાટી ઉપજવે એવા મરણ વખતે પણ એ વીર સૂરિશોખર જરા પણ ડગ્યા ન હતા એ વાત આપે પણ લખી છે. છતાં તેઓ રાત્રિના વખતે અને પાલખીમાં બેસીને અન્યપાળના મહેલમાં ગયા હતા એવું કેવળ કલ્પનાજન્ય લખાણ લખીને અને એ રીતે એ સૂરિપુંગવ પાસે, તેમના જીવનના છેલ્લા દિવસે, (૧) રાત્રે પોતાનું સ્થાન છોડીને બહાર નીકળવાનો અને (૨) પાલખીમાં બેસીને રાજમહેલે જવાનો, એમ બે પ્રકારનો સાધુ-આચારનો ભંગ કરાવીને આપ એ સૂરિપુંગવનું શું વધુ સારું દેખાડવા માગો છે તે સમજી શકાતું નથી. આપ (સ્થાનકવાસી) જૈન છો એટલે જૈન સાધુઓ કોઈ પણ જાતનાં વાહનનો ઉપયોગ કરતા નથી તેમજ રાત્રિના વખતે બીજા કોઈ સ્થળે જતા નથી એ સાધુ-આચાર આપ બરાબર જાણે જ છો.

-વિભાગ બીજો, પ્રકરણ પચીસમું.

પ્રમંથચિંતામણિ, જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ કે પંડિત શ્રી લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધીએ સંપાદિત કરેલ અને ધી ગાયકવાડ ઓરિયેન્ટલ સીરીઝ તરફથી બહાર પડેલ કવિ શ્રી રામચંદ્રસૂરિ કૃત “નલવિલાસ” નાટકની કવિ રામચંદ્રસૂરિના જીવન ઉપર પ્રકાશ નાખતી અતિ વિસ્તૃત પ્રસ્તાવનામાં પણ આવા ઉલ્લેખ નથી મળતો.

આ રીતે, આપ જેઈ શકશો કે, આપે આપની કલ્પનાના જોરે, જૈનોનું દિલ ખૂબ દુભાય એવું લખાણ લખી નાખ્યું છે. અત્યારના યુગમાં, ઇતિહાસના નામે. આતું લખાણ લખાય એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય ન ગણાય. અને કોઈ પણ સમજી સમાજ ઇતિહાસના નામે કરવામાં આવતી આવી અઘટિત ટીકા તરફ આંખમાં ચામણાં પણ ન કરી શકે.

આશા છે કે આપના આવા લખાણથી બીજા વધુ જૈન ભાઈઓની લાગણીઓ દુભાય તે પહેલાં આપ એના માટે સત્વર યોગ્ય પગલું લેશો અને આપના હાથે જે અન્યાય થવા પામ્યો છે તેનું પરિમાર્જન કરીને આ પ્રકરણને વધુ આગળ વધતું અટકાવશો.

આપનો ખુલાસો અમારા માસિકમાં પ્રગટ કરવા અમે ઈચ્છીએ છીએ.

પત્રની પહેાંચ લખશો. એ જ

લી. આપનો

રતિલાલ ઝીપચંદ દેસાઈ

વ્યવસ્થાપક,

અમે લખેલા વિગતવાર પત્રનો શ્રી યુગિભાઈ તરફથી અમને આ પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો છે:—

સારંગપુર, તળિયાની પોળ, અમદાવાદ, તા. ૧૨-૮-૩૭
શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ દેશાઈ

શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશક કાર્યાલય, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

સુર ભાઈશ્રી — મારી ઐતિહાસિક નવલકથા “ રાજહત્યા ” માંના કેટલાક પ્રસંગો જૈનો અને જૈનસાધુઓને ખરાબ સ્વરૂપમાં આલેખે છે એવી મતલબવાળો આપનો પત્ર મને મળ્યો છે. તે બાબત ઉપર મારું ધ્યાન દોરવા અને મારો ખુલાસો માંગવા માટે હું આપનો આભારી છું.

હું જન્મે સ્થાનકવાસી જૈન છું એ વાત સાચી છે; પણ એક જૈન તરીકે મારે મન કોઈ પણ પ્રકારની સાંપ્રદાયિકતાનું મૂલ્ય નથી, અને ઇતિહાસને સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ અવગણકવામાં ‘હું જૈન છું’ એવું મમત્વ પણ મેં રાખ્યું નથી. કદાચ એ મારી ઊનતા હોય કે મર્યાદા હોય.

પરિશિષ્ટ ઉપરથી તમે જે કહો છો કે ભાણુમતી અને વિમળ એ કલ્પિત પાત્રો છે, એ વાત સાચી છે, એ કલ્પિત જ છે. પણ તેમનું સર્જન કરવામાં મને તે કાળના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખોએ ટેકા આપ્યો છે. નવલકથા માટે કલ્પિત પાત્રો પણ જોઈએ જ, પણ તેની પાછળ વાતાવરણની ઐતિહાસિકતાનું પીઠબળ હોવું જોઈએ; અને એવું પીઠબળ હોય તો જે ઐતિહાસિક વાસ્તવિકતા આવી નવલકથામાં જોઈએ તેનું ખંડન થતું નથી.

કોઈ પણ ધર્મના બધા સાધુ-સંતો સુસાધુઓ કે સંતશિરોમણિ જ હોય છે, એમ હું માનતો નથી. એવી માન્યતા જ વાસ્તવિકતાની વિરોધિની છે અને ઇતિહાસમાંના ઉલ્લેખો પણ એમ કહેતા નથી. મહારાજ કુમારપાળના કાળમાં પણ બધા સાધુઓ પૂજ્ય કે સંમાન્ય નહોતા. તેમાં કેટલાક એવા પણ હતા કે જેમની પ્રત્યે સુશ્રાવકો તુચ્છતાથી જોતા, એ આપના ખ્યાલ બહાર નહિ હોય. સાધુ સ્વરૂપ ધારણ કરનાર પ્રત્યેકને સાધુ, પૂજ્ય કે સત્કર્મશીલ માનવાના અભિપ્રાયવાળો હું નથી.

એ જ રીતે શ્રાવકો પણ એ પ્રકારના હોય છે, માનવપ્રકૃતિનો અભ્યાસ તેના ટેકામાં છે. એટલે કોઈ કલ્પિત પાત્રોને ઉત્તમ પ્રકૃતિનાં અને કોઈ પાત્રોને ઉત્તરતી કોટીનાં—એવાં દ્વંદ્વો એક નવલકથાને માટે સર્જવાં એમાં મને કશો અપરાધ નથી લાગતો. વાચકો તેમને સમજતાં ઘટતો વિવેક વાપરી લે છે. જૈન સાધુઓ કે શ્રાવકો ઉપર આક્ષેપો કરવાનો મારો ઉદ્દેશ હોય જ નહિ. એવા ઉદ્દેશવાળી કલમથી પં. રામચંદ્ર, મંત્રી આંબડ, યુવક પ્રતાપમલ્લ અને રાણી લીલુ નેવાં જૈન પાત્રોનું સર્જન ધર્મ શક્યું નહોત.

રાત્રિને સમયે પં. રામચંદ્ર પાલખીમાં બેસી રાજમહેલમાં ગયા એ પ્રસંગ ઇતિહાસમાં નથી, પણ અજ્યપાળે એમને કરપીણ રીતે મારી નાખ્યા એ તો છે જ. તે રાત્રે કેમ ગયા, કેવી શુભ ભાવનાથી ગયા, શુભ ભાવના આગળ સાધુકલ્પ તોડવામાં તેમને કેમ દોષ ન દેખાયો એ બધું તમને એ પ્રકરણ જ કહેશે. શુભ ભાવનાવશ સાધુ રાત્રે ઉપાશ્રય બહાર નીકળે એવા નવા — જૂના દાખલા પણ મળે છે.

[૫૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૩]

પં. રામચંદ્રના ચારિત્ર્યની ઉત્તરવચ્ચતા તેથી વધે છે એમ હું તો માનું છું. રૂઢાચારને જ એકાંત મહત્ત્વ આપવાના અભિપ્રાયવાળાઓને કદાચ એમ ન લાગે.

કપર્દી મંત્રીનું મૃત્યુ અજ્ઞયપાળે જે કારણ બતાવીને નીપજ્ઞવ્યું હતું તે કારણ એ હતું કે કપર્દીએ મંત્રી તરીકેનો અધિકાર રાખીને અવગણના કરીને — મનસ્વી રીતે વાપર્યો હતો. એ અધિકારનો ઉપયોગ કપર્દીએ કેવા પ્રસંગે કર્યો હતો તે વિષે ઇતિહાસ ચૂપ છે; ત્યાં કથાનો ઘટતો પ્રસંગ એસાડવામાં મેં નવલકથાની કળાનો ધ્વંસ કર્યો હોય એમ મને નથી લાગતું.

આશા રાખું છું કે આટલા ખુલાસાથી આપની શંકાઓનું સમાધાન થશે.
લી. સેવક

ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

શ્રી ચુનીલાલએ લખી મોકલેલ તેમના આ ખુલાસાથી અમને જરા પણ સંતોષ થયો નથી. જૈન મુનિરાજો અને જૈન ગૃહસ્થો માટે શ્રી ચુનીલાલએ જે કંઈ લખ્યું છે તે વાંચ્યા પછી કોઈ પણ તટસ્થ માણસને તેમના આ ખુલાસાથી સંતોષ ન થઈ શકે. છતાં અમે અમારા અનુસંતોષને બાબુએ રાખીને અને સમાધાનનો માર્ગ સ્વીકારીને, આખા જૈન સમાજને સંતોષ થાય અને આ પ્રકરણ વધુ ઊંચ ન બનવા પામે તેવો, ખરેખર સંતોષકારક ખુલાસો શ્રી ચુનીલાલ તરફથી મળે તે આશાએ નીચે પ્રમાણેનો એક વધુ પત્ર અમે તેમને લખ્યો છે. આનો જે કંઈ ઉત્તર તેઓ તરફથી અમને મળશે તે અમે જનતા સમક્ષ રજૂ કરીશું.

અમદાવાદ : ૧૫-૮-૩૭

રા. રા. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ,

અમારા તા. ૬-૮-૩૭ ના પત્રના જવાબમાં આપનો તા. ૧૨-૮-૩૭ નો પત્ર મળ્યો. આભાર.

અમોએ લખેલ પત્રના જવાબમાં આપશ્રીનો જે આ જ ખુલાસો હોય તો, અમારે દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે તે ઘણું જ અધૂરું અને મૂળ પ્રશ્નની ચર્ચાથી વેગળા છે. અને તેથી આપે જૈનેના સંબંધમાં જે કંઈ ખોટી ટીકાઓ કરી છે તેનું કંઈ પણ સમાધાન તેમાંથી મળી શકતું નથી. અને તે કારણે અમો આપને આ બીજાં પત્ર લખીએ છીએ.

આપના પુસ્તકમાંની જે ઘટનાઓને અમે, અમારા પત્રમાં, જૈનેનું દિલ દુલાવનારી કહી છે તે દરેક કાલ્પનિક છે, એમ તો આપના પત્રનાં નીચેનાં વાક્યોથી નકી થાય છે જ :

(૧) “ભાણુમતી અને વિમળ એ કલ્પિત પાત્રો છે એ વાત સાચી છે.”

(૨) “રાત્રિને સમયે પં. રામચંદ્ર પાલખીમાં બેસીને રાજમહેલમાં ગયા એ પ્રસંગ ઇતિહાસમાં નથી.”

(૩) “કપર્દી મંત્રીનું મૃત્યુ અજ્ઞયપાળે જે કારણ બતાવીને નીપજ્ઞવ્યું હતું તે કારણ એ હતું કે કપર્દીએ મંત્રી તરીકેનો અધિકાર રાખીને અવગણના કરીને—મનસ્વી રીતે વાપર્યો હતો. એ અધિકારનો ઉપયોગ કપર્દીએ કેવા પ્રસંગે કર્યો હતો, તે વિષે ઇતિહાસ ચૂપ છે. ત્યાં કથાનો ઘટતો પ્રસંગ એસાડવામાં મેં નવલકથાની કળાનો ધ્વંસ કર્યો હોય એમ મને નથી લાગતું”

Regd. NoB3801

